

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ
ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ, ТУРИЗАМ
И ХОТЕЛИЈЕРСТВО

СОЦИО-ДЕМОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ ФЕРТИЛИТЕТА У СЕМБЕРИЈИ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор:

Проф. др Анђелија Ивков-Цигурски

Кандидат:

Рада Голуб

Нови Сад, 2023. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ **ОБРАЗАЦ – 5а**
ПРИРОДНО-МАТЕМАТИЧКИ ФАКУЛТЕТ, ДЕПАРТМАН ЗА ГЕОГРАФИЈУ,
ТУРИЗАМ И ХОТЕЛИЈЕРСТВО

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА¹

Врста рада:	Докторска дисертација
Име и презиме аутора:	Рада Голуб
Ментор (титула, име, презиме, звање, институција)	Проф. др Анђелија Ивков-Џигурски, редовни професор. Универзитет Новом Саду, Природно-математички факултет, Нови Сад
Наслов рада:	Социо-демографске детерминанте фертилитета у Семберији
Језик публикације (писмо):	Српски (ћирилица)
Физички опис рада:	Унети број: Страница 152 Поглавља 8 Референци 120 Табела 42 Слика 1 Графикона 26 Прилога 22
Научна област:	Гео науке
Ужа научна област (научна дисциплина):	Друштвена географија
Кључне речи / предметна одредница:	Семберија, Бијељина, фертилитет
Резиме на језику рада:	Циљ рада је да се прикажу, анализирају и упореде социо-демографске детерминанте фертилитета Републике Српске које утичу на број живорођених деце у Семберији. Рад се фокусира на радни и образовни статус, економску кризу и незапосленост, изостанак финансијске помоћи државе, неусклађеност рада и родитељства, високу цену предшколских установа, каснији брак и друге релевантне факторе који утичу на жељену величину породице, а кроз које се дешавају фертилне промене у Семберији. Намеће се потреба да се истраже могући узроци који су довели до негативних демографских трендова. Материјали и методе:

¹ Аутор докторске дисертације потписао је и приложио следеће Обрасце:

5б – Изјава о ауторству;

5в – Изјава о истоветности штампане и електронске верзије и о личним подацима;

5г – Изјава о коришћењу.

Ове Изјаве се чувају на факултету у штампаном и електронском облику и не кориче се са тезом.

	<p>Прикупљање релевантих података добијено је применом анкетног упитника на верификованом узорку од 1000 жена у фертилном периоду, од 15-49 година старости. Да би се проценила улога сваке истраживачке варијабле у предикцији назива плодности, коришћена је аритметичка средина, процентуални удео, а за утврђивање значајности разлике средњих вредности Хи-квадрат, т-тест, бинарне логистичке регресије и ANOVA. За унос и анализу добијених података употребљен је статистички програм IBM SPSS- 19. Резултати истраживања показали су да социо-економске детерминанте условљавају жељену величину породице и представљају битне компоненте будућег фертилног капацитета. Како би се избегли негативни демографски трендови у будућности неопходно је имплементирати продуктивније социо-економске мере у систем популационе политике.</p>
Датум прихватања теме од стране надлежног већа:	27.12.2018. одлуком Сената Универзитета у Новом Саду
Датум одбране: (Попуњава одговарајућа служба)	
Чланови комисије: (титула, име, презиме, звање, институција)	<p>Председник: Др Даниела Арсеновић, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Нови Сад; Члан: Др Милица Соларевић, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Нови Сад; Члан: Др Млађен Трифуновић, ванредни професор, Универзитет у Бањој Луци Природно-математички факултет, Бања Лука; Члан: Др Љубица Ивановић-Бибић, редовни професор, Универзитет Новом Саду, Природно-математички факултет, Нови Сад,</p>
Напомена:	

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF SCIENCES
KEY WORD DOCUMENTATION²

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Rada Golub
Supervisor (title, first name, last name, position, institution)	Dr Andjelija Ivkov-Dzigurski, full professor, University of Novi Sad, Faculty of Science, Novi Sad
Thesis title:	Socio-demographic factors of fertility in the Semberia
Language of text (script):	Serbian language (cyrilic)
Physical description:	Number of: Pages 152 Chapters 8 References 120 Tables 42 Illustrations 1 Graphs 26 Appendices 22
Scientific field:	Geoscience
Scientific subfield (scientific discipline):	Social geography
Subject, Key words:	Semberija, Bijeljina, fertility
Abstract in English language:	The aim of this paper is to present, analyze and compare socio-demographic determinants of fertility in Republic of Srpska affecting the number of live births in Semberija. The paper focuses on employment and educational status, economic crisis and unemployment, mismatch between work and parenting, high preschools costs, and other relevant factors affecting the desired family size, through which fertility changes in Semberija occur. Therefore a need to investigate the possible causes that led to negative demographic trends appeared. Materials and methods: The collection of relevant data was obtained by applying a questionnaire on a verified sample of 1000 women in the fertile period, from 15-49 years of age. In order to assess the role of each research variable in the prediction of fertility intent, the arithmetic mean, percentage, was used, and to determine the significance of the difference between the mean values of Hi-

² The author of doctoral dissertation has signed the following Statements:

56 – Statement on the authority,

5B – Statement that the printed and e-version of doctoral dissertation are identical and about personal data,

5r – Statement on copyright licenses.

The paper and e-versions of Statements are held at the faculty and are not included into the printed thesis.

	square, t-test, бинар логистич регресион and ANOVA. The statistical program IMB SPSS-19 was used for input and analysis of the obtained data. The research results have shown that socio-economic determinants affect the desired family size and have proven to be essential components of future fertility capacity. In order to avoid further negative demographic trends, it is necessary to implement more productive socio-economic measures into the population policy system that will motivate women to give birth in their earlier age.
Accepted on Scientific Board on:	27.12.2018. by decision of the Senate of the University of Novi Sad
Defended: (Filled by the faculty service)	
Thesis Defend Board: (title, first name, last name, position, institution)	President: Dr Daniela Arsenović, associate professor, University of Novi Sad, Faculty of Science, Novi Sad Member: Dr Milica Solarević, associate professor, University of Novi Sad, Faculty of Science, Novi Sad; Member: Dr Mladen Trifunović, associate professor, University of Banja Luka, Faculty of Science, Banja Luka; Member: Dr Ljubica Ivanović-Bibić, full professor, University of Novi Sad, Faculty of Science, Novi Sad;
Note:	

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	8
УВОД	10
ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА	13
ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ. ГРАНИЦЕ И ВЕЛИЧИНА ИСТРАЖИВАНОГ ПОДРУЧЈА.....	22
ОСНОВНЕ ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСТРАЖИВАНОГ ПОДРУЧЈА	25
МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА.....	34
ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ФЕРТИЛИТЕТА	39
ОПШТА СТОПА ФЕРТИЛИТЕТА.....	44
СТОПА УКУПНОГ ФЕРТИЛИТЕТА	46
СПЕЦИФИЧНА СТОПА ФЕРТИЛИТЕТА	48
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА СОЦИО- ДЕМОГРАФСКИХ ДЕТЕРМИНАНТИ ФЕРТИЛИТЕТА У СЕМБЕРИЈИ	56
ФЕРТИЛИТЕТ ПРЕМА ТИПУ НАСЕЉА.....	57
СРЕДЊЕ ГОДИНЕ РАЂАЊА	62
БРАЧНИ СТАТУС.....	64
ЖЕЉЕНА ВЕЛИЧИНА ПОРОДИЦЕ И ФЕРТИЛИТЕТ.....	67
РЕПРОДУКТИВНО ЗДРАВЉЕ	69
ОБРАЗОВАЊЕ.....	71
РАДНИ СТАТУС	75
ЗАНИМАЊЕ.....	79
ЕКОНОМСКИ СТАТУС.....	82
СТАМБЕНИ ПРОСТОР	84

ОСТАЛИ ЕКОНОМСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ ФЕРТИЛИТЕТА	86
ПОТЕНЦИЈАЛНЕ МЕРЕ ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ И ФЕРТИЛИТЕТ ..	97
ЗАКЉУЧАК	108
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА	113
ПРИЛОЗИ.....	123
БИОГРАФИЈА.....	141

ПРЕДГОВОР

Опстанак једне државе зависи од величине територије и ширине граница, али неизоставан и наважнији сегмент је становништво. Човек је од самог почетка имао два проблема за нормалан опстанак друштва, а то је рађање и његова контрола.

Планирање породице је традиција стара колико и само постојање људских заједница. Пратећи развој и еволуцију човека можемо закључити да је од самог постанка људи дошло до друштвене потребе за проширењем врсте, у почетку стварање родовских па племенских заједница. Племенске породице су се доста разликовале од данашњих. Биле су бројније (због потреба привређивања), оскудних станишта, лечили се и умирали испитивајући услове у којима живе, без посебних стамбених услова и материјалног благостања. Међутим савремену породицу данас чине родитељи и њихова деца, што говори о промени репродуктивног обрасца понашања. Ниво фертилитета под непосредним утицајем социо-демографских фактора у данашњем друштву не задовољава потребе просте репродукције што је и тема ове дисертације која се бави социо-демографским факторима који детерминишу фертилитет на простору Семеберије.

Основни разлог за одабир теме која се односи на проблеме рађања је тај што сам и сама била појединац који се није могао остварити на пољу репродукције. Рад се темељи на испитивању ставова и мишљења фертилних жена о постојећем и жељеном броју деце, репродуктивним проблемима, ограничавајућим и подстицајним факторима рађања. Надам се да ће ова дисертација помоћи у сагледавању основних узрока који доводе до смањеног броја рађања на простору Семберије, па самим тим и њиховом ублажавању како посредством здравствених тако и економских чинилаца, и тиме допринети ревитализацији друштва у којем живимо.

Приликом прикупљања података и саме израде докторске дисертације наишла сам на велику подршку и сусретљивост предшколских установа у Бијељини, Дома здравља као и бројних родитеља којима дугујем неизмерну захвалност и допринос за заједничко решавање фертилне загонетке. Наравно, незаобилазна и најважнија особа на мом истраживачком путу је моја менторка Анђелија Ивков-Цигурски, која ми је указала како бити не само истраживач већ мајка, научник и борац у борби с репродукцијом и с тога велико хвала. Не смем изоставити ни

значајне улоге професорица Даниеле Арсеновић и Милице Соларевић чијим саветима и сугестијама је овај рад добио вредност и смисао. На крају остаје да се захвалим најважнијим људима у мом животу, мом супругу, сину, мојим родитељима који су издвајали не само материјална средства, већ стрепљење, љубав и непресушну енергију да наставим да се борим, учим, читам, напредујем и испуним њихова очекивања, посебно мајци која је мој стуб и ослонац и идеалан узор какав диван родитељ могу сутра и сама постати, затим сестрама и пријатељима који су били неискључива подршка на путу формирања моје академске личности.

Ову дисертацију посвећујем својој мајци Михаљки Зекановић.

Нови Сад, јун 2023. године

Рада Голуб

УВОД

Фертилитет је од велике важности у савременим демографским истраживањима и представља неизоставан део у планирању породице и креирању националних, регионалних и локалних стратегија. Фертилитет је једна од две главне компоненте природног кретања становништва и самим тим утиче на величину и структуру становништва једне земље.

За истраживање је одређена анализа фертилитета Семберије чија демографска слика не зависи само од старости репродуктивне популације, већ и од многобројних детерминанти друштвеног карактера међу којима се највише истичу економски статус, образовање, занимање, радни статус, стамбени простор, неусклађеност рада и родитељства, али и лични ставови испитаника чијим посредством долази до промене старосне структуре становништва, посебно структуре женског фертилног контингента, брачне структуре становништва, старости при склапању брака, контроле рађања и планирање породице.

Предмет истраживања су социо-демографске детерминанте фертилитета у Семберији, њихова анализа и интензитет као и условљеност фертилитета овим факторима у условима прихватања ниских репродуктивних норми.

Задатак истраживања докторске дисертације је да се прикажу, анализирају и упореде социо-демографске детерминанте фертилитета које утичу на број живорођене деце у Семберији. Рад се фокусира на радни и образовни статус, економску кризу и незапосленост, изостанак финансијске помоћи државе, неусклађеност рада и родитељства, високу цену предшколских установа, каснији брак и друге релевантне факторе који утичу на жељену величину породице, а кроз које се дешавају фертилне промене у Семберији.

Анализа социо-демографских детерминанти намеће потребу да се укључи локална заједница како би помогла да се превазиђе негативан утицај на стање ниског фертилитета. У складу са осталим демографским трендовима, задатак дисертације је предлог адекватних мера за подстицај рађања како би се подстакле жене да роде у периоду када је плодност највиша. Предложеним мерама се може утицати на запошљавање мајки са двоје и више деце, обезбедити адекватне услове за збрињавање деце, усклађивање рада и родитељства, давати бескаматне стамбене кредите за вишечлане породице како би се омогућио нормалан и здрав развој породице и сл.

Циљ докторске дисертације је да се прикажу, анализирају и упореде социо-демографске детерминанте као што су образовање, запосленост, занимање и други одабрани чиниоци који утичу на просечну старост приликом ступања у брак, при рођењу првог детета, укупног броја живорођене деце као и на жељене величине породице, чиме утичу на промене фертилитета у Семберији. Демографску слику истраживаног подручја осликавају негативни трендови у погледу недовољног рађања, одлагања рађења првог детета, померање старосне границе склапања брака, као и опадање популарности брака у модерном друштву.

Основна хипотеза истраживања: Семберија је суочена с падом фертилитета као последицом опадања апсолутног броја живорођених, одлагања рођења првог детета, све каснијег склапања брака у складу са осталим чиниоцима социо-демографског карактера који су препознати као структурна препрека у реализацији и обликовању жељене величине породице (економски статус, образовање, занимање, радни статус, стамбени простор, заузетост радним обавезама, неусклађеност рада и родитељства).

Из основне хипотезе спроведене су алтернативне које су креиране на основу владајућих ставова и досадашњих истраживања.

Хипотеза Х1: Ниво фертилитета у руралним и урбаним срединама Семберије се разликује.

Хипотеза Х2: Највећи удео у оствареном фертилитету бележи старосна кохорта мајки старих 25-29 година, са тенденцијом пораста удела кохорте 30-34 године.

Хипотеза Х3: Старост супружника се разликује према типу насеља, с тенденцијом одгањања брака у градској средини

Хипотеза Х4: Жељени и остварени број деце се разликује у складу с чиниоцима социо-демографског карактера.

Хипотеза Х5: Ниво образовања делује као фактор снижавања фертилитета у Семберији, преко одлагања рађања мајки са вишим и високим образовањем.

Хипотеза Х6: Радни статус породиља утиче на број рођене деце преко несигурности посла, недовољних прихода и неусклађености породично-радних обавеза.

Хипотеза Х7: Занимање породиља из различитих сектора делатности посредно утиче на број рођене деце.

Хипотеза Х8: Материјални статус представља индиректно важан фактор фертилитета у Семберији.

Хипотеза Х9: Величина стамбеног простора представља индиректно важан фактор фертилитета у Семберији. С већим стамбеним простором расте и бројност чланова породице.

Хипотеза Х10: Жељени број деце је условљен у највећој мери факторима из групе економских детерминанти. Постоји статистички значајна разлика у ставовима породиља о утицају социо-економских детерминанти на рађање жељеног броја деце.

Хипотеза Х11: Постоји статистички значајна разлика у ставовима породиља о могућим мерама популационе полтике.

ПРЕГЛЕД ДОСАДАШЊИХ ИСТРАЖИВАЊА

Низак и веома низак фертилитет један је од кључних демографских и политичких изазова у свим европским земљама. Према Моргану и Таилору (2006) већину светског становништва карактерише ниво фертилитета испод нивоа потребног за просту репродукцију (Робрић, 2015).

Пред крај 20. века Европа је постала први континент који је достигао „зрело друштво“, најпре као последица ниске плодности. Око 1950-их, у свим европским земљама укупне стопе фертилитета имале су вредности изнад нивоа замене генерација (Робрић, 2015). Изненадан пад укупне стопе фертилитета забележен је прво у земљама Западне и Северне Европе (1965-1975), са вредношћу испод 1,3 детета по жени. Оваконеке вредности фертилитета у литератури су назване „најнижи ниски фертилитет“ (lowest low fertility) (Kohler at al, (2006). Одлагање рађања постаје универзално репродуктивно понашање у Европи које је краткорочно допринело ниском фертилиту (Вељовић, 2015; Sobotka, 2004). Током ратова плодност је обично падала на нарочито ниске нивое. Појаву најниже-ниске плодности описали су Кохлер и остали (2006) гледајући ситуацију Европе почетком деведесетих. Упркос епизодама врло ниских нивоа, плодност се скоро никад није спустила испод прага који су идентификовали за ниво „најнижи ниски фертилитет“ тј. 1,3 деце по жени осим 2015. године. Италија и Шпанија су биле прве земље које су прешле линију 1,19. Праг за СУФ од 1,3 карактеристичан је по свом историјском значењу, али и директним последицама на динамику становништва (Bilari, 2008).

Према бројним ауторима узроке ниског фертилитета треба потражити у заједничким специфичностима друштава који су суочени са веома ниском стопом укупног фертилитета. Сматра се да је одлагање плодности постало привлачно у модерном друштву које је уско везано за касније ступање у брак, продужено образовање женског становништва, као и утицај друге демографске транзиције. Сваки од наведених фактора треба посматрати одвојено. Концепт друге демографске транзиције укључује неколико демографских промена, укључујући одлагање рађања деце, што је у великој мери последица промене идеја, посебно повећаног нагласка на индивидуалној аутономији, одбацивања институционалне контроле, пораста вредности повезаних са задовољством „потребе вишег реда“ појединца и раст родне равноправности (Lesthaeghe, Surkin, 1988).

Како наводе Кохлер и Ортега (2002) одлагање рађања првог детета са собом носи и померање старосне границе за рађање другог и сваког наредног детета. Заједно ове чињенице представљају главне одлике друге демографске транзиције.

Демографска транзиција представља демографске промене свих популација на њиховом путу трансформације у модерна индустријска друштва. Арсеновић и остали (2018) наводе да су одлике демографске транзиције уско везане за пораст очекиваног трајања живота, пораст старости при уласку у први брак, опадање стопе рађања испод нивоа замене генерација, транзиција од брака ка кохабитацији, повећана имиграција и повећање удела ванбрачних рађања. Како наводи Мицевска (2001), на почетку демографске транзиције у посматраном периоду од 1989-1998 дошло је до наглог пада укупне стопе фертилитета и опште стопе наталитета у већини балканских земаља изузев Хрватске (СУФ са 1,63 на 1,45 деце по жени) и Босне и Херцеговине (СУФ са 1,9 на 1,8 деце по жени), које су само забележиле блаже промене у наведеним стопама. Пре демографске транзиције скоро да није било земље у ЕУ која је имала испод двоје деце по жени, да би већ пред крај 20. века све европске земље изузев Албаније имале стопу укупног фертилитета мању од 2.

Стопа фертилитета у европским земљама драматично је опала у последњих 50 година, а данас све европске државе имају фертилитет испод нивоа потребног за просту замену генерација. У Србији се рађа у просеку 1,5, Бугарској 1,5, Хрватској 1,4, Мађарској 1,4, Румунији 1,6 и Републици Српској 1,3 деце по жени (Мандић, Томић, 2017). Ове земље се суочавају са дугорочним слабљењем радно-способног контингента, а неке од њих и са падом броја становника, што се директно одражава на промене у старосној структури која ће се у скоријој будућности суочити са апсолутним смањењем броја становника као последицом дуготрајно ниске плодности. Проблема ниског фертилитета условљава и одлагање брака, а самим тим и рађања првог детета. Брак као регулатор плодности у још делимично традиционалном друштву какво је у Семберији, настоји да обезбеди рађања унутар брачних заједница.

Фертилитет је условљен широким спектром фактора међу којима се издвајају фактори билошке, економске, социјалне, психолошке, културолошке природе. У првим фазама формирања друштва фактори биолошке природе заузимали су прво место, међутим савремена обележја модерног друштва описују зависност фертилитета од индивидуалних ставова када јединка жели да ступи у брак, када и колико ће деце родити и у ком размаку (Wertheimer-Baletić, 2016).

Сматра се да узроци ниског фертилитета у посттранзиционој етапи почивају на начелима материјалне природе. Рађање представља економско оптерећење за родитеље, изискује трошкове збрињавања детета, школовања и самог одгоја што додатно ствара притисак на усклађивање рада и родитељства, повлачење жена с тржишта рада, стагнирање каријере и мање слободног времена. Осим економске битну улогу преузимају фактори психолошке природе који указују на добробит коју родитељство доноси, емотивно задовољство, оствареност кроз успех власите деце и стварање наследства. Ако се ова теорија узме у обзир при одлуци о повећању фертилитета, потребно је повећати праг психолошке користи и смањити цену родитељства (Wertheimer-Baletić, 2016).

Условљеност фертилитета и брака се најбоље се објашњава кроз старосни модел фекондитета по Лоримеру (1958), истичући хетерогеност зависну од животног циклуса и губитка плодности. По њему 90% жена остаје плодно до 27,5 година, 70% у 40-им и ни једна у 50-им. При просечном ступању у брак са 20–25 година репродуктивни капацитети се смањују за 10,6%, а при ступању у брак са 28–35 година, смањење је чак 44,2%. Ако фертилитет ставимо у старосне границе да жене способност рађања имају од 15 до 49 године живота, своју максималну полодност остварује између 22 и 27 године (Мандић, Поповић, 2017).

Соботка (2003), објашњава да је дошло до дубоких промена у фертилитету и величини породице. Пад фертилитета узрокован је каснијим склапањем брака који је постао мање универзалан под утицајем различитих социјалних прилика. Рађање у каснијим годинама репродуктивног периода створило је значајан темпо ефекат што је додатно подстакло још дубљи пад фертилитета током 90-их, стварајући екстремно ниске стопе плодности. Међутим последњих деценија парови све касније улазе у брак па самим тим и касније остварују потомство. Стога ниво фертилитета у некој заједници може бити под великим утицајем одлагања брака, уколико оно достигне масовне размере (Девецић, 2004). Пораст средњих година оба партнера при склапању брачне заједнице, пораст броја разведених бракова и инциденције неудатих и неожењених, доводи до тога да је под њиховим непосредним утицајем брак мање универзалан, ступање у брак касније, разводи чешћи, заснивање брачне заједнице ређе и краћег трајања, а алтернативне форме заједништва мушкарца и жене све бројније и дужег трајања. Отуда су брачне варијабле постале важни узроци ниске и недовољне плодности становништва (Рашевић, 1999). Како наводе Бонгартс и Лоример у својим радовима постоји више детерминанти природног фертилитета. По Лоримеру то су

фактори биолошке природе, а по Бонгартсу фактори индивидуалног понашања. Бонгартс (1996) наводи 6 детерминати фертилитета а то су: старост при ступању у брак, учесталост сексуалних односа, године у којима особа постаје неплодна, постпартални стерилитет (стерилитета након порођаја), интраутерини морталитет (смртност плода) и биолошке грешке у зачећу.

Осим биолошких фактора на фертилитет у великој мери утичу и социо-економске детерминате које диктирају данашњу цену родитељства. Неучествовање жена у репродукцији становништва јесте један од мањих али непосредних узрока фертилитета, условљена са више биолошких, психолошких и социјалних фактора, чији је ефекат на плодност становништва, по правилу, мањи него фактора који утичу на формирање ставова о величини породице. Отуда значај овог феномена може имати релативну вредност (Рашевић, 2015). У оквиру овог рада посебан акценат се ставља на социо-демографске факторе који у великој мери детерминишу рађање, а одређене детерминанте делују и ограничавајуће, при чему снижавају ниво репродукције испод потребног за природну обнову становништва.

Земље Централне и Источне Европе – Литванија, Пољска, Словачка заједно са Босном и Херцеговином и Молдавијом постале су земље са најнижим нивоом плодности (Billari, 2008). Рађање представља економско оптерећење за родитеље, изискује трошкове збрињавања детета, школовања и самог одгоја што додатно ствара притисак на усклађивање рада и родитељства, повлачење жена са тржишта рада, стагнирање каријере и смањења слободног времена. Суочавамо се са чињеницом да је економска цена родитељства све већа у складу са савременим системом вредности друштва што може бити врло неповољно за опстанак будућих генерација.

Научна литература нуди шира објашњења о узроцима пада фертилитета. Истраживање Рашевић и Васић, (2017), показало је да се у Србији са повећањем школске спреме смањује просечан број деце по жени. У многим европским земљама, укључујући и земље које су пролазиле или пролазе транзицију социоекономског система (Пољска, Бугарска и Румунија, односно Албанија и Украјина), забележене су негативне корелације између образовног нивоа жена и оствареног фертилитета. У последњих неколико деценија све је веће учешће жена и мајки и на тржишту рада. Жене су много више укључене у бригу о деци од мушкараца па ова „двострука улога“ за многе запослене мајке може значити препреку за родитељство због између осталог, улога преузетих на тржишту рада и у породици (Argino, Luppi, 2020). Стога постоји негативна корелација између укупне стопе фертилитета и запослености жена које данас

чине 40% глобалне радне снаге (Behraman, Gonalanos-Pons, 2020). Занимање и висина прихода као и недостатак стамбеног простора покренули су низ промена не само у величини породице већ и у њеном опстанку. Висока цена предшколских установа, нефлексибилно радно време за породиље, политичка и економска ситуација су само још неки од фактора који детерминишу аспекте породичног живота. Како се друштво модернизује кроз економске и друштвене промене као што су индустријализација, урбанизација и степен образовања прво доводе до пада морталитета, а затим и до смањења плодности. Пораст трошкова живота и опадање економске вредности деце сматрају се основним мотивима који су смањили репродукцију и демотивисали жељу за рађањем (Bongaarts, Watkins, 1996).

Савремена истраживања на простору Европе показују да ће опадање и старење популације бити последица промене система вредности друштва, услова становања и економске неизвесности (Söderberg et al, 2015). Истраживања о економској кризи и неизвесности која је погодила Европу и САД, објашњавају исти ефекат на финансијске корене, фертилитет и последице по реалну економију. Економски шокови драматично утичу на породичну динамику, од 32 западне земље 22 су забележиле пад стопе фертилитета између 2008. и 2013. године. Погоршање тржишта рада током Велике рецесије у великој мери је одговорно за негативне последице по стопе плодности. Нагли пораст стопе незапослености која карактерише рецесију смањило је укупну стопу плодности на западу од 3% од почетка кризе (Comolli, 2017; Matysiak, Sobotka, 2021). Према налазима Андреи ат ал (2015), друштвене промене, политичка ситуација, економски раст и пад рефлектовали су се у демографску слику државе утичући како на природно тако и на механичко кретање становништва. Остали структурни услови који утичу на пад плодности и величину породице су повећање директних и индиректних трошкова рађања, економска несигурност, недостатак адекватних популационих политика и васпитно-образовних установа, као и неравноправна подела кућних послова између супружника. Коначно, што је још важније, истраживања потврђују да несигурност запошљавања и финансијска неизвесност утичу на одлагање формирања породице (Caltabiano et al. 2017; Zeman, Sobotka, 2018).

Истраживања фертилитета на подручју Босне и Херцеговине и у оквиру ентитета Републике Српске можемо пронаћи у радовима Алме Побрић (2015, 2016), Драшка Маринковића (2010, 2013, 2014, 2018, 2020), али на државном и републичком нивоу посматрања. Регионалне целине су најслабије истражене због недостатка података као што је случај и са Семберијом. Литература наговештава да су ови

трендови повезани са социо-демографским променама попут урбанизације, општег повећања нивоа школовања, повећања учешћа жена на тржишту рада, што би могао бити још један знак да стопа фертилитета може постати још нижа, јер се процес наставља у будућности (Coutinho, Golgher, 2018). Детерминистичке основе између ниског фертилитета и ограничавајућег родитељства проналазимо у корелацији професионалних и образовних капацитета будућних мајки што их ставља у неповољан положај да бирају између пословних и породичних амбиција. Неусклађеност породичних и пословних обавеза доводе не само до смањеног рађања већ и до одустајања од родитељства. Рашевић и Васић (2017) наводе да су најважнији фактори фертилитета управо запосленост, занимање, животни стандард, статус у друштву, мобилност, индивидуалне потребе и аспирације и могућности њиховог остварења, различити притисци и обавезе које се постављају пред жену, поимање вредности брака, породице и деце, психолошка цена родитељства, цена мајчиног времена, индивидуализам. Образовање је, осим тога, повезано и са једним бројем непосредних узрока фертилитета као што су године ступања у брак, контрола рађања и други.

Старосне кохорте високообразованих жена на пољу репродукције заузеле су високу позицију. Такође су многобројна истраживања која су показала да је каснија доб при уласку у родитељство уско повезана са неучествовањем у репродукцији, као и са генерално нижим реализованом фертилитетом код терцијарно образованих жена. Рашевић и Васић (2017) наводе да истраживања и студије Скирбека (2008) представљају степен образовања као један од најважнијих показатеља социјалног статуса. Истраживања Креинфелда (2002) чак потврђују позитивну везу између образовања и фертилитета у Скандинавским земљама, Аустрији и Немачкој. У радовима Брзозовске, 2014; Чипина, 2014; Међумуреца и Влаха-Јерића, 2016, наводе да друштва са нестабилним социо-економским приликама и високим степеном економске несигурности, са недовољно разгранатим мерама за усклађивање рада и родитељства, ова веза се потврђује као негативна (Рашевић, Васић, 2017).

Фертилитет у будућности ће бити управо утемељен на репродуктивном понашању образованих породиља (Мирић, 2018).

Виши ниво образовања подразумева дужи период школовања што за последицу има негативне импликације на брак са тенденцијом одлагања прворођења и скраћење фертилног периода. Млађе високообразовне генерације чине авангарду у модернизационом процесу и оне прихватају нове обрасце размишљања и понашања.

Измењен вредносни систем појединца у градској средини удаљава од р-епродукције (Спасеновић, Девеџић, 2012, цитирано код Лукић, Маринковић, 2018).

У поређењу са руралним подручјима, урбани живот повећава трошкове одгоја деце. Градови нуде и више могућности за социоекономску мобилност због пораста непољопривредног запошљавања и повећаног образовног нивоа становништва, чиме се повећавају опортуни трошкови родитељства. Ипак, друштвени контекст урбаних подручја убрзава усвајање нових репродуктивних норми понашања. Градови јаче комуницирају са другим светским регионима кроз социјалне, економске и транспортне везе, које шире само нова репродуктивна понашања али и легитимитет савремене контроле рађања од западних ка мање развијеним земљама (Bongarts, Watkins, 1996). Уобичајени образац опадања градске плодности на континентима потврђује идеју да је транзиција плодности последица универзалног процеса структурних и идејних промена друштва које прати економски развој, а који је уско повезан са становништвом и појачан је због убрзане концентрације у градовима (Lerch, 2017).

У послератној БиХ економске потешкоће су додатно оптеретиле породични живот. Младим паровима је било веома тешко да пронађу расположиво и приступачно становање, стопе незапослености су биле веома високе, постоји и велико ослањање на скраћено радно време и послове са ниским платама с тим да не постоји гаранција за наставак запослења за жене које напуштају радну снагу да би имале децу (Pobrić, 2009). Босну и Херцеговину у целини карактерише пад плодности, али са разликама у руралним и урбаним подручјима и међу женама са вишим и нижим степеном образовања. Значајан је пад укупне стопе фертилитета (СУФ) код жена са вишим нивоима образовања (Pobrić, Sivas, 2016). Многбројна истраживања говоре о квантум-тајминг интеракцијом високообразованих жена, односно тенденцију ка „компензовању“ или „надокнађивању“ касног уласка у родитељство вишим стопама фертилитета у каснијим годинама. Са повишеним стопама фертилитета након 30-те и 35-те године живота најобразованије жене теже „опоравку“ плодности што се често у литератури назива квантум-тајминг интеракцијом (Frejka, 2012; Castro, 1995; Мирић, 2018).

Савремени економски услови се понекад карактеришу као структурално непријатељски за успостављање породице, ако уопште не инхибирају плодност, такви услови су барем снажан подстицај за одлагање рођења и тиме доприносе темпо ефекту, као и ризику нерађања у будућности (Wolfgang, 2005). Приметно је одлагање рођења у високо развијеним земљама. Фактори који утичу на одлагање рађања су жеља за

одређеним степеном образовања, развој каријере и сл. Други разлози су партнерски односи, ефикасни облици контрацепције, услови становања и економска неизвесност (Söderberg at al, 2015).

Како наводи Данут-Василие (2014), демографски пад је комбинација више фактора као што су лоша економска ситуација, низак животни стандард и специфична социјална трансформација. Једино решење да се превазиђе проблем ниског фертилитета је увођење јачих и радикалнијих мера популационе политике у наредном периоду. Поједине мере треба применити одмах почев од реформе социо-економског система не би ли се успорили негативни демографски трендови (Živković at al, 2017).

Историјски карактер развоја фертилитета Семберије биће сагледан на основу резултата досадашњих истраживања домаћих и страних аутора који су допринели проучавању фертилитета. Социо-демографске детерминанте су сагледане као кључни елементи који га условавају и мењају. Кроз широк спектар социо-демографских детерминанти у овом раду биће објашњен феномен недовољног рађања у Семберији. Гледајући проблем из другачијег угла можемо се запитати да ли разлика индивидуалних ставова плодности одговара разликама породиља другачијих социо-демографских карактеристика?!

Семберију већ другу деценију прати тренд опадања фертилитета, старења фертилног контингента, смањења удела рађања жена у оптималном фертилном периоду (20-34 године) и све каснијег ступања у брак. То је довело до смањења укупне стопе фертилитета, убрзаног старења становништва и немогућности обнављања природним путем. Основна демографска црта Семберије је природна депопулација.

Старост мајки се током времена променила, жене су 90-их у Семберији најчешће рађале у раним двадесетим. Према подацима Републичког завода за статистику Републике Српске у 2020. године, просечна старост мајке приликом рођења првог детета је 29,1 година. Старост мајки при рођењу првог детета углавном се разликује од земље до земље (Burkimsher, 2017), а унутар земаља постоје социо-економске неједнакости, националне хетерогености, социјалне норме, као и политике планирања породице које могу утицати на временско одређивање првог рођења (Frejka, 2006; Tomkinson, 2020). Ако се тај темпо настави у скоријој будућности, жене ће имати мање времена да роде друго и треће дете јер се смањује дужина фертилног периода. Frejka at al (2008) указују на „опадање породичног модела двоје деце“ као фактор који доприноси ниској стопи фертилитета и наглашавају ефекат одложеног детињства управо кроз модел одложеног рађања.

Намеће се потреба да се истраже могући узроци који су довели до негативних демографских трендова у Семберији. Незапосленост, недостатак стамбеног простора, економско и политичко стање у држави, неусклађеност рада и родитељства, недостатак слободног времена за бригу о деци, скраћено породично одсуство су само неке од детерминанти који су додатно утицале на фертилитет. У складу са модернизацијом и индустријализацијом дошло је до промене улоге жене у друштву. Постојеће стање економије, ниво образовања и лични ставови појединаца довели до смањења рађања, одлуке родитеља о мањем броју деце (једно или двоје) због немогућности да им пруже оптималне услове живота. Економска компонента је и даље кључна за опстанак породице и остваривање елементарних животних потреба стога је она лимитирајући фактор већег броја рађања и проширења породице. У земљама Централне и Источне Европе стопа плодности у великој мери зависи од великих промена у економији и специфичних економско-социјалних услова. Стално низак ниво плодности довео је до повећања јавног и политичког интереса, покушавајући да пронађу начине за одржавање или повећање нивоа плодности. Да би се подстакло процес рађања у економски добро развијеним области планирање породице треба усредсредити на подршку породици у процесу одгоја и образовања деце, запошљавањем жена и подршка њиховом повратку на посао након породичног одсуства са флексибилним радним временом, усклађивањем рада и родитељства.

ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ И ВЕЛИЧИНА ИСТРАЖИВАНОГ ПОДРУЧЈА

Семберија је равничарска географска област између Посавине, Подриња, Срема, Мачве и мајевичког подбрђа која заузима крајњи североисточни део Босне и Херцеговине односно Републике Српске. Проходна низија, изузетног природног склопа и границе на самој тремеђи Србије, Босне и Херцеговине и Хрватске одувек је била не само повољна транзитна путања већ и станица за трајно заустављање. Овај простор некада је чинио трасу динарских миграција на путу ка Срему, Славонији и Мачви као и другим низијским крајевима током 18. и 19. века. Географски аспекти ове регионалне целине као и сваког подручја које се налазило на раскрсници путева током историје утицало је на њен културни, привредни, саобраћајни напредак. Ратна збивања дала су јој улогу српског раскршћа током 1992-1995 године. Ослонац Семберије чини јужни обод Панонског басена и огранци Динарских планина. По физичко-географским особинама слична је целинама на које се наслања и које су уједно веома развијени пољопривредни рејони у Србији, а то су Срем, Мачва, Посавина и источна Славонија. Она чини антрополошку и привредну спону с поменутих крајевима. Ова мала регионална целина се простире између $44^{\circ} 35'$ и $44^{\circ} 55'$ северне географске ширине и између $18^{\circ} 59'$ и $19^{\circ} 23'$ источне географске дужине. Обухвата површину од 734km^2 , с надморском висином од 94m па се стиче утисак да је идеална равница. Северна граница Семберије је река Сава, источна река Дрина. Обе реке омогућавају повољан географски положај, Сава јер чини пловни пут и потенцијал за наводњавање пољопривредних површина док Дрина чини енергетски потенцијал и представља природну границу према Републици Србији. Ова регионална целина и јако је изузетна по својим природним ресурсима недовољно је истражена као географски простор са нејасно одређеним границама и припадајућим насељима. Како наводе истраживања Филиповића (1966), јужна и западна граница су непознате. Према Владимиру Ћоровићу (1921) и Владиславу Скарићу (1910), Семберија се на југ простире до Прибоја (општина Лопаре), Малешеваца, Тобута и Богугова Села, чиме обухвата део општине Лопаре и општине Угљевик. Сматра се да права Семберија обухвата села линијим Црњелово-Амајлије обухватајући Балатун, Батковиће, Бродац, Даздарево, Дворове, Кованлук, Трњаке, Међаше, Обарску, Патковачу, Попове, Рачу,

Остојићево, Црњелово, Велино село и Амајлије у ужем смислу. Област се по Јовану Цвијићу (1922) на југу простире до реке Јање.

На југозапад и запад Семберија се простире до обронака Мајевице, односно до предела где престаје равница и почињу брдовити предели општине Брчко, Лопаре, Угљевик, Зворник и Теочак. С обзиром да је топографски благо нагнута ка северу, њени крајњи делови су смештени недалеко од Саве на свега 19km и од Дрине на свега 9km ако пратимо удаљеност природних граница од самог центра града Бијељина.

Саобраћајно-географски положај се може оценити као изузетно повољан, по свом карактеру веома привлачан за насељавање јер представља транзитни пут између Сарајевско-Зворничке регије на југу и Крајине на западу, а добро је повезана преко Тузле са Федерацијом Босне и Херцеговине.

Карта 1. Географски положај Семберије (црвеном линијом означен на карти) на подручју Босне и Херцеговине (1:3700000)

Извор: Аутор на основу Arc GIS Explorer

Географски положај чине најзначајније саобраћајне линије у раскрснице како регионалног, тако међународног значаја. Железница и аутопут Београд-Загреб која води на запад према обалама Атлантског океана на западу и Босфора на истоку и југоистоку се ослања на половидбени ток реке Саве. Ова област има повољан политичко-географски положај јер лежи на граници према Србији и Хрватској с којима је саобраћајно добро повезана, чиме је остварена комуникација с осталим земљама Европе. Повољност географског положаја омогућиће даљи плански и функционални развој ове регије.

Пошто се највећи део Семберије административно налази у Граду Бијељина, анализа социо-демографских фактора је рађена у 67 насељених места, односно насеља која административно обухвата Град Бијељина.

ОСНОВНЕ ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИСТРАЖИВАНОГ ПОДРУЧЈА

Име Семберија потиче од мађарске речи „*Szemen*“ што значи преко пута, односно преко Саве с обзиром да је Семберија пандем Срему у физичко-географском смислу. По неким предањима арбанаса изведен је назив из речи „сембер“ што значи савезник. Сматра се да је била насељена још за време неолита до краја млађег доба. За време римске управе припадала је провинцији Паноније. Центар Семберије је варошица Бијељина која се први пут помиње 1437. године као Четвртковиште као седиште истоимене нахије због пазарног дана који се одржавао четвртком. Становништво Семберије називају семберци или равањци.

Подручје Семберије је због свог географског положаја вековима трпело разна превирања, ратове, миграције па је исто тако припадала и различитим владарима и царствима. До половине 12. века, била је у саставу Мађарске, да би већ 1284. била под влашћу Стефана Драгутина, 1314. припала Мађарима, а већ 1322. била је у саставу Босне, да би од 1412. ушла у састав угарске власти. Та превирања се настављају све до сукоба Аустро-угарске и Турске власти у периоду између 17. и 18. века када се нашла на раскрсници трију земаља. Већ у 19. веку припадала је српској држави и примила културни утицај развијенијих подручја у граничном појасу око реке Дрине и Саве.

За време турске владавине дошло је до промене етничке и верске слике као и промене броја становника под утицајем бројних фактора: досељавања и одсељавања, епидемије, зулуми, насиља, прогони, пљачке, отимачине, данак у крви, ропство, буне, устанци, кметски односи, верска гоњења, ратни походи, пролази војске, миграције као и тешки економски, политички и социјални услови у држави (Лукић, 2006). У првим пописима након турских освајања 1533. на подручју Семберије се помињу само 4 насеља, а већ 1548. године долази до процеса насељавања и стварања још 13 насеља са популацијом од 3760 становника. У Семберији се број становника повећао за 13 пута захваљујући миграцијама из јужних делова државе али и високом природном прираштају муслиманског становништва које је населило пуне крајеве и тако формирали центар ислама односно Четвртковиште (Бијељину). Турци су у Бијељину населили Влахе. Процес исламизације завршен је до краја 16. века када се у бројним породицама могла видети мешовита религијска припадност (нпр. Мухамед син Божидаров). Већ 1600-1604, помиње се истих 17 насеља али с повећаним бројем

домаћинстава са претежно муслиманским становништвом јер је процес исламизације отпочео одмах по успостављању османске власти. Четвртковиште односно Бијељина је била насељена муслиманским становништвом јер се сматра да је српско изгинуло у ратовима или је било потурчено (Грабчановић, 2006). За време Аустро-Угарских ратова становништво је мигрирало у подручја Славоније и Срема. Сматра се да је становништво у Бијељини односно Мајевици и Семберији динарског порекла и да је процес досељавања трајао скоро четири века. Српско свештенство није водило попис православних хришћана због пореза, док је католичко забележило преко 150000 становника. После пораза код Беча број Турака се нагло повећао у подручју Семберије због пребега из Аустрије, двоструког присилног турчења становништва и плодне земље која их је задржала на овом простору. Постојала су још три налета насељавања, за време Првог и Другог српског устанка, после Једренског мира (1830) када је муслиманско становништво добило наредбу да се пресели у Босну из Србије и после убиства српског младића на Чукур чесми.

Бијељина је 1851. била веће насеље са 1600 кућа, а 1864. године преко 6074 становника као највеће насеље у Зворничком санцаку. Становништво које је тада насељавало ове просторе чинили су у Јевреји махом из Шпаније, Цигани и Каравласи. Јевреји су допринели изградњи урбаног дела Бијељине, покренули су трговину и занатство и на тај начин допринели богаћењу и развоју града. Протерани су за време фашистичког периода.

Период четрдесетогодишње аустријске управе у Босни допринео је ревитализацији подручја и реформи аграра, уређења простора, европског начина одевања, исхране и образовања становништва. Утицала је на изградњу административних, просветних, здравствених и културних институција. Допринели су промени тадашњег чаршијског изгледа Бијељине и увели статут општине којим се регулисао развој града, његова изградња, регулација улица, расвета и чишћење, одржавање сајмова и пијаца. За време Аустро-Угарске вршени су пописи 4 пута и то 1879., 1885., 1895. и 1910. године (Грабчановић, 2006). Досељено становништво махом из Монархије чинили су административни и стручни кадрови страног порекла и католичке вероисповести који су утицали на промену тадашњег оријенталног начина живота.

Табела 1. Пописи становништва Аустро-Угарске на простору Семберије

Године пописа	Хришћани %	Муслимани %	Католици %	Јевреји %	Остали %	Број становника
1879.	68,81	40,74	0,002	0	0	34480
1885.	68,44	29,29	0	0,82	0,01	38455
1895.	67,39	25,65	3,4	0,06	2,86	47468
1910.	70,55	23,03	2,98	0,07	2,65	58002

Извор: Грабчановић, 2006.

У периоду 1897-1885. број становника је споро растао, али се повећавао из године у годину. Бијељина је 1879. године имала 13 општина с градом и 76 насељених места.

У Краљевини СХС Бијељина је припадала Тузланској, а касније Дринској бановини. Између два светска рата била су два пописа 1921. када је Бијељина имала 58142 становника (православаца 40915, муслимана 13068, католика 1839, јевреја 400, евангелиста 1843 и осталих 77) и 1931. године са 78602 становника. На основу пописа 1931. на овом простору евидентиран је пораст православаца и то на 57038, муслимана 16744, католика 2344 и осталих 2403.

Током другог светског рата страдао је велики број хришћана православне вероисповести у концентрационим логорима, док се католичко већим делом преселило у Аустрију и Немачку.

У послератном периоду становништво се кретало у правцу село-град што је допринело урбанизацији простора, али и стагнацији села. Становништво се досељава из околних планинских крајева у плодним пољима нарушавајући правилан развој семберских села због дивље градње заузимајући плодне ораничне површине. Пописи у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији из 1948. показују да Бијељину насељава око 77472 становника претежно православне вероисповести.

Табела 2. Број становника Семберије у пописима 1953-2013. године. Пописи из 1953., 1961., 1971., 1981. и 1991. и 2013. године.

Година	Број становника	Површина km ²	Густина насељеност/км ²
1953	72651	734	99
1961.	78890	734	107,4
1971.	86 826	734	118,35
1981.	92678	734	126,2
1991.	96988	734	132,13
2013.	103874	734	146,6

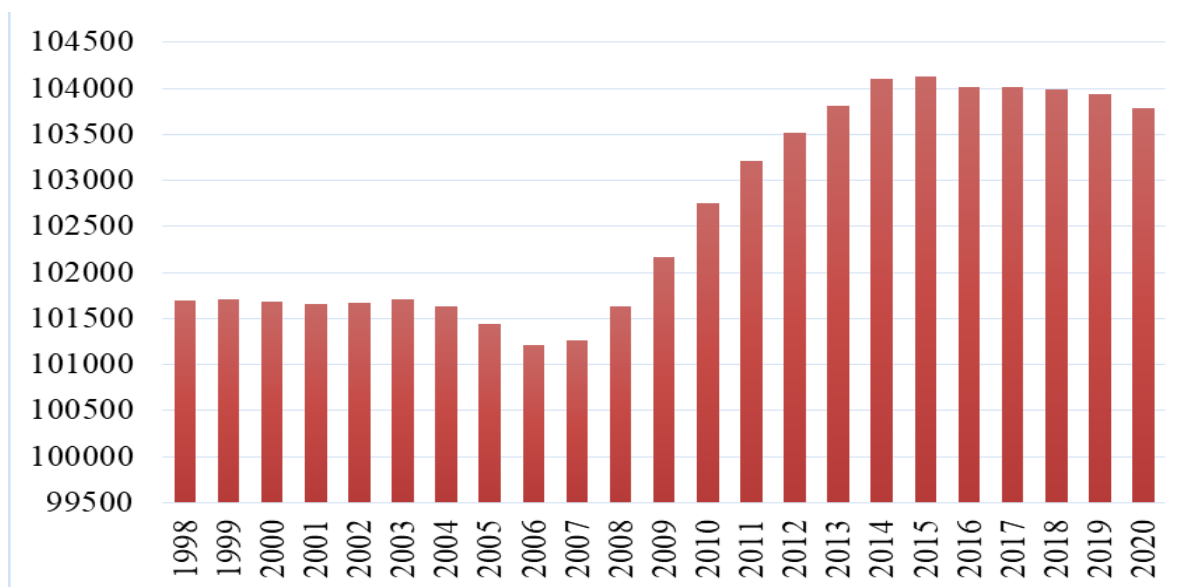
Извор: Popis stanovništva, домаћinstava/kućanstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991, Federalni zavod za statistiku, Sarajevo, 1998; Попис становништва, домаћинстава и пољопривредних газдинстава и станова у Републици Српској 2013. године, градови, општине и насељена мјеста. Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука, 2017. године

Семберија представља изузетно густо насељено подручје, нарочито после грађанског рата у Босни и Херцеговини захваљујући процесу миграција које су се одвијале у њеном пограничном делу у подручју реке Дрине. Према подацима из последњег пописа из 2013. године Семберију насељава 103874 становника.

Број становника од последњег пописа до данас је значајно порастао захваљујући имиграцији у послератном периоду.

Ово подручје већ последње две деценије прате изузетно ниске стопе наталитета, повећане стопе смртности становништва те негативног природног прираштаја, смањеног удела фертилних жена што је оставило велики утицај на опадање фертилитета иако је евидентирано повећање укупног броја становника. У националној структури преовладава српско становништво. Већина становника насељена је у градској зони због процеса деаграризације и напуштања села.

Попис становништва је основни извор података о величини, распореду и саставу становништва, али није увек и довољан за разумевање демографских промена и процеса. Због тога је неопходно и сагледавање податка текуће статистике виталних и миграционих догађаја. Регистар становништва допринео би бољем праћењу демографских процеса и промена (Ђурђевић и Арсенић, 2015). У међупописном периоду (1991-2013) у Републици Српској, само девет општина бележи пораст броја становника: Бањалука, Бијељина, Источна Илиџа, Источни Дрвар, Источно Ново Сарајево, Пале, Костајница, Лакташи и Требиње (Лукић-Тановић, 2016).

Графикон 1. Процене броја становника Семберије 1998-2020. године

Извор: Демографска статистика, бр. 10,11,15 и 20, Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Број становника од последњег пописа 1991. године до данас је значајно порастао захваљујући имиграцији у послератном периоду. Према процени Републичког завода за статистику Републике Српске 2020. године ово подручје насељава 103783 становника (графикон 1). Ако узмемо у обзир промене у укупном кретању становништва како природном тако и механичком у међупописном периоду добијен је следећи резултат:

Табела 3. Укупно кретање становништва Семберије између два пописа 1991. и 2013. године

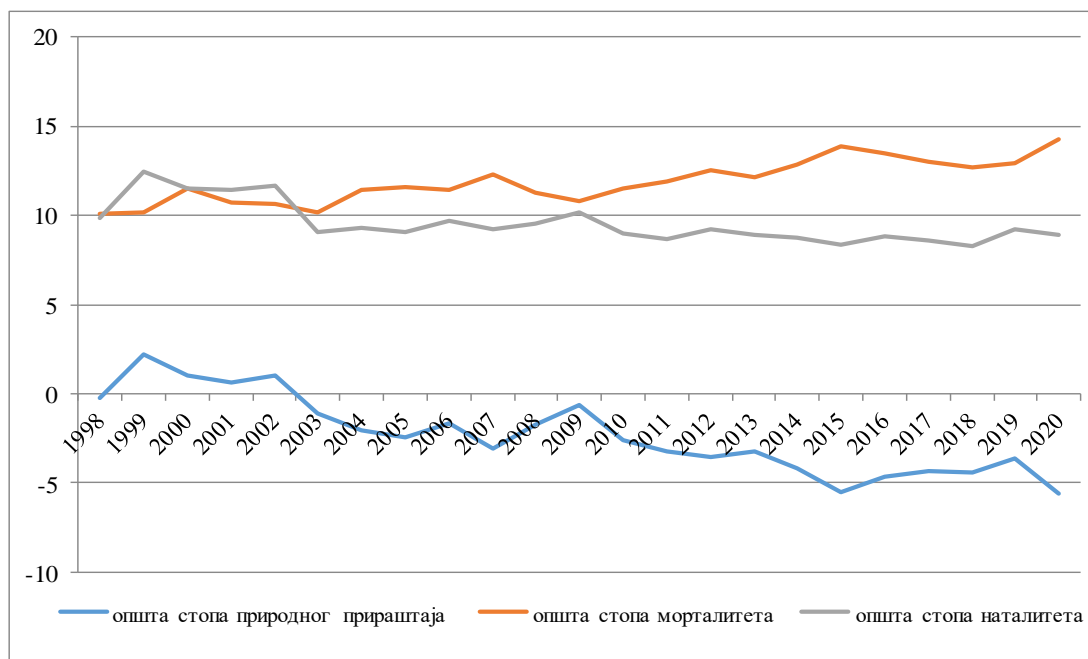
Попис 1991.	Попис 2013.	Пописна разлика апсолутна 1991-2013	Пописна разлика % 1991-2013	Просечна годишња промена	Стопа раста
96988	107715	10727	11,06	488	0,94

Извор: Попис становништва, домаћинстава и пољопривредних газдинстава 1991. Сарајево, Републички завод за статистику СР Босне и Херцеговине. Попис становништва, домаћинстава и пољопривредних газдинстава и станова у Републици Српској 2013. године, градови, општине и насељена мјеста. Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука, 2017. године

Број становника између два пописа је порастао за 10727 (11%), са просечном годишњом променом од 488 становника, док стопа раста износи 0,94 што значи да би се за 74, 46 година укупна популација Семберије удвостручила ако би расла овим темпом (табела 3). Многи фактори ограничавају време удвостручивања од трајања заувек. Примарни међу њима су расположиви еколошки ресурси и болести, други фактори могу такође утицати на време дуплирања било које популације. На пример, рат (1992-1995) може значајно смањити становништво и утицати и на смртност и стопу наталитета. Остали људски фактори укључују имиграцију и миграције великог броја људи. На њих често утичу политичка и природна средина било које земље или регије.

Лествица типова општег кретања становништва одређује се према интензитету емиграцијског или имиграцијског обележја те према томе да ли је природна промена позитивна или негативна (Нејаšмић, 2005). Према тој лествици природна промена је негативна, пописом утврђено кретање позитивно, стопе пописом утврђеног повећања већа од стопа природне промене (смањења) па би се Семберија могла класификовати у тренд обнављања становништва имиграцијом.

Графикон 2. Стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја (у %) у Семберији, 1998-2020. године

Извор: Израчунато на основу Демографске статистике бр. 10, 11, 15 и 20. Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Током посматраног периода 1998-2020. у Семберији је укупно рођено 22571 дете, односно у просеку 981 годишње. Током 1999. године евидениран је највећи број живорођених и то 1266, док је најмањи (865) уочен последњих година односно 2018. године са процентуалним смањењем од 31,67%. Рађање је позитивна компонента природног кретања становништва, иако је тренд његовог смањења данас саставни део демографске слике не само овог подручја већ и Републике Српске. Узроке овог тренда треба потражити у психолошкој и социо-демографској структури послератног становништва који је осим процеса расељавања суочено са великим падом економије, незапослености и нестабилне политичке ситуације. Послератне трауме (1992-1995) оставиле су траг на демографску будућност овог подручја преко смањеног рађања старосне кохорте 20-24 године које су са осталим факторима утицале на све касније склапања брака, све мањег жељеног броја деце и све веће тежње за економском и професионалном стабилношћу што је додатно оптеретило и онако ниске стопе наталитета (Маринковић, Мајић, 2018).

У послератним годинама, од 1998. до 2002. године, стопа наталитета се повећава, највиша је била 1999. са 12,4‰ (графикон 2). После 2002. године наталитет континуирано опада као резултат биовиталних, биодинамичких и миграционих процеса да би се задржао на новоу од око 8‰ последњих 10 година. Тако ниска вредност је одлика депопулације семберског подручја (графикон 2).

Морталитет је број умрлих на 1000 становника неке популације и за разлику од наталитета чини негативну компоненту природног кретања становништва. Порастом броја умрлих долази до природне депопулације. Кретање стопе морталитета условљено је здравственим, биолошким и социо-економским факторима.

Анализирајући графикон 2 уочавамо да је број умрлих у периоду 1998-2020. године у константном порасту. Укупан број умрлих за 23 године посматрања износи 28021, а просечан годишњи број умрлих је 1218. У анализираном периоду број умрлих се повећао за 31,8 %, односно најмање умрлих је било у првој години посматрања 1027 (1998), а највише у последњој 1506 (2020). У 2020. години стопа морталитета у Семберији износи 14,30‰ (графикон 2), док је знатно нижа била крајем деведесетих година када се кретала око 10‰. У посматраном периоду, стопа је изнад просека Републике Српске. У односу на 1998. годину, стопа морталитета је порасла за 4,3‰. Пораст смртности може се очекивати у наредним годинама због доласка „baby boom” генерација. Такође, смањење фертилитета може довести до погоршања старосне

структуре становништва, што ће додатно утицати на повећање морталитета (Маринковић и Мајић, 2012; Лукућ-Тановић, 2016).

С обзиром да да је животни век жена дужи у просеку за 5 година отуд не чуди чињеница повећаног броја умрлих жена најстарије популације јер је бројнија. Основни разлог повећања стопе смртности је старење становништва, јер се константно повећава број становника у старијим старосним кохортама, а смањује се број младог становништва. То је нарочито алармантано у пограничним општинама (највише уз ентитетску границу), као и у неразвијенијим општинама, где младо становништво одлази у веће градове и регионалне центре, а на тим просторима остаје старо становништво (Маринковић и Мајић, 2012).

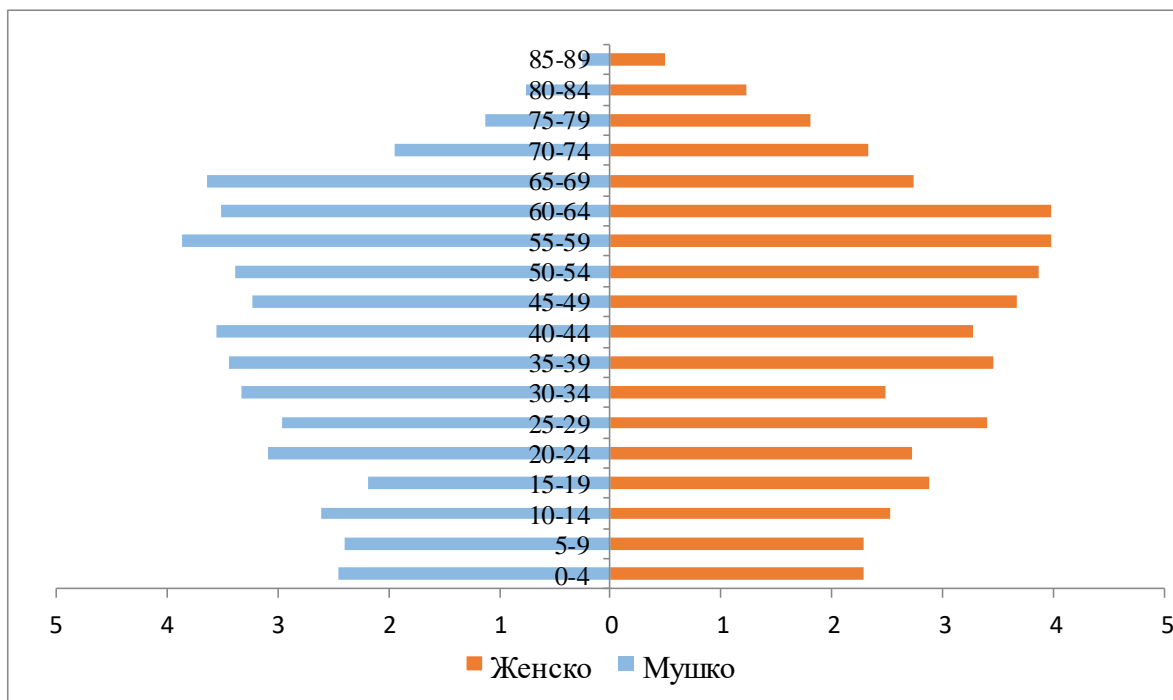
С обзиром на претходне две компоненте, природни прираштај је препознат као разлика наталитета и морталитета чија је вредност показатељ позитивног или негативног природног кретања становништва. Негативно се односи на опадање броја укупног становништва.

Стопе природног прираштаја су до 2020. године имале позитиван предзнак односно број живорођених је благо предњачио у односу на број умрлог становништва. Међутим након 2002. године приметно је континуирано продубљивање све лошије демографске слике. Општа стопа природног прираштаја најнижу вредност достигла је 2015. године са вредношћу $-5,49\%$, да би након 5 година достигла нови ниво од $-5,57\%$ (графикон 2). Ако је годишња стопа природног прираштаја обнављања становништва $-4,61\%$, тада се за 150 година број становника на таквој територији преполовљава, са стопом од $-9,2\%$ за 75 година, а са стопом од $-13,77\%$ за 50 година. Уколико је стопа природног обнављања становништва $-27,35\%$, број становника је за пет година двоструко мањи. Када је стопа природног прираштаја $35,26\%$, број становника ће се за 20 година удвостручити; са стопом од $6,96\%$ удвостручиће се за 100 година; са стопом од $3,47\%$ за 200 година иако је стопа $1,39\%$, за 500 година (Пашалић и сар., 2006).

Све ове компоненте наталитет, морталитет, миграције као и здравствене, економске и политичке прилике у држави утичу на стросну структуру становништва, која представља показатељ биодинамике, друштвеног и привредног развоја неког подручја. Удео младог становништва 0-14 година (2020) у Семберији износи $13,94\%$, зрелог 15-64 године износи $66,34\%$ и удео старог преко 65+ је $19,71\%$.

Графикон 3. Удео мушког и женског становништва (у %) у укупној популацији Семберије према попису становништва 2013. године

Извор: Израчунато на основу Попис становништва, домаћинства и пољопривредних газдинстава и станова у Републици Српској 2013. године, градови, општине и насељена мјеста. Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука, 2017. године

Када је у питању старосно-полна структура становништва разликујемо три пирамидална облика, прогресивни, стационарни и регресивни.

Семберија има пирамиду облика урне (графикон 3), основица је знатно сужена коју чини младо становништво, а средњи део испупчен што значи да има ниске стопе наталитета и морталитета, негативан природни прираштај, удео старог становништва је већи од 8% са високим очекиваним трајањем живота, док ће се удео фертилних група смањивати.

Просечна старост за односно Семберију је 42, 61 годину. Индекс старости са вредношћу 141,59 указује да је овај простор захватила изразито дубока старост.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Највећи значај у истраживању послужили су подаци прикупљени из званичне статистичке институције и анкетама које се одвијало у две фазе. У првој фази је примењено кабинетско истраживање, током којег је проучена и анализирана релевантна домаћа и страна литература, припрема упитника, статистичких података, а потом и теренски рад. Методологија је подразумевала прикупљање података о виталној статистици, анализу, синтезу, компарацију, табеларно и графичко представљање. Приступ овим подацима тражен је од Републичког завода за статистику Републике Српске јер се поједини подаци не објављују за градове, општине и регије, већ само на Републичком нивоу посматрања. Статистички подаци се односе на административно подручје Града Бијељина на основу којих је анализирано природно кретање становништва, односно урађена је анализа наталитета, фертилних карактеристика, морталитета и природног прираштаја. Природно кретање анализирано је за период од 1998. до 2020. године јер од тог периода датирају прве статистичке евиденције за простор Републике Српске, припадајућих општина и градова. Завод за статистику Републике Српске на располагање предатним подацима из виталне статистике (1992-1995), једини ранији доступни подаци су о укупном броју становника из претходних пописних година. Користили су се подаци из демографских билтена (10-20) Републичког завода за статистику Републике Српске, као и подаци добијени из архиве завода, а односе се на старост становништва по полу, економској активности, рођене по реду рођења и старости мајке на основу којих су рачунате специфична и укупна стопа фертилитета.

У оквиру теренског рада је спроведена анкета у руралним и урбаним срединама Семберије, базирана на упитнику и одговарајућем узорку од 1000 жена у фертилном периоду од 15 до 49 година старости. Истраживање је спроведено у марту 2018. године и у њему је учествовало 357 жена из руралних, 575 из урбаних и 68 жена из приградских подручја.

Упитник се састоји од 20 питања о социо-демографским фертилним детерминантама подељених у три групе. На њих је примењен петостепена Ликертова скала у којој су трвдње постављене у скалној вредности д 1 до 5 где је – у потпуности се не слажем, 2– не слажем се, 3– немам мишљење, 4– слажем се и 5– у потпуности се слажем. Прва група питања односи на основне демографске особине жена (старост,

место становања, брачно стање, здравствени проблеми), друга група питања заснована је на економским карактеристикама породице (економски, радни статус, образовање, занимање, стамбени простор, усклађеност посла и родитељства, породичног одсуства, високих цена предшколских установа), а трећа група односи се на могуће мере популационе политике (да ли би предложене мере дале боље услове за одгој деце и повећање рађања). Укупан број правилно испуњених упитника је 1000 од планираних 1000 што представља 4,31% укупне фертилне женске популације у Семберији.

Подаци прикупљени у поменутој фази су даље обрађени следећим методама: дескриптивна, математичко-статистичка, компаративна, квантитативно-квалитативна метода, графичка и аналитичко-синтетичка метода.

Статистичка обрада обухвата испитивање значајности разлике применом т-теста под утицајем социо-демографских детерминанти на ниво рађања породиља руралног и урбаног подручја. Статистичка анализа обухвата испитивање, упоређивање разлика у годинама старости при склапању брака, при рођењу првог детета, броју деце рођене у браку и ван брака, социо-демографских детерминанти као што су здравствени, радни, образовни, материјални статус, економска неизвесност и незапосленост, изостанак финансијске помоћи државе, висока цена предшколских установа, неусклађеност рада и родитељства, каснији брак и други релевантни чиниоци који утичу на промене фертилитета у Семберији. На основу статистичког метода Хи квадрата, т теста, Пирсоновог коефицијента корелације, бинарне логистичке регресије и ANOVA анализе (Shefeof test, Post Hoc) објашњен је значај поменутих варијабли у обликовању савременог режима репродукције на основу ставова испитаница. За унос и анализу података, дескриптивну статистику и статистички закључак коришћен је статистички програм IBM SPSS-19.

Испитивање фертилитета вршено је применом опште, специфичне и укупне стопе фертилитета чију ћемо примену и значај појаснити у даљем тексту.

Општа стопа фертилитета показује годишњи број рођене деце на 1000 жена у фертилном периоду (15-49 година старости).

Општа стопа фертилитета:

$${}_{35}f_{15} = \frac{N}{{}_{35}P_{15}^f} * 1000$$

За утврђивање фертилитета према старости жена користе се специфичне стопе фертилитета (ASFR):

$${}_n\text{ASFR}_x = \left(\frac{{}_nN_x}{{}_nP_x} \right) * k$$

где је ${}_nN_x$ број живорођене деце чије су мајке старе x година, а ${}_nP_x$ је број жена старих x година (Ђурђевић, 2001).

Стопа укупног фертилитета (СУФ) показује број деце које би једна жена родила у случај уда буде жива до краја репродуктивног периода и уколико буде рађала по специфичним стопама фертилитета као и жене у датој години. Она заправо представља суму специфичних стопа наталитета по старости:

$$\text{SUF} = n \cdot \sum_n n_x$$

Да би се обезбедила проста репродукција жена треба да роди у просеку 2,1 дете током свог фертилног периода чиме би обезбедила замену генерација (Ђурђевић, Арсеновић, 2014).

Примењене су и:

- **Кохортна метода** – је она која узима у обзир одређени број жена одређене кохорте у овом случају се прате жене у фертилној доби у Семберији на основу анкетног истраживања. Овај метод користи податке из пописа становништва, те разних анкета (по старости, брачности, школској спреми, активности, занимању). Најчешће се користи у комбинацији с трансферзалним методом нарочито код диференцијалног фертилитет (Радивојевић, 2018).

- **Трансферзална метода** – користи податке из виталне статистике, тако да се узима у обзир фертилитет свих старосних кохортних група жена које су рађале и једној календарској години. Тј. све жене рођене у одређеној години – те се прати од 0 до 100 колико ће доживети година. За потребе дисертације коришћени су витални подаци по петогодишњим кохортама жена и подаци пописа становништва о укупном женском становништву фертилног периода посматране године (Радивојевић, 2018).

T-тест је статистички поступак за одређивање статистичке значајности разлике између 2 узорка, тј. између две аритметичке средине које могу бити повезане одређеним карактеристикама. T-тест се користи као алат за испитивање хипотеза, који омогућава тестирање претпоставки применљивих на популацију, односно да ли се две групе међусобно разликују.

Нулта хипотеза (H_0) говори о једнакости варијанси тј. да се не разликују од нуле, док алтернативна хипотеза (H_1) то демантује односно говори да постоји

статистички разлика између група тј. да се разликује од нуле. При одабиру т-теста у обзир се узмијају две ствари: да ли групе које се упоређују потичу из једне популације или из две различите популације и да ли желите да тестирате разлику у одређеном смеру. Стога се може т тест користи као једносмерни (један узорак), двосмерни (упарени за два узорка).

С обзиром да се т тест користи само за утврђивање разлика између две групе, за више група или поређења разлика између одређених парова користите АНОВА тест (анализа варијансе) или пост-хок тест (Post hoc, Sheffe). Ако се неке од групних средина значајно разликује од укупне средње вредности, тада се нулта хипотеза одбацује (Soldić-Aleksić, 2009).

АНОВА користи Ф-тест за статистичку значајност. Ово омогућава упоређивање вишеструких средњих вредности одједном, јер се грешка израчунава за читав низ поређења, а не за свако појединачно двосмерно поређење (што би се десило са т-тестом).

Ф-тест упоређује варијансу у средњој вредности сваке групе са укупном групном варијансом. Ако је варијанса унутар група мања од варијансе између група, Ф-тест ће наћи већу Ф-вредност, а самим тим и већу вероватноћу да је уочена разлика стварна, а не случајна (Soldić-Aleksić, 2009).

Корелација представља повезаност између варијабли, а коефицијент њихов степен повезаности односно варијабилитета. Он показује у којој мери ће вредности једне варијабле, прогнозировати вредност друге варијабле. Степен у којем су две вредности подударне може се представити графички на дијаграму растурања, или путем коефицијента корелације (Пирсонов). Статистичка значајност корелације се креће у интервалу од 0 до 1, с позитивним или негативним предзнаком (Турјачанин, Чекрлија, 2006).

Статистика хи-квадрата је непараметарски (без дистрибуције) алат дизајниран за анализу групних разлика када се зависна променљива мери на номиналном нивоу. Као и сва непараметарска статистика, Хи-квадрат је робустан у погледу дистрибуције података. Конкретно, не захтева једнакост одступања међу испитиваним групама. Омогућава процену и дихотомних независних променљивих, и више групних варијабли. За разлику од многих других непараметарских и неких параметарских статистика, прорачуни потребни за израчунавање хи-квадрата пружају значајне информације о томе како се свака од група изразила у истраживању. Ово богатство

детаља омогућава истраживачу да разуме резултате и тако из ове статистике добије детаљније информације него из многих других.

Хи-квадрат је статистика значајности и треба да се прати статистиком значајности. Cramer's V се најчешће који користи за тестирање података када је добијен значајан резултат Хи-квадрата. Предности Хи-квадрата укључују његову робусност у односу на дистрибуцију података, једноставност израчунавања, детаљне информације које се могу добити из теста, употребу у студијама за које се не могу испунити параметарске претпоставке и флексибилност у руковању подацима из две групне и из више групних студија (Турјачанин, Чекрлија, 2006).

За тестирање модела користили смо бинарну логистичку регресију. Логистичка регресија или логистички модел или логит модел користи се за предвиђање вероватноће догађаја прилагођавањем података логистичкој кривуљи. Логистичка регресија је тип регресионе анализе гдје је зависна (критеријумска) варијабла дихотомна, тј. бинарна, и кодирана је са 0 или 1, и постоји најмање једна независна (предикторска) варијабла. Како су догађаји у друштвеним наукама често дихотомни, логистичка регресија се често користи у предвиђању ових догађаја.

Овде се ради логистичкој функцији која се често назива и сигмоидна функција. Она је по својој природи деривабилна у цјелокупном домену и дефинише се као $\sigma(\alpha) = \frac{1}{1 + \exp(-\alpha)}$.

Модел логистичке регресије се може представити следећим изразом:

$$h(x, w) = \sigma(w^T \phi(x)) = \frac{1}{1 + \exp(-w^T \phi(x))} = P(y = 1/x)$$

Ради лакшег разумевања користићемо образац за вероватно да ће се нека жена из узорка одредити за рађање:

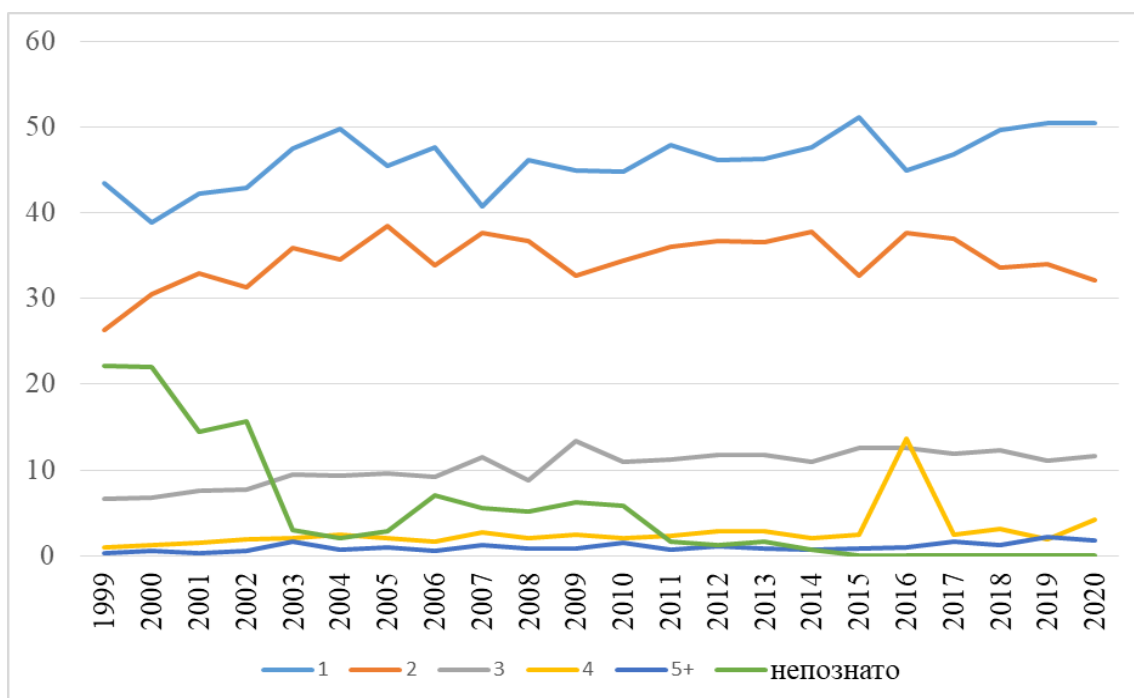
$$p = \frac{\exp(b_0 + \sum_{j=1}^m b_j x_j)}{1 + \exp(b_0 + \sum_{j=1}^m b_j x_j)}$$

Логистичка регресија има више поступака и примјењују се зависно од проблема истраживања. У нашем раду ми смо користили ЕНТЕР поступак (Ward, 2018).

ОПШТЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ФЕРТИЛИТЕТА

Наталитет, односно фертилитет је позитивна компонента природног кретања становништва која уз остале услове, делује на пораст становништва одређеног подручја (Wertheimer-Baletić, 1999). Наталитет је најдинамичнија и најважнија компонента кретања становништва, стога се популационе мере највише усмеравају на наталитет, било да је реч о покушају његовог повећавања или снижавања (Wertheimer-Baletić, 1999).

Графикон 4. Удео живорођених по реду рођења у Семберији (у %) 1999- 2020. године

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука³

Од укупног броја живорођених 2020. године према реду рођења у 50,16% случајева рађају се прворођенчад, са 32,14% удела рађа се друго дете, а само у 17,69% случајева се рађају бебе као треће, четврто или пето дете у породици. У односу на 1999. годину повећан је удео живорођених код свих категорија по реду рођења. Број прворођених 2020. је порастао за 7,04 %, другорођених за 5,85%. трећерођених за

³ Подаци представљени графиконима 4-18, добијени су на писани захтев из архива Републичког завода за статистику Републике Српске за потребе докторске дисертације

4,95%, четворорођених за 3,1% и код 5+ за 1.5%. Оваква структура се огледа у знатном уделу непознатог броја живорођених по реду рођења који се кретао око 22% (1999), а од 2015. њихов удео је занемарљив креће се између 0,7% и 0%. У Семберији стопа укупног рађања је испод 1,5 детета по жени, што значи да су рађања за више од 30% мања од нивоа потребног за замену генерација (графикон 4). На основу тога израчунати су потребни годишњи процентуални удели прворођене, другорођене и трећерођене деце, па би удео прворођене деце требао бити 52%, другорођене 30%, а трећерођене 18% (Пашалић и сар., 2006; Маринковић, 2010).

Табела 4. Модел оптимума рађања у Семберији за 2020. годину

Ред рођења	Тренутно стање		Модел оптимума		Мањак	
	Број жена	Број деце	Број жена	Број деце	Број жена	Број деце
1	50,16%	465	52%	694	32,99%	-229
2	32,14%	298	30%	526	43,34%	-228
3+	17,69%	164	18%	393	58,26%	-229
Укупно	100%	927	100%	1613	42,52%	-686

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику Републике Српске, Бања Лука⁴

Према моделу оптимума рађања Семберији недостаје укупно 686 деце у 2020. години, од тога 32,99% из реда прворођених, 43,34 % другорођених, а највише трећерођених за чак 58,26%. Односно да би дошло до процеса просте репродукције и рађања од 2,1 детета по жени неоподно је мерама популационе политике подстаћи још 42,52% рођања (табела 4).

Да би што поднобније сагледали узроке недовољног рађања узет је у обзир образовни и економски статус породиља.

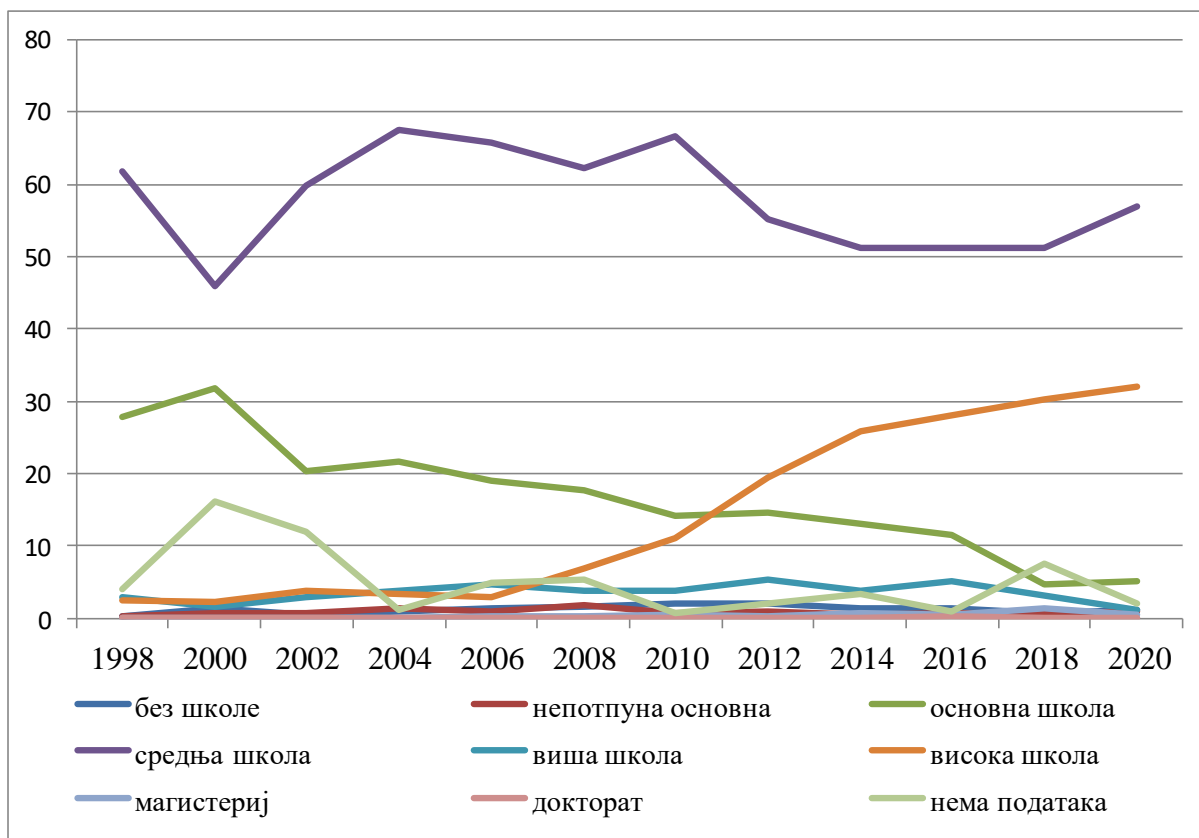
Анализиран је образовни статус мајки за период 1998-2020. године. Обухваћене су жене без школе, са непотпуном основном школом, основном школом, средњом,

⁴ Подаци представљени у табели 4 добијени су на писани захтев из архива Републичког завода за статистику Републике Српске за потребе докторске дисертације

вишом, високом, магистеријем и докторатом као и један део мајки је са непознатим образовним нивоом.

Графикон 5. Број живорођених у Семберији (у %) према образовном статусу жена 1998-2020. године.

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

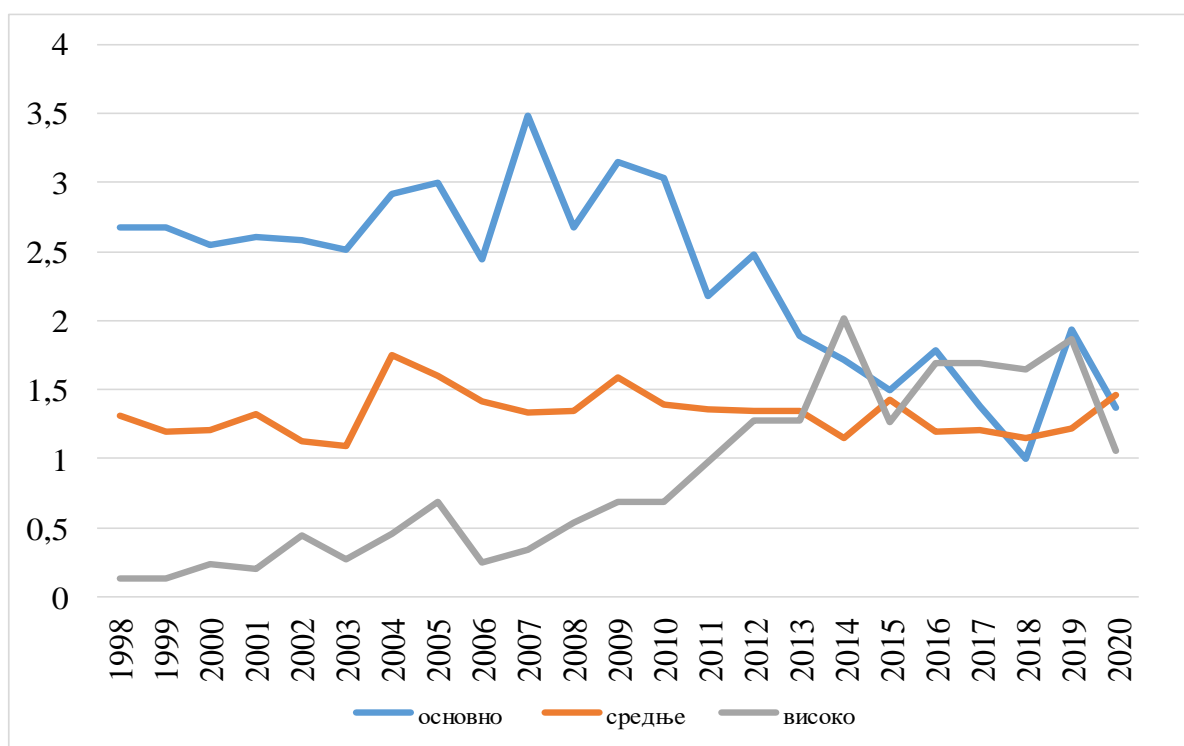
Породиље без школе и са непотпуном основном школом скоро подједнако заступљене без евидентнијих разлика на почетку и на крају периода (1998-2020). Када је у питању основно образовање приметан је већи број породиља крајем 90-их тачније 1999. године када је забележено 399 (30,08%) рођене деце са континуираним смањењем до краја 2020. године на само 47 (16,75%) што је 88% мање живорођених. Жене са средњим образовањем 1998. родиле су 620 деце, чији је процентуални удео на крају посматраног периода за само 15% нижи (графикон 5).

Више образовање најактеулније је било од 2004. до 2014. године због велике експанзије уписа на вишу школу Пословне економије, али опет са малим разликама током целокупно посматраног периода, па је од тада почео пораст броја породиља са вишим и високим образовањем. Породиље са високом стручном спремом већ од 2012.

године бележе континуирано висок раст за чак 92%, са 24 живорођених 1999. на 298 током 2020. Године. До 2003., није евидентирана ни једна рођена беба од жена које су имале титулу магистра, затим настаје прекид до 2006., са двоје живорођених, а највише их је било 2017., односно 14 живорођених што чини пораст од 93%. Слична ситуација је и у погледу доктората, до 2003., није било забележених случајева, а до 2020., углавном су се кретале између једно и двоје деце.

На графикону 6 приказан је статус породиља са евидентним разликама у стопи укупног фертилитета према критеријуму образовања за целокупан период.

Графикон 6. Стопа укупног фертилитета у Семберији према образовном статусу жена од 1998-2020. Година

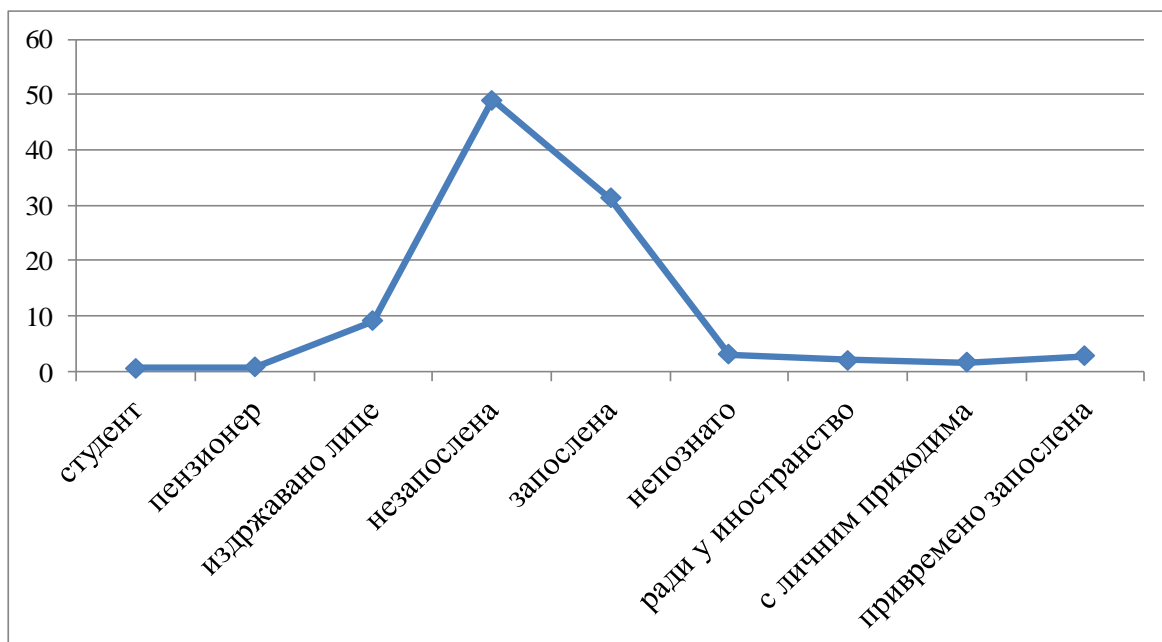

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Током анализираниог периода од 22 године у приказаном графикону 6 уочавамо да се вредности СУФ-а мајки са основним образовањем биле веома високе на почетку периода 3,48 (2007) и да су се задржале све до 2012, од када почиње нагли пад на 1,0 (2018) деце по жени. Када је у питању СУФ жена са средњим образовањем приметан је континуитет, где су се вредности стопе кретале између 1,59 (2009) и 1,1 (2018). Породиље с високим образовањем оствариле су знатан пораст укупног броја деце, са

0,13 (1999), на 1,87 (2019). Његова вредност током последње године посматрања се задржала на нивоу од 1,06 деце по жени.

Графикон 7. Удео живорођених у Семберији (у %) према економској активности жена за укупан период 1998-2020. године.

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

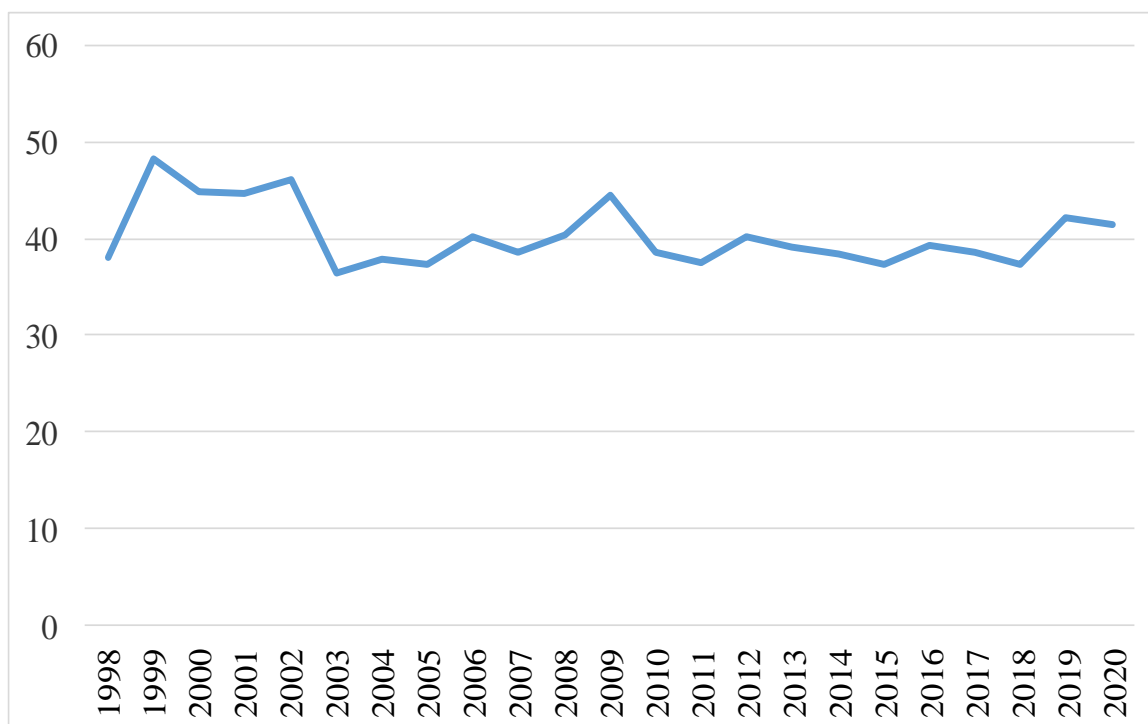
Највећи удео живорођених за период од 2003. до 2020. је код мајки које имају статус незапослених лица и то 49%, томе се могу придодати могућности самосталног чувања деце затим број живорођених код запослених мајки са уделом 31,32%, затим код издржаваних лица без прихода са 9,1%, а осталих 10,58% чине мајке студенти, корисници пензија, у привременом радном односу, лица која раде у иностранству, с личним приходима и делом непознатог радног статуса (графикон 7).

Оно што можемо закључити из наведених параметара је да незапослене мајке највише рађају, али без прихода, док запосленим треба обезбедити јефтиније предшколске установе које одговарају захтевима родитељства и висини прихода родитеља. На локалном нивоу треба порадити на популационој политици која ће се додатно усмерити на рађање студенткиња у најплоднијем периоду живота односно у старосном интервалу од 20 до 24 године, уз обезбеђивање бесплатног боравка деце и бесплатне школарине за време студирања и других неопходних мера којим би се олакшао и ускладио процес школовања и родитељства.

ОПШТА СТОПА ФЕРТИЛИТЕТА

Општа стопа фертилитета обухвата укупно рађање на 1000 фертилних жена од 15-49 година старости. Семберија као и у Република Српска суочене су са трендом ниских стопа фертилитета, а најизраженији пад уочава се током последњих година посматраног периода. Репродуктивни образац понашања фертилног становништва (смањено рађање) основна је одлика земаља које се налазе или су прошле другу демографску транзицију где су превазиђене вишечлане породице са троје и више деце, са евидентним разликама у руралној и урбаној средини, условљене радним статусом као и степеном образовања.

Графикон 8. Општа стопа фертилитета у Семберији (у %) 1998-2020. године.

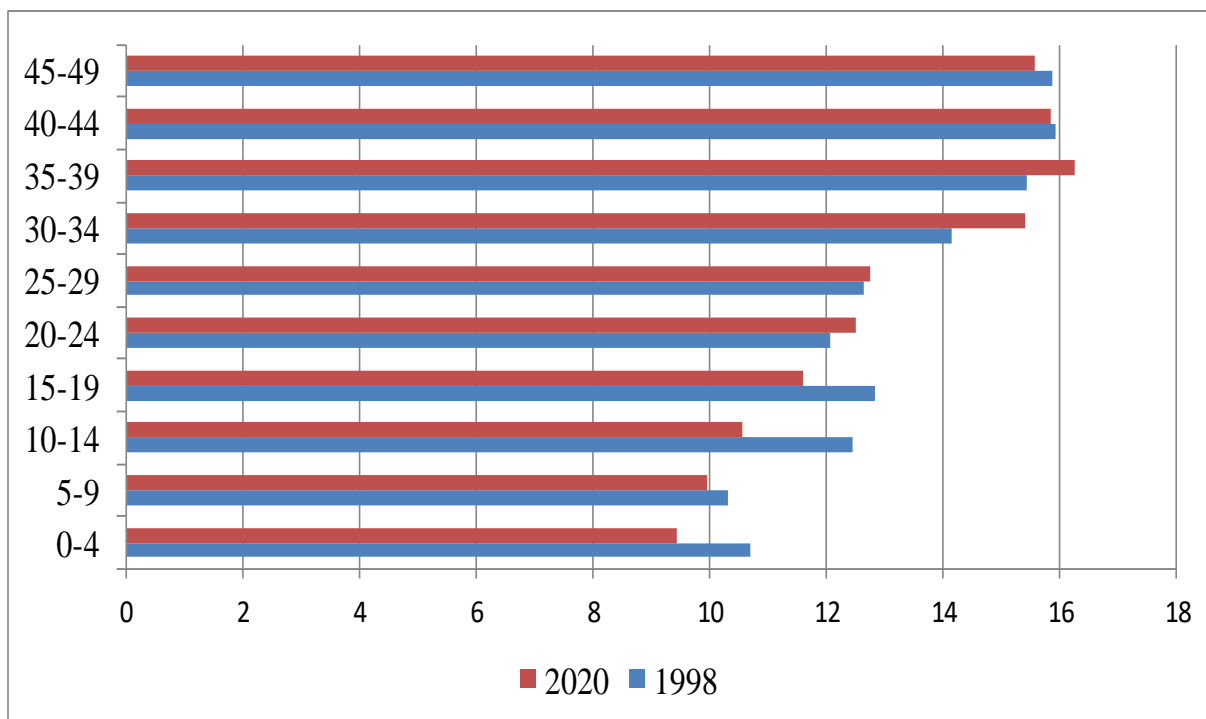

Извор: Израчунато на основу Демографске статистике бр. 10,11,15 и 20. Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

На основу демографских индикатора укупног рађања и броја фертилних жена уочава се депопулација, а то потврђује чињеница да је општа стопа фертилитета мања од 70‰ што се дефинише као модел недовољне природне репродукције. Већи је удео старијих фертилних кохорти у укупној фертилној популацији односно жена преко 35. године чија је биолошка плодност све мања са порастом година старости. У

посматраном периоду Семберија никад није имала стопу фертилитета која је досегла ниво од 50%, највиша је била пред крај 20-ог века односно 1999. године са вредношћу од 48%, да би већ почетком 21-ог века дошло до опадања фертилитета и те стопе су задржале приближно континуирани тренд око 40%. Током година смањивао се и број живорођења, али и број фертилних жена. Фертилне жене чине четвртину од укупне популације. Семберија је имала 26357 жена у фертилној доби од 15-49 година старости 1998. године, а 2020. бројимо свега 22827. Како наводе Маринковић и Мајић (2018) главна карактеристика фертилитета на простору Републике Српске је изразито неповољна старосна структура настала као последица смање репродуктивне активности и усвајања ниских репродуктивних норми у последњих 20-30 година. Томе иде у прилог чињеница да удео од преко 45% три најстарије фертилне групе 35-39, 40-44, 45-49 остварује фертилитет од само 18,12%. Мањак жена у предфертилној доби представља важан аларм и упозорење на константно смањење плодности у наредном временском периоду (графикон 9).

Графикон 9. Старосни модел фертилног и предфертилног контингента у Семберији (у %) 1998. и 2020. године

Извор: Урађено по моделу Маринковић, Мајић, 2018. Демографска статистика бр. 10,11,15 и 20.

Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

У графикону број 9 запажамо највећу заступљеност настаријег фертилног контингента 45-49 година старости која је у завршној фази репродукције.

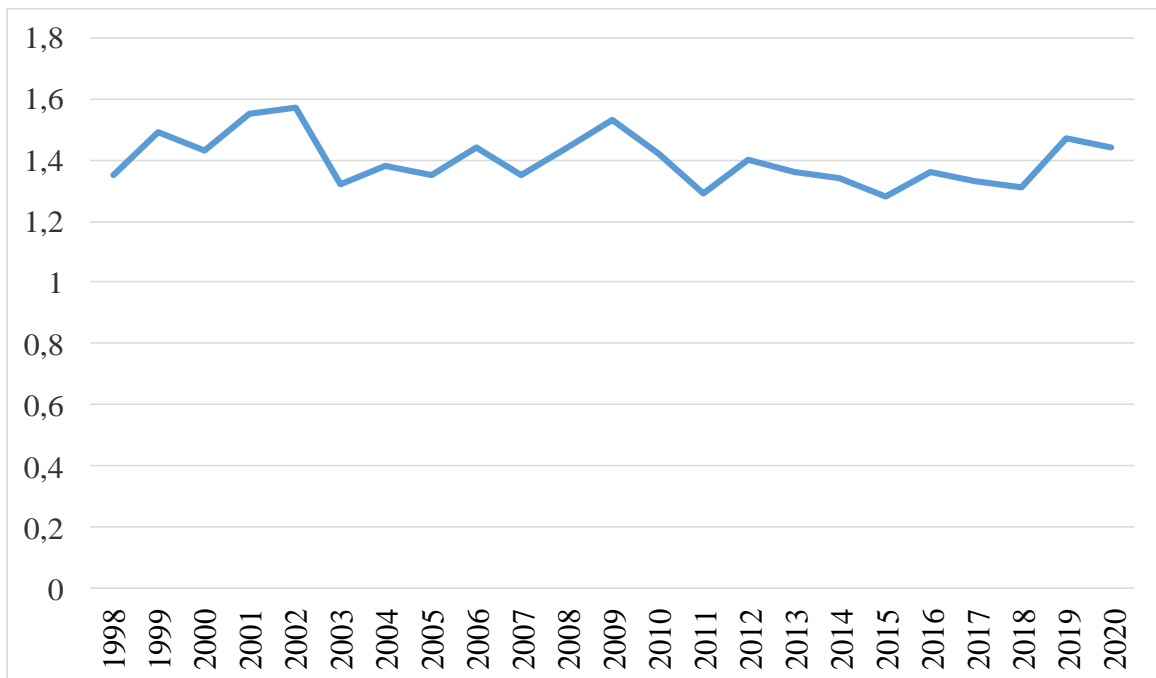
Након 20 година видимо да је фертилни капацитет битно измењен. Највећи удео бележе старосне кохорте 35-39 (16,26%), 40-44 (15,85%), 45-49 (15,59%) репродукције док је смањено учешће предфертилног контингента 0-14 године је управо последица несигурне политичке ситуације што се директно одразило и на смањење репродуктивног контингента од 15-19 (11,06%) година старости који би у наредном периоду требао бити носилац репродукције (Маринковић и Мајић, 2018). Оптимални репродуктивни потенцијал кога чине кохорте од 20-34 године остварује 87,39 % од укупне репродукције у Семберији односно 736 живорођених од укупно 927 у 2020. години.

Оваква слика је одраз неповољне политичке ситуације у Босни и Херцеговини на почетку 90-их година 20. века када је грађанским ратом дошло до наглог пада укупног броја становника што процесом избеглиштва што ратним морталитетом па самим тим и пада плодности становништва у Семберији.

СТОПА УКУПНОГ ФЕРТИЛИТЕТА

Стопа укупног фертилитета представља најважнију карику у проучавању плодности становништва. Користи се као један од основних показатеља нивоа репродукције. Њена вредност од 2,1 је од суштинског значаја јер показује да се становништво обнавља природним путем, односно да жена у току свог фертилног периода рађа више од двоје деце с тим што је бар једно девојчица. То значи да се мора надоместити барем једним женским дететом које ће бити будући носилац репродукције (Лукић-Тановић, Маринковић, 2018).

На графикону 10 могу се уочити битна обележја СУФ током посматраног периода. Основна карактеристика је континуирано ниска стопа рађања по једној жени која је свој максимум од 1,57 имала 2002., а најнижу вредност од 1,28 остварила је 2015. године. У Семберији током посматраног периода стопа укупног фертилитета никад није досегла вредност од 1,5 деце по жени. Благи пораст имала је последње 2 године са вредношћу 1,44.

Графикон 10. Стопа укупног фертилитета у Семберији 1998-2020. године

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику Републике Српске, Бања Лука

Савремене тенденције фертилитета на простору Семберије указују директну корелацију укупног живорођења са фертилним контингентом, да је постојећа динамика остварене плодности прилагођена модерном репродуктивном моделу, односно недовољном рађању. Када се СУФ креће испод 1,5 зовемо га екстремно низак фертилитет. Када се налази на нивоу испод 1,3 имплицира на годишње смањење популационе величине за 1,5 % у стабилној популацији (Спасеновић и Девеџић, 2012). Вредност СУФ-а од 1,3 је својствена по свом историјском значењу, јер има директне импликације на динамику популације. Ако СУФ дуже времена остане испод 1,3 то подразумева смањење годишњег броја рођења за 50% и преполовљење величине популације за мање од 45 година (Маринковић, Мајић, 2018).

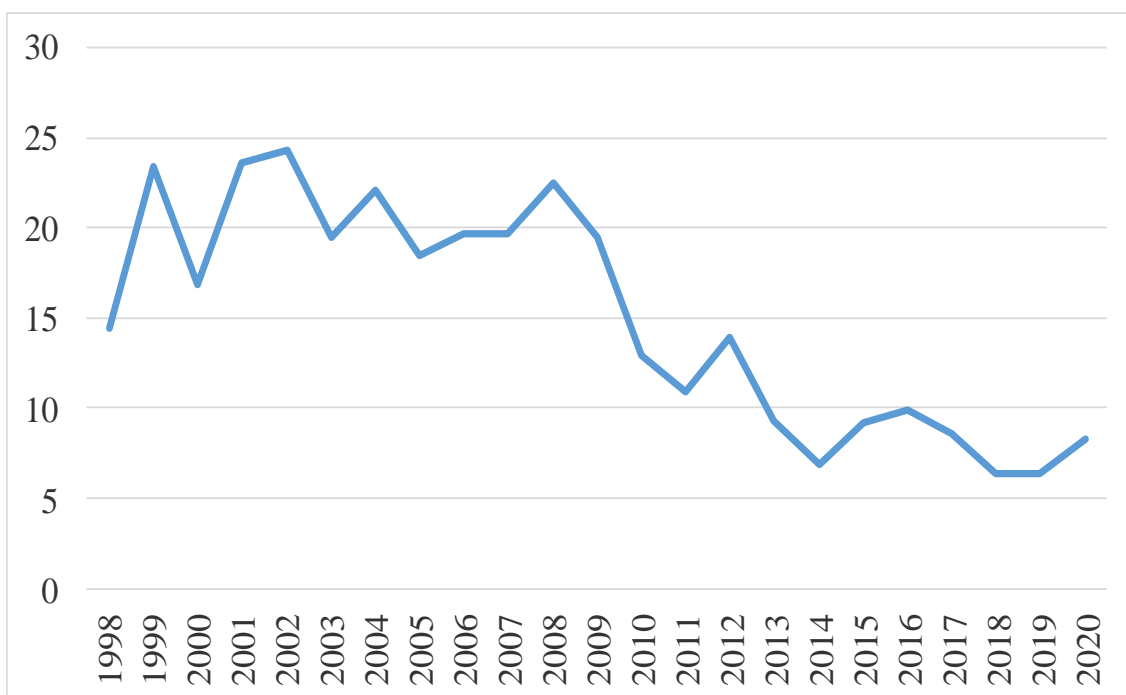
Како наводе Маринковић и Мајић (2018), у случају да СУФ буде на нивоу 1,0 годишња стопа пада становништва се повећава за 2,4%, а време преполовљења популације за само 29 година. Биолошка репродукција зависи од стања наталитета и морталитета и као таква одраз је демографске слике у посматраном подручју. Уколико је ниска и незадовољавајућа утиче на мањак радне снаге као и на старосни контингент укупне популације (Wertheimer-Baletic, 1999). С обзиром на демографску слику Семберије већ сада се уочавају последице недовољног рађања, које је како наводе

Vobak и Gjonca (2001), последица што због индивидуалних ставова тако и због унапређења здравственог система, путем употребе контрацепције довели плодност на много нижи ниво од природног у времену.

СПЕЦИФИЧНА СТОПА ФЕРТИЛИТЕТА

За анализу фертилитета по старости користе се специфичне стопе фертилитета према доби. Оне показују годишњи број живорођене деце на 1000 жена у фертилном периоду (15-49 година) по петогодишњим старосним групама (Nejašmić, 2005). Основне одлике фертилитета женског становништва Семберије на самом почетку 21. века је тренд уједначавања репродуктивног понашања са смањењем општих стопа фертилитета женског становништва, све мањег рађања у млађим старосним групама жена и померања рађања ка старијим кохортама. Оваква анализа фертилитета током посматраног периода од изузетног је значаја када се анализира по петогодишњим стопама, како би добили изражајнију слику старосног модела фертилитета. Рађање жена које су непосредно ушле у репродуктивни период 15 до 19 година старости, прати константни тренд смањења рађања.

Графикон 11. Специфична стопа фертилитета у Семберији (у %) старосне кохорте 15-19 година 1998-2020. године.

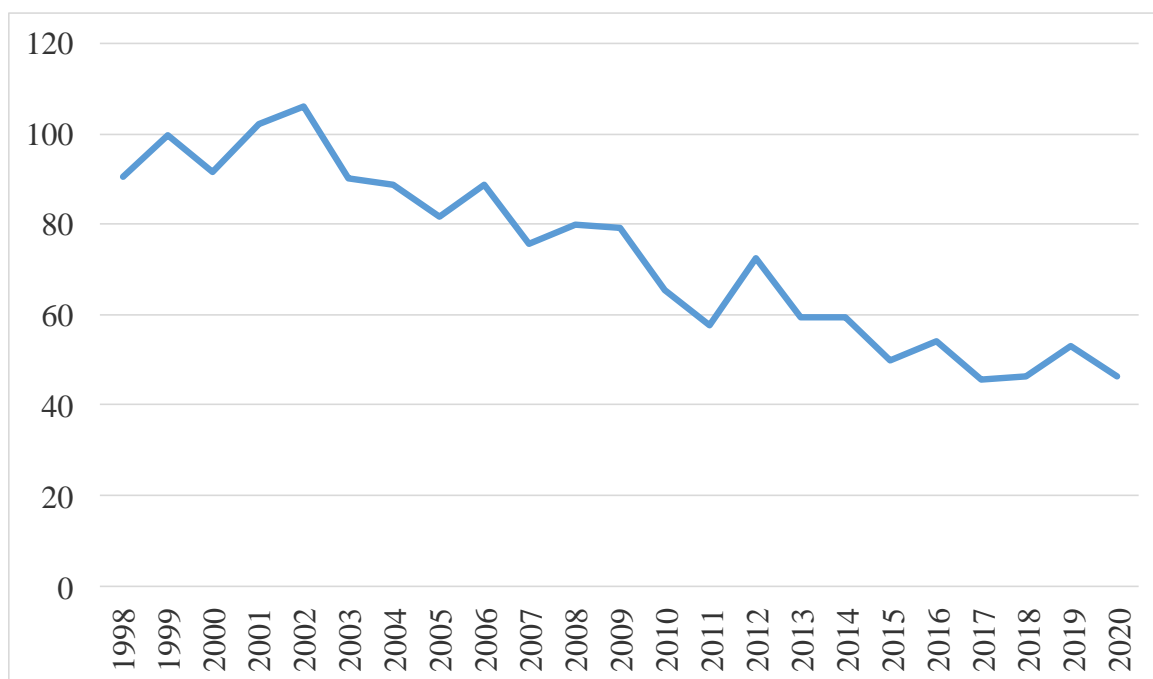

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику Републике Српске, Бања Лука

На графикону број 11 видимо интензитет кретања специфичних стопа фертилитета за период од 1998-2020. године које су се кретале од 6,87‰ (2014), до 24,03‰ (2002). Скоро уједначене стопе су се задржале све до 2008. на просечном нивоу око 20%, међутим последњих 8 година специфична стопа старосних кохорти од 15-19 година данас је три пута нижа и има вредност од 8,35 % и чине 2,37 % оствареног фертилног капацитета. Сматра се да на драстичан пад утиче процес модернизације у сфери репродуктивног понашања, све каснијег ступања у брак као и појачаног степана образовања адолесценткиња.

Графикон 12. Специфична стопа фертилитета у Семберији (у ‰) старосне кохорте 20-24 године 1998-2020. године

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику Републике Српске, Бања Лука

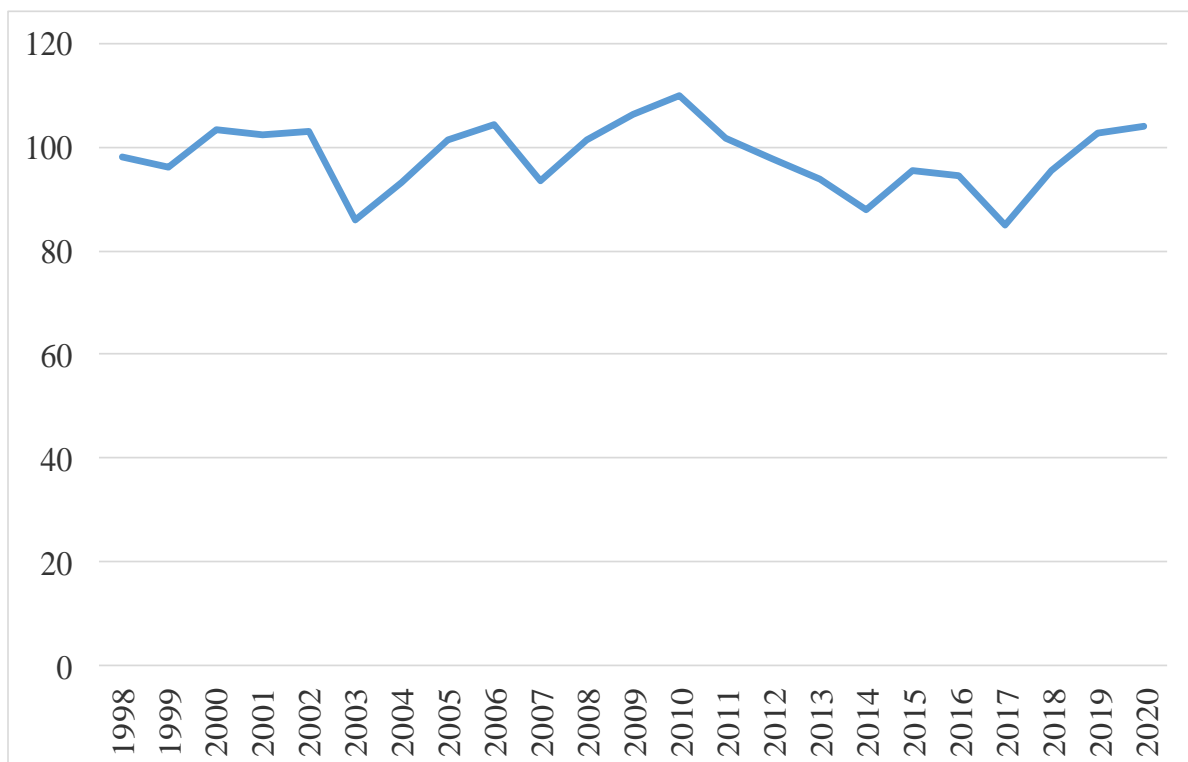
Најизраженије промене на нивоу рађања примећујемо код старосне кохорте од 20-24 године које су на три пута већем нивоу него код претходне старосне групе (графикон 10). У периоду када је жена на максималном нивоу плодности са 22 године примећен је највећи пад специфичне стопе фертилитета. Фертилне одлике жена наведене старосне групе претрпеле су бројне промене у интензитету и обиму рађања. Високе вредности, односно вредности изнад 100‰ задржале су се до 2002. године са 106 ‰ да би већ 2003. године наглашена вредност од 90,07‰ коју прати континуиран пад до 2020. године са вредношћу 46,2‰. Као и у претходном случају специфичне

стопе су се уполовиле са тенденцијом смањеног рађања као последица све већег броја високообразовних жена чиме се одлаже брак као и рођење првог детата. Ова корта остварује 14,27 % рађања од укупно оствареног фертилног капацитета.

Променом фертилних одлика женског становништва Семберије и померањем рађања за старије кохорте жена, условљен је пораст специфичних стопа фертилитета старосних кохорти 25-29 година са приближним вредностима специфичних стопа фертилитета на почетку посматраног периода и већег интензитета у односу на претходну старосну кохорту 20-24 године на крају посматраног периода (графикон 12).

Вредности специфичне стопе фертилитета (графикон 13) старосне кохорте 25-29 за посматрани период нису претрпеле значајније промене и кретале су се у интервалу од 85,8‰ (2003) до 109,94‰ (2010). Највећи тренд раста остварила је услед одлагања рађања и промене репродуктивних норми понашања и чине 32,68% од укупног оствареног фертилитета на простору Семберије.

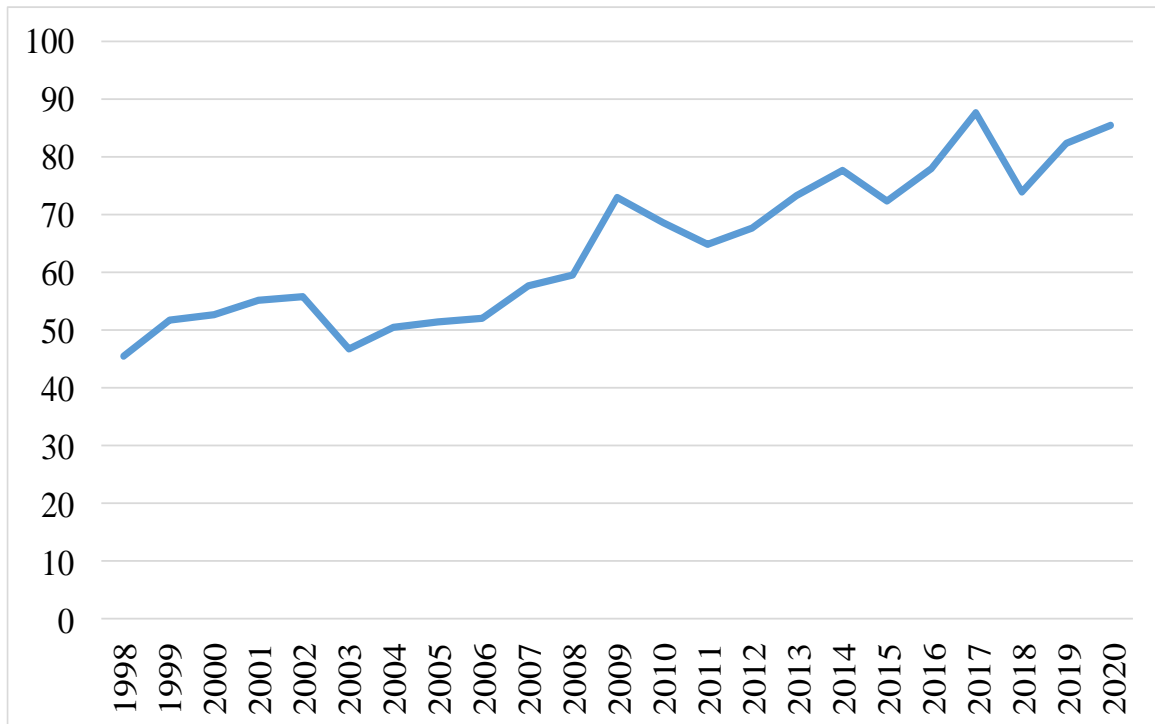
Графикон 13. Специфична стопа фертилитета у Семберији (у ‰) старосне кохорте 25-29 година 1998-2020. године

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику Републике Српске, Бања Лука

Тренд одложеног родитељства базиран је на савременим тенденцијама жена да се усавршавају, заснују радни однос у складу са демографском сликом коју одликује пораст очекиваног трајања живота, старење популације са све дубљим падом природног прираштаја.

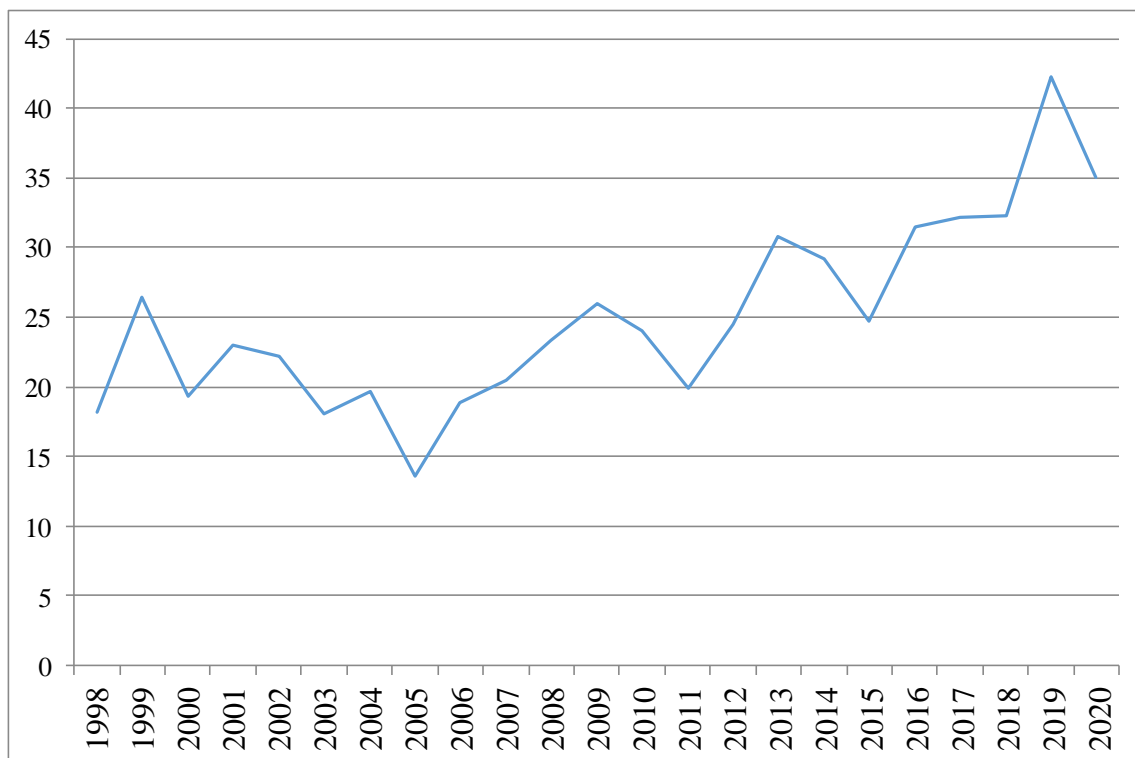
Графикон 14. Специфична стопа фертилитета у Семберији (у %) старосне кохорте 30-34 године 1998-2020. године

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику Републике Српске, Бања Лука

Како је већ наведено да је приметно одлагање рађања у све старијем репродуктивном добу сведочи и графикон број 14. Тренд раста специфичних стопа фертилитета старосне кохорте 30-34 године указује да одложено рађање првог детата из претходних кохортних група прате и све касније рађање другог и сваког наредног што онемогућава да се реализује процес просте репродукције становништва. Интензиван скок стопе са 45,2% (1998) на 83,51% (2020) показује континуиран раст. Ова старосна кохорта учествује са 32,47% рађања у односу на целокупни остварени фертилитет на подручју Семберије. Значај ове кохорте огледа се у прелазу са оптималног фертилног нивоа ка завршном фертилитету старијих кохорти које најмање учествују у репродукцији.

Графикон 15. Специфична стопа фертилитета у Семберији (у %) старосне кохорте 35-39 година 1998-2020. године

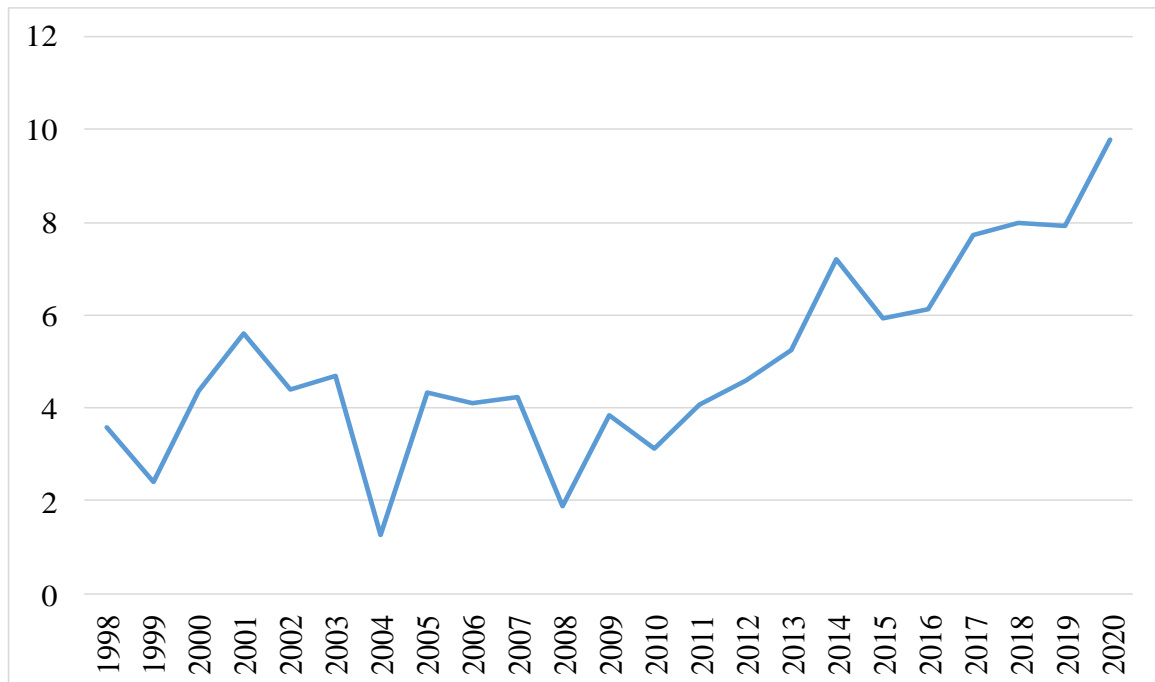

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику Републике Српске, Бања Лука

Удео старосне кохорте 35-39 у укупно оствареном фертилитету чини само 14,02 %, али је већи од удела старосне кохорте 15-19 година на самом почетку репродукције (графикон 15). Као и код претходне кохорте приметан је пораст последњих година, али и неуједначен интензитет током посматраног периода. Рађања старијих кохорти без обзира на повећан интензитет не може надоместити изостанак рађања код млађих фертилних група. Специфична стопа фертилитета на крају 2020. године износи чак 35,32%.

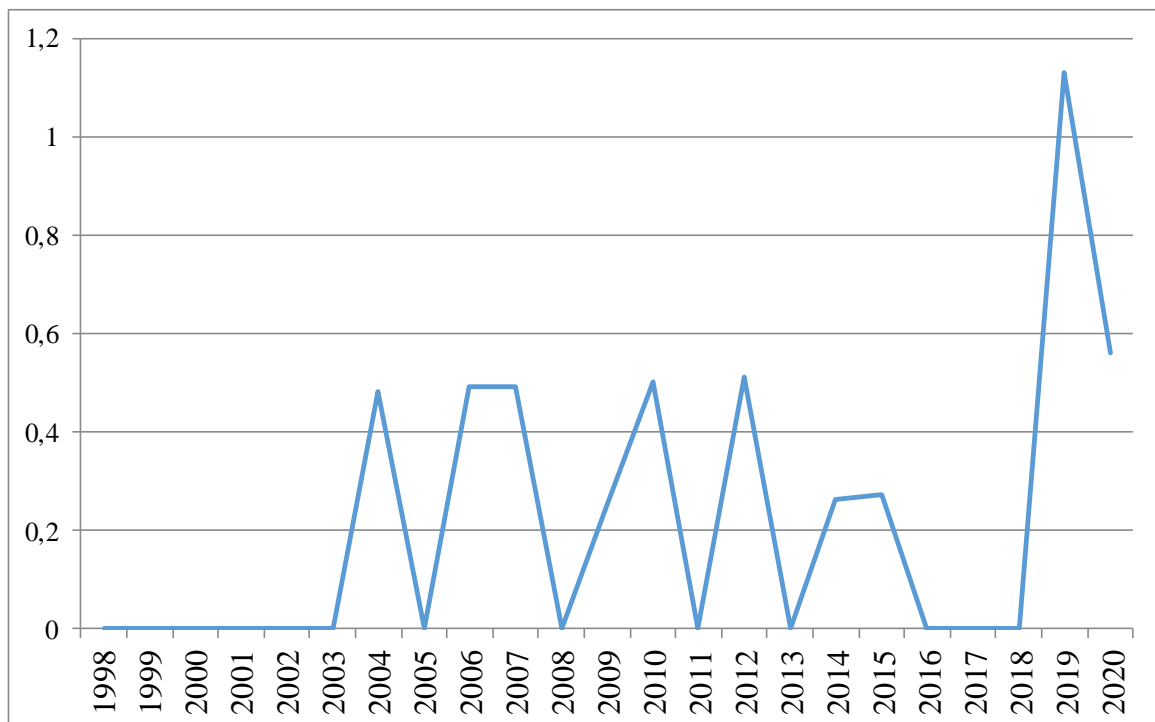
У графикону 16 удео фертилне кохорте 40-44 у укупном оствареном фертилитету креће се око 3,88% (2020) што је нормално за завршне фазе фертилитета. Иако је приметан пораст стопа последњих 8 година и даље је незадовољавајући, међутим ако узмемо у обзир укупан број жена овог старосног континента видећемо да генерације постају малобројне.

Графикон 16. Специфична стопа фертилитета у Семберији (у %) старосне кохорте 40-44 године 1998-2020. године

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику Републике Српске, Бања Лука

Графикон 17. Специфична стопа фертилитета у Семберији (у %) старосне кохорте 45-49 година 1998-2020. године

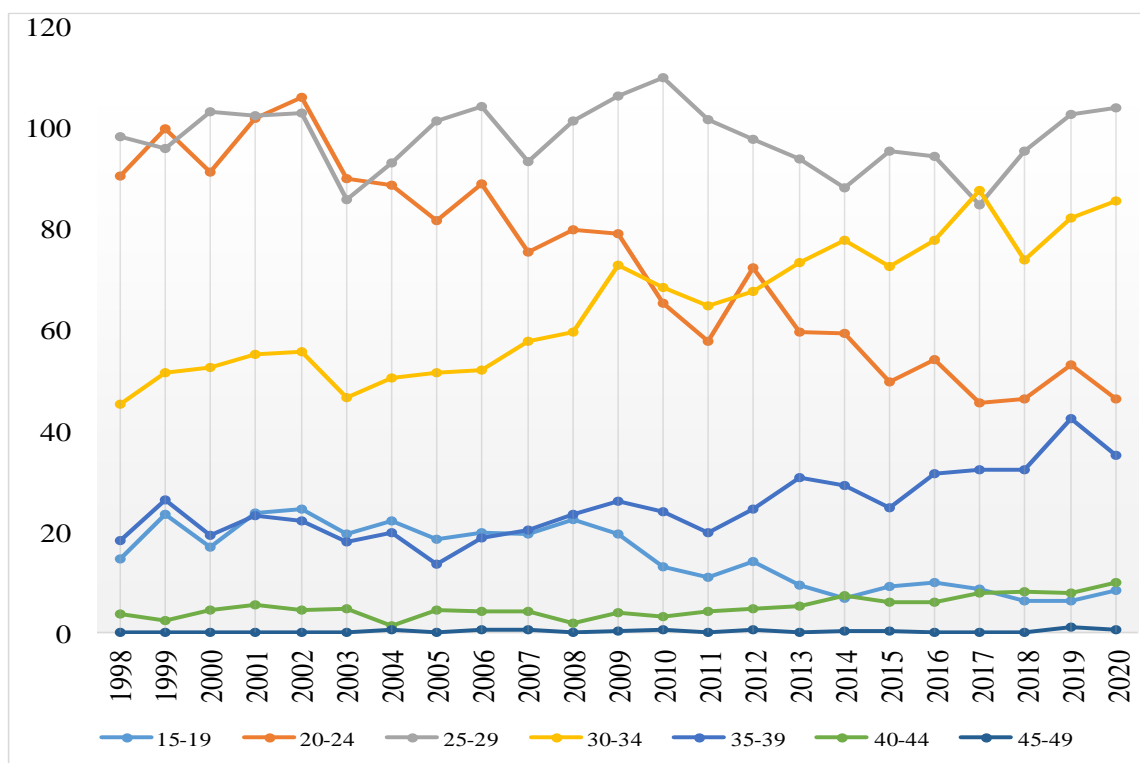
Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику Републике Српске, Бања Лука

Генерациска група жена од 45-49 година старости заступљена је са само 0,21% у укупном рађању (графикон 17) што није изненађујуће за смањену биолошку плодност жене. Приметне су осцилације у оствареном фертилитету и крећу се од 0 до 0,56 % (2020).

Анализом специфичних стопа фертилитета уочава се тренд пада фертилитета у млађим кохортама и померањем ка старијим у складу са прихватањем новог модерног модела репродуктивног понашања. Он подржава одложено рађање, одложене брачне везе па самим тим и одложену репродукцију са све мање биолошког времена за рађање другог и сваког наредног детета.

На простору Семберије је доминантно одвијање репродукције у старосној кохорти између 25-29 година (графикон 18), као и пораст у сваком наредном петогодишту, док је евидентан пад у млађим кохортама које су на почетку репродукције и које ће бити будући носиоци плодности. Највеће промене плодности претрпеле су кохорте 20-24 године чија је стопа фертилитета дупло мања на крају посматраног периода.

Графикон 18. Упоредни приказ специфичних стопа фертилитета у Семберији (у %), 1998-2020. године.

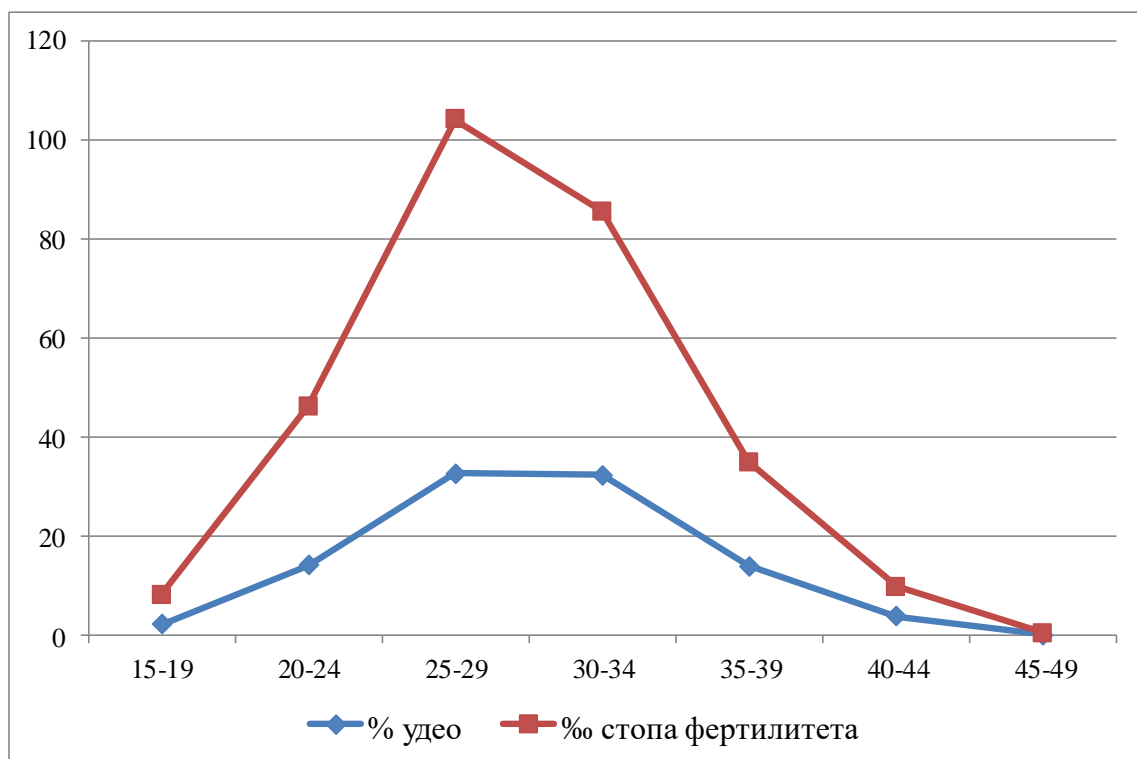

Извор: Израчунато на основу података Републичког завода за статистику Републике Српске, Бања Лука

Функцију водећег репродуктивног потенцијала су преузеле старије кохорте што се може приписати продуженим образовањем жена, каснијим ступањем у брак те тренду све каснијег рађања, незапослености, смањеним доприносима, неусклађености рада и родитељства, нестабилној политичкој ситуацији, економској кризи као и индивидуалним ставовима потенцијалних породиља.

На графикону 19, приказан је процентуални удео породиља по годинама старости за 2020. годину у односу на остварени фертилитет по истом критеријуму.

Графикон 19. Однос процентуалног удела стросних кохорти и оствареног фертилитета (у %) у Семберији (2020. године)

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

У савременим друштвима осим наведених социо-демографских фактора на специфичне стопе фертилитета утиче и биолошки фактор, раширен облик ванбрачних заједница, одлука партнера на нерађање због личних аспирација и слободног времена. У Семберији је најмање учествовање репродуктивних кохорти најстаријих и најмлађих група жена.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА И ДИСКУСИЈА СОЦИО-ДЕМОГРАФСКИХ ДЕТЕРМИНАНТИ ФЕРТИЛИТЕТА

Научни допринос рада приказан је на основу резултата истраживања добијених на подручју Семберије. Извршена је компарација и међусобна повезаност социо-демографских детерминанти на ниво укупног фертилитета, као и разлике у фертилитету руралног и урбаног подручја.

Социо-демографске детерминанте фертилитета имају јак утицај на репродуктивне одлуке, односно на формињање породице и рађања жељеног броја деце. Основне демографске детерминанте фертилитета које су истражене су место боравка, старост мајке, средње године рађања, брачни статус, жељени и оставрени број деце, репродуктивно здравље. Поред њих анализирани су социо-економске детерминанте фертилитета (образовање, занимање, радни статус, економски статус, стамбени простор, економска криза и незапосленост, несигурна будућност и политичка ситуација, лош материјални статус, касније склапање брака, изостанак финансијске помоћи државе и општине, недовољан број и квалитет услова за бригу о деци, већа запосленост и самосталност жене, скраћено породилско одсуство, висока цена предшколских установа, неусклађеност рада и родитељства, недостатак стамбеног простора). Као одговор на ове детерминанте испитане су и могуће мере популационе политике (финансијске олакшице за образовање деце из вишечланих породица, дечији додатак који би растао за свако наредно дете, флексибилно радно време за родитеље мале деце, мање стопе пореза за дечију опрему, обућу одећу, храну и сл., предност при запошљавању родитеља са више деце, раст коефицијента пензије за свако наредно дете, решавање стамбених питања вишечланих породица, веће пореске олакшице за породице које имају више од двоје деце, субвенције у повољнији кредити за породице, потпуни обухват деце предшколским установама). Свака од ових детерминанти се мењала током времена у складу са трансформацијом друштва.

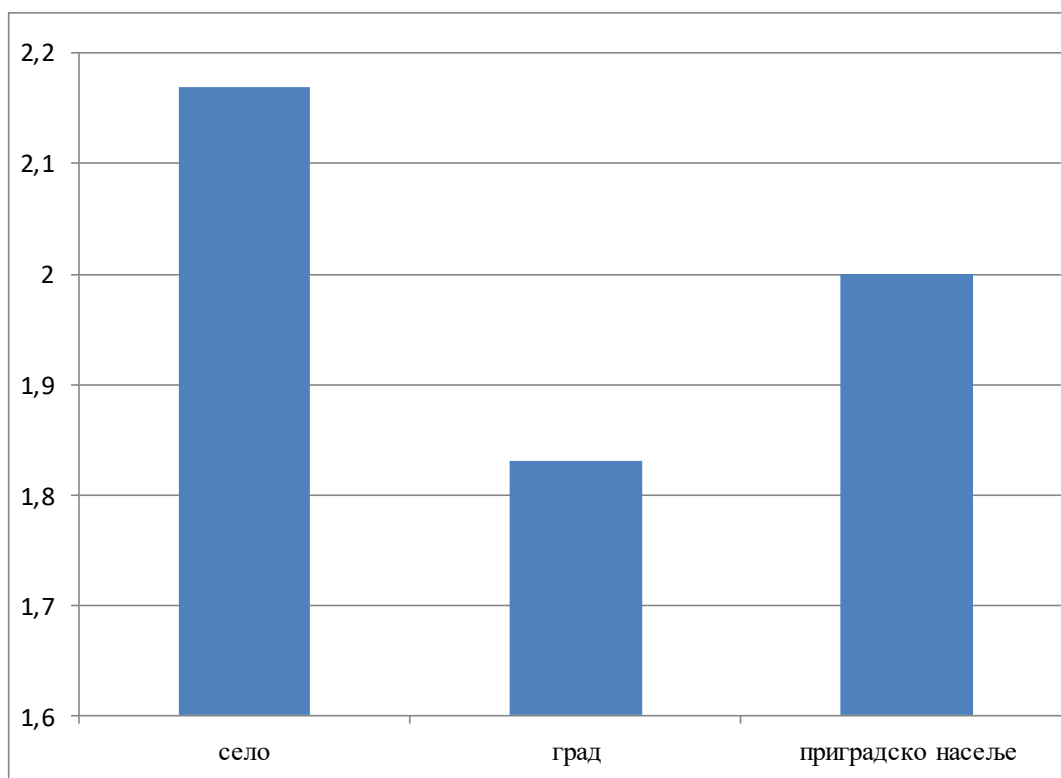

ФЕРТИЛИТЕТ ПРЕМА ТИПУ НАСЕЉА

На основу планираног истраживања на простору Семберије обухваћено је 357 испитаница у руралном подручју, 575 у урбаном и 68 у приградској зони.

Просечан број деце које су мајке родиле према типу насеља је следећи: у селу 2,17, у граду 1,83 и у 2,0 приградском насељу (графикон 20).

Графикон 20. Број деце према типу насеља

Извор: Аутор на основу теренског истраживања, 2018. године

На основу нивоа рађања желимо утврдити да ли се фертилитет у руралним и урбаним срединама Семберије разликује.

Када се на овом узорку уради параметарска анализа варијанси методом ANOVA показује се постојање статистички значајне разлике између појединих група. Код ове анализе мајке су груписане у три категорије према типу насеља у коме живе: село, град и приградско насеље.

Следећа табела (5) даје приказ ANOVA анализе, која због значајности F (20,233) теста и вредности p- ,000 указује на постојање статистички значајне разлике између појединих група на ниву насеља.

Табела 5. Утицај типа насељана ниво фертилитета (ANOVA).

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Између група	24,736	2	12,368	20,233	,000
Унутар група	609,500	997	,611		
Укупно	634,236	999			

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

С обзиром да ова анализа не указује на то код којих група постоје статистички значајне разлике урађена је и пост хок (Post hoc) анализа у табели 6 између сва три насеља.

Табела 6. Групне разлике према типу насеља (Post hoc).

Тип насеља	Groups	Mean Difference	Sig.
СЕЛО	Град	,333*	,000
	Приградско насеље	,721*	,033
ГРАД	Село	-,333*	,000
	Приградско насеље	-,062	,825
ПРИГРАДСКО	Село	-,271*	,033
НАСЕЉЕ	Град	,062	,825

*Ниво значајности $p \leq 0,05$

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету SPSS-19

Према овој анализи (табела 6) статистички значајне разлике постоје између села и града, као и између села и приградских насеља, док таква разлика не постоји између града и приградских насеља. Како је разлика у срединама највећа између група које припадају селу и граду урађен је и t тест за ова два узорка. Овим тестом се жели утврдити да ли постоји разлика у броју рођене деце, односно нивоу фертилитета између руралних и урбаних средина.

Табела 7. Разлике у броју рођене деце село-град.

Групна статистика	Тип насеља	Frequency	Mean	Std. Deviation	Std. Error
Број деце	Село	357	2,17	,821	,043
	Град	575	1,83	,739	,031

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Из претходне табеле 7 се уочава да је просечан број рођене деце код мајки које живе у руралним срединама већи, као и да је већа стандардна девијација, односно одступање од тог просека. У наредној табели (8) су добијени резултати t – теста којим се утврђује постојање статистички значајне разлике између ових аритметичких средина.

Табела 8. Т- тест разлике у фертилитету према типу насеља.

t	Sig.
6,412	,000

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

T – тест с вредношћу 6,412 на нивоу значајности p-,000 је статистички значајан што значи да се не може прихватити претпоставка о једнакости аритметичких средина. Односно закључак, је да постоји статистички значајна разлика у броју рођене деце у руралним и урбаним срединама чиме се потврђује постављена хипотеза *X1: Ниво фертилитета у руралним и урбаним срединама Семберије се разликује.*

У складу са фертилним разликама према типу насеља, разликује се уједно и број чланова породице домаћинства у зависности од места боравка (село, град и приградско насеље). Број чланова домаћинства у граду је најмањи и он се креће у просеку 3,79 од укупно 576 испитаних, затим у приградским насељима са 4,09 чланова од укупно 68 породица, а највиши је у сеоским домаћинствима где просечно борави 4,53 члана породице од 357.

Транзиција фертилитета као последица урбанизације се директно одражава на мањи броја чланова породице у градским и приградским срединама.

Табела 9. Број чланова породице према типу насеља.

Чланови породице	Тип насеља			Укупно
	село	град	приградско	
2	25%	75%	0%	100%
3	18,1%	73,7%	8,2 %	100%
4	33,1%	59,6%	7,3%	100%
5	50,0 %	46,5 %	3,5%	100%
6	67,9%	21,4%	10,7%	100%
7	88,9%	5,6%	5,6 %	100%
8	100%	0,0%	0,0%	100%
9	0,0%	0,0%	100%	100%
укупно	35,7%	57,5%	6,8%	100%

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Из табеле 9 добијени податак говори да је највећи број двочланих 75% (25), трочланих 73,7% (179) и четворчланих породица 59,6% (279) смештен у градским срединама, број истих је знатно мањи у приградским и сеоским подручјима. Домаћинства која броје више чланова су карактеристичнија за сеоска насеља тако да пет чланова има 86 породица (50,0%), 38 (67,9%) их има шест чланова, седам свега 16 (88,9%) и осам 10 (100%). С обзиром да је најмањи број породица истражен у приградским насељима само се 1 (100%) деветочлана породица истиче у овом типу насеља (Golub, 2022).

Табела 10. Број чланова породице (ANOVA анализа).

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig
Између група	120,917	2	60,459	61,052	,000
У групама	987,307	997	,990		
Укупно	1108,224	999			

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

ANOVA анализа на онову F теста 61,052 и вредности p -,000 показује статистички значајне разлике у броју чланова породице према типу насеља.

Пост хок (Post hoc) анализа урађена преко Шефеовог теста (Scheffe) испитане су групне разлике броја чланова породице према типу насеља.

Табела 11. Шефеов тест (Scheffe)- анализа групне разлике чланова породице по типу насеља.

Тип насеља	Groups	Mean Difference	Std.Error	Sig.
СЕЛО	Град	,741*	,067	,000
	Приградско	,444*	,132	,004
ГРАД	Село	-,741*	,067	,000
	Приградско	-,297	,128	,067
ПРИГРАДСКО	Село	-,444*	,132	,004
	Град	,297	,128	,067

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Добијени резултат (табела 11) показује да су те разлике статистички значајне код група село-град (p -,004 и p -,067) и село-приградско насеље са вредношћу p -,000 и p -,067 док та разлика не постоји у случају групе град и приградска насеља (p -,004 и p -,000) (Golub, 2022).

Већ деценијама уназад се говори о промени репродуктивног обрасца понашања жена према насељеним зонама. Почев од периода индустријализације и урбанизације дошло је прво до смањивања сеоских површина у корист градских. Све мање становника се бавило пољопривредом што је продубило и процес деаграризације уништавањем пољопривредних површина претварајући их у стамбене или индустријске зоне. Сматрало се да су носиоци репродукције управо сеоска домаћинства која су у почетку децу рађала не само због породичне амбиције већ због потреба рада на великим обрадивим површинама. Бројност чланова породице средином прошлог века била је далеко већа него данас (6 и више). Еволуција односа руралног и урбаног плодности нивоа плодности одређена је темпом три битне промене: почетним падом градске плодности, временским размаком између почетка урбане и руралне транзиције и путање плодности. Регионалне разлике у темпу опадања градске плодности и заостала динамика у руралним подручјима земаља у развоју су пресудна за боље разумевање

демографских промена у све урбанизованом свету. Ограничени градијенти плодности између села и града могу указивати на лабавост односа између трансформација у социоекономским структурама урбаног и руралног становништва и њихових нивоа плодности (Lerch, 2019). Демографи структуралистичке школе имају тенденцију да сматрају рурално-урбано разлике у плодности само као просторну манифестацију диференцијалних корака структурних промена друштва (Galloway et al. 1998).

Семберија и ако је изузетно аграрно подручје доживела је исти преображај и демографски и просторни. На основу истраживања носиоци репродукције су и даље жене које су настањене у сеоским пределима али с далеко мањим бројем деце него раније. Просек се креће око 2,17. Док урбане зоне имају стопу укупног фертилитета испод 2.

СРЕДЊЕ ГОДИНЕ РАЂАЊА

Године у којима мајка рађа своје прво дете имале су значајне измене током последњих година. Жене се све касније опредељују за материнство што због индивидуалних жеља што због друштвених промена и самог положаја жене у данашњици.

Тренд каснијег материнства први пут је започео у западној и северној Европи, Сједињеним Државама, Канади, Аустралији и Јапану почетком 1970-их (Sobotka 2004). Средња старост жена код првог рођења премашила је 30 година у неколико европских земаља, које су при порођају имале 30 или више година. Само у једној земљи ОЕСД-а (Мексико) средња старост жене при рађању износила је 28 или мање, а у осам (Чиле, Естонија, Мађарска, Латвија, Пољска, Словачка, Турска и САД) је између 28 и 30 година. У преосталим земљама ОЕСД-а просечна старост жене при рађању је најмање 30 година, а у Швацарској се повећала чак са 31,8 на 31,9 и Шпанији на 32. Према подацима Републичког завода за статистику Републике Српске у 2020. години, просечна старост мајке приликом рођења првог детета на овим просторима је 29,1 година. На основу средњих година прворођења хипотеза гласи ***X2: Највећи удео у оствареном фертилитету бележи старосна кохорта мајки старих 25-29 година, са тенденцијом пораста удела кохорте 30-34 године.***

За потврђивање друге хипотезе израчунат је број година које су мајке имале приликом рођења првог детета и потом креирана варијабла старосна кохорта мајки

према интервалима од пет година. Варијабла је подељена у шест једнаких интервала 1 (15-19), 2 (20-24), 3 (25-29), 4 (30-34), 5 (35-39), 6 (40-44) при чему није узета у обзир последња кохорта 45-49 јер у истраживању није било жена старијих од 44 године.

Табела 12. Дескриптивна стаистика за варијаблу старосна кохорта мајки.

Mean	Median	Std.	Skewness	Kurtosis	Min	Max
2,77	3	1,011	,382	-,0,35	1	6

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

У табели 12 дата је дескриптивна статистика за варијаблу старосна кохорта мајки. Средња вредност је 2,77 што значи да су мајке у просеку највише рађале у интервалу број 3 односно у периоду између 25 и 29 година старости. Показатељ асиметрије је позитиван (*skewness*), што нам говори да је већина добијених резултата лево од средње вредности. Куртосис је показатељ асиметрије распореда и код варијабле старосна кохорта мајки има негативну вредност која је близу нуле. Ово указује да је расподела незнатно разликује од нормалне, али с обзиром да је узорак велики то нема значајан утицај на резултате анализе чиме потврђујемо задату хипотезу.

У наставку се даје расподела фреквенција старосне кохорте мајки. Може се запазити да жене најчешће рађају трећем петогодишту (између 25 и 29 година), што је 34,9% узорка (табела 13). Потом следи друго петогодиште (између 20–24 године) са фреквенцијом 34,3%. Такође интересантно је приметити и да је значајан број жена које се касније одлучује на рађање првог детета у периоду између 30 и 34 године, укупно њих 17,8%.

Табела 13. Расподела фреквенција старосне кохорте мајки.

Старосне кохорте	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
фреквенција	84	343	349	178	39	7	0

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

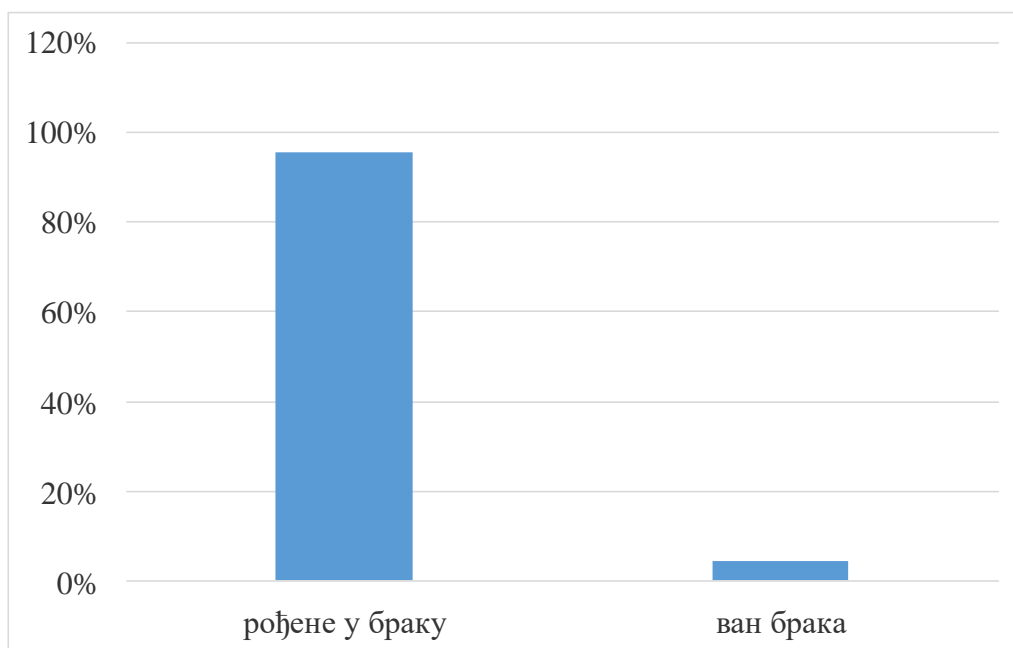
Пратећи статистичке параметре у претходним поглављима добијен је податак односно низ узрока који су довели до померања старосне границе при рађању првог детета. У анализираном периоду 1998-2020. приметно је одлагање брака па самим тим и рађања, померањем старосне границе породиља у складу са савременим

друштвеним системом у коме је едукативни, радни и егизтенцијални фактор надвладао у погледу планирања породице. Мањак живорођења у млађим петогодиштима 15-19, 20-24, компензован је донекле рађањем у старијим кохортним групама 30-34, 45-39 и ако је недовољно за потребе просте репродукције. Могло би се рећи да је одлагање родитељства последње 4 деценије постало дефиниција фертилних трендова високоразвијених земаља света (Beaujouan, Sobotka, 2019).

БРАЧНИ СТАТУС

У раду се са теоријског аспекта анализира условљеност нивоа репродукције, па самим тим и фертилитета становништва брачним понашањем. У Семберији се још увек највећи број рођења реализује у брачној заједници. У истраживању је учествовао већи број жена које имају преко 40 година које су свој фертилитет и брак оствариле у раним 20-им.

Графикон 21. Процентуални удео деце рођене у браку и ван брака

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Из графикона 21 добијен је податак да је највећи број рођене деце управо у брачној заједници, чак 95,5%, док је ван брака рођено свега 4,5%. Највећи број деце рођене у браку су из реда другорођене (51,9), затим прворођене (26,8), па трећерођене (14,7) где се даљи број смањује према деци вишег реда рођења. Код

ванбрачне деце ситуација је нешто другачија, односно иде редоследом где је највећи број деце је прворођене по реду рођења (2,3) па се постепено смањује ка вишим редовима. На основу анализе донесен је закључак да нам недостаје знатан број деце из реда прворођених чији удео треба бити око 30%.

Табела 14. Старост супруге по типу насеља

Тип насеља	Средње године супруге	Фреквенција
Село	22,76	355
Град	25,54	570
Приградско насеље	24,06	68

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19 програму

Табела 14 показује просечну старост супруге приликом склапања брака према типу насеља. Најмање године старости при ступању у брак (22,76) имале су испитанице које станују у сеоском насељу. Како расте степен урбанизације повећавају се и године старости супруга, тако у приградским насељима жене ступају у брак са 24,06, а у граду са 25,54 године.

Табела 15. Шефеве разлике у годинама старости супруга према типу насеља

Тип насеља	Groups	Mean	Std. Error	Sig.	F
		Difference			
Село	Град	-2,776*	,386	,000	26,001
	Приградско	-1,298	,756	,229	
Град	Село	2,776*	,000	,000	
	Приградско	1,478	,131	,131	
Приградско насеље	Село	1,298	,229	,229	
	Град	-1,478	,131	,131	

* Разлике средњих вредности значајне на нивоу $p \leq 0,05$

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Да би се утврдило да ли постоји разлика у годинама старости при ступању у брак поново је примењена Анова анализа, а за групне разлике Шефеве тест (Scheffe) (табела 15). На основу АНОВА анализе, према којој због значајности F 26,001 статистике утврђено је постојање статистички значајне разлику у старости, при чему

су те разлике значајне на нивоу значајности од 0,05 када се пореди старост супруга између села и града, док приликом поређења осталих група не постоји статистички значајна разлика у старости.

Табела 16. Старост супруга према типу насеља.

Тип насеља	Средње године супруге	Фреквенција супруга
Село	25,40	355
Град	28,05	568
Приградско насеље	26,65	68

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Као и у случају супруга године старости при ступању у брак најниже су у сеоској средини (табела 16). Просечан број година које мушкарац има приступању у брак на селу су 25,4, у приградским насељима са 26,65 и са 28,05 у граду. Да би се утврдила разлика у годинама старости супруга кориштен је исти принцип, метод АНОВА анализе.

Табела 17. Старост супружника АНОВА анализа и Шефев тест (Sheffe).

Тип насеља	Groups	Mean Difference	Std. Error	Sig.	F
Село	Град	-2,656*	,354	,000	28,369
	Приградско	-1,250	,692	,196	
Град	Село	2,656*	,354	,000	
	Приградско	1,406	,671	,112	
Приградско насеље	Село	1,250	,692	,196	
	Град	-1,406	,671	,112	

*Ниво значајности $p \leq 0,05$

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

На основу вредност F теста (табела 17) и нивоа значајности 0,05 можемо рећи да постоји статистички значајна разлика у старости мушкараца при ступању у брак када се пореде групе село и град, док те разлике изостају када се пореде с приградским насељем. На основу оба случаја можемо потврдити постављену

хипотезу *X3: старост супружника се разликује према типу насеља, са тенденцијом одгањања брака у градској средини*. Број склопљених бракова представља важан демографски параметар који је од изузетне важности за разумевање популационе динамике становништва. Како објашњава Маринковић (2014), данашњи модел склапања брака у складу је са европским трендовима ступања у брачну заједницу коју карактерише висока просечна старост при склапању брака, приликом чега одређени број жена остаје ван брака до краја свог репродуктивног периода.

ЖЕЉЕНА ВЕЛИЧИНА ПОРОДИЦЕ И ФЕРТИЛИТЕТ

У току истраживања пажња је посвећена одредницама смањене плодности у Семберији и има за циљ идентификовање контекста заједнице у овом региону која обликује и стварну и жељену величину породице са тежњом да се утврде могуће циљне групе за будуће програме планирања породице. У односу на то је постављена хипотеза *X4: Жељени и остварени број деце се разликује у складу са чиниоцима социо-демографског карактера*.

Табела 18. Жељени и остварени број деце.

Жељени број деце%		Број деце %						Укупно
		1	2	3	4	5	6	
Једно	жељени број деце	90	7,1	2,4	0,0	0,0	0,0	100,0
	број деце	13,6	0,6	0,6	0,0	0,0	0,0	4,2
Двоје	жељени број деце	31,1	68,1	0,8	0,0	0,0	0,0	100,0
	број деце	53,8	62,4	2,6	0,0	0,0	0,0	48,3
Троје	жељени број деце	21,6	45,9	31,4	0,8	0,3	0,0	100,0
	број деце	29,4	33,0	76,8	9,1	20,0	0,0	37,9
Четворо	жељени број деце	9,4	21,9	32,3	31,3	4,2	1,0	100,0
	број деце	3,2	4,0	20,0	90,9	80,0	100,0	9,6
Укупно	жељени број деце	27,9	52,7	15,5	3,3	0,5	0,1	100,0
	број деце	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

На основу индивидуалних ставова у табели 18 приказани су остварени и жељени број деце по мајци.

У табели 18 се уочавају разлике између жељеног и оствареног броја деце. Просечан број деце коју су родиле износи 1,96 деце, а жељених 2,53. Највише испитаница, њих 483 изјаснило се да жели двоје деце, 379 желело је троје деце, 42. једно и 96 четворо.

Жељени број деце једно је остварило 90,5% мајки, 68,1% двоје, док се тај проценат значајно смањује како се повећава жељени број деце. Па је тако најмањи код жељеног броја деце троје и четворо, с обзиром да га је остварило свега 31,4%, односно 31,3% испитаница.

Жељена величина породице се коси са савременим приступом рађању. Са демографског и социо-економског гледишта, жене све мање имају времена да се одлуче за свако наредно обзиром на све касније рађање првог детета.

Табела 19. Упарени т тест- жељени и остварени број деце.

Пар 1	Mean	Std. Deviation	t	df	Sig.
Број деце и жељени број деце	-,568	,743	-24,177	999	,000

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Упарени т тест (-24,177) с вредношћу $p < ,000$ је показао постојање статистички значајне разлике између жељеног и оствареног броја деце чиме се потврђује постављена хипотеза (табела 19).

Главне покретачка снага које смањују жељену плодност је структурна социо-економска трансформација друштва, која доводи до повећања очекиваних трошкова код добијања већег броја деце. Већи број потомака изискује и веће трошкове што ставља економску доминацију у контекст одлучујућег фактора проширења породице у складу рационалним и свесним одлукама парова о рађању (Muhoza et al, 2014). Жељена величина породице представљена је бројем деце коју би родитељи имали да не постоје субјективни или економски проблеми који регулишу плодност (Thomson, 2015).

РЕПРОДУКТИВНО ЗДРАВЉЕ

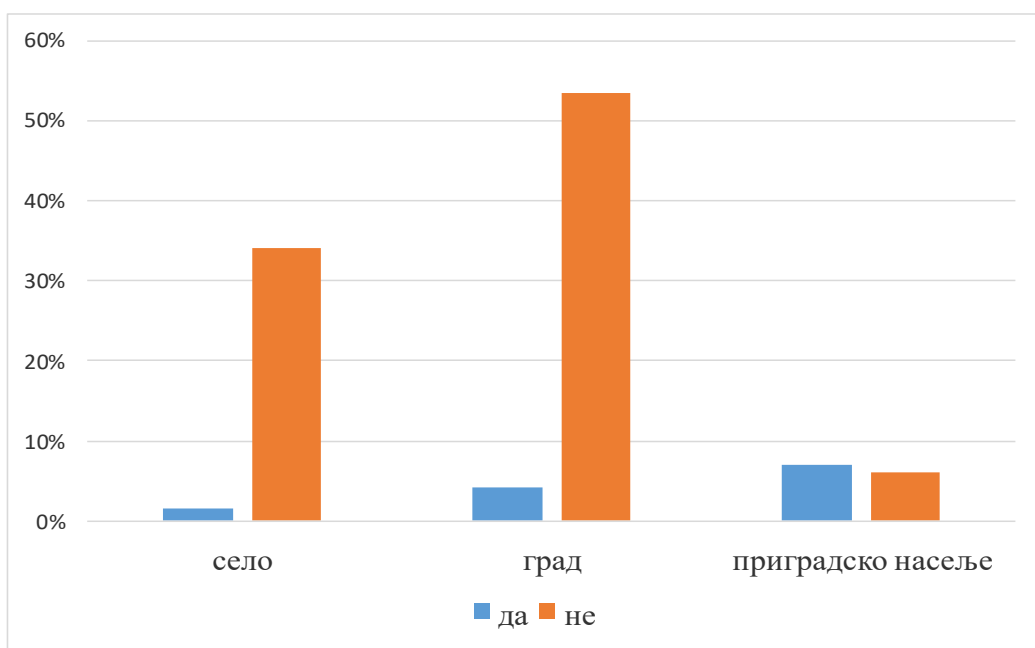
Ово поглавље се односи на здравствене проблеме који су утицали на фертилитет, ванматерична трудноћа, спонтани побачај, мртворођено дете и намерни прекид трудноће. Репродуктивно здравље према дефиницији Светске здравствене организације представља стање потпуног физичког, менталног и социјалног благостања у свему што се односи на репродуктивни систем, а не само одсуство болести и неспособности.

Здравствено прихватљив, односно репродуктивни модел репродуктивног понашања подразумева:

- да се трудноћа реализује између 18 и 35 година живота жене;
- да размак између два порођаја буде најмање 2,5-3 године;
- да се рађају жељена деца;
- да их буде највише четворо (Пашалић и сар., 2006).

С обзиром на целокупно истраживање намеће се питање стерилитета као једно од првих фактора који би појаснили зашто испитанице нису оствариле жељени број трудноћа. У графикону 22 добијена је структура одговора на питање да ли су имале проблема са стерилитетом, са тврдњама да или не.

Графикон 22. Ставови испитаница о проблему стерилитета

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Према структури евидентираних одговора уочавамо да већина испитаница односно 93,6% није имала проблеме са стерилитетом док је потврдило свега 6,4% . Односно уочава разлика се према типу насеља, у сеоским 1,6%, у градским 4,1% и у приградским 0,7% је потврдно одговорило.

На питање да ли сте имали неке од видова репродуктивних проблема као што су спонтани побачај, ванматерична трудноћа, намерни прекид трудноће, и мртворођење или остало испитанице су се изјасниле на следећи начин који је приказан у табели 20.

Табела 20. Репродуктивни проблеми испитаница (у %)

Здравствени проблеми	Село	Град	Приградско насеље	Укупно %
Ванматерична трудноћа	0,5	1,2	0,1	1,8
Спонтани побачај	5,6	8,4	1,0	15,0
Мртворђено дете	0,8	0,7	0	1,5
Намерни прекид трудноће	0,7	1,2	0	1,9
Остало	28,1	46,0	5,7	79,8
Укупно	35,7	57,5	6,8	100

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IMB SPSS-19

Ванматеричну трудноћу је имало свега 1, 8% од тога 5 испитаница са села, 12 из града и 1 из приградског насеља. Као најчешће наведени узрок наведен је спонтани побачај са уделом од 15%, а највише испитаница је на подручју града (84), затим са села (56) и само једна из приградског насеља. Мртворођење дете је родило 1,5%, 8 жена из сеоског подручја и 7 из градског. Намерни прекид трудноће оставрило је 1,9% испитаница, 7 у селу и 12 у граду. Као друге факторе репродуктивних сметњи навело је 79,8% породиља (хипо и хипертиреоза, тромбофилија, инсулнемија и др.). С обзиром да је највећи део у узорку чине фертилне жене са подручја града намеће се логичан закључак да су фреквенције њихових понуђених одговора најдоминантније, у овом случају 460, док је са села

фреквенција скоро упола нижа 280, тако и у приградском насељу свега 57 (табела 21).

На основу одговора може се закључити да је репродуктивно здравље задовољавајуће. Ако се изузме одговор под ”остало” запажамо чињеницу да само 22% испитаница је имало конкретан репродуктивни проблем. Праћење потреба за жељном плодношћу корисно је за унапређење репродуктивног здравља пружањем адекватног репродуктивног информисања и здравствених услуга. Перципирани идеалан број деце разликује се међу социјално-економским и демографским категоријама жена. Репродуктивно знање и здравствене услуге су и даље неопходне (Akram at al, 2020).

ОБРАЗОВАЊЕ

Ниво формалног образовања као једна од социо-демографских варијабли фертилитета становништва Семберије, у анкетном истраживању је класификован у три категорије: основно, средње образовање и високо (више, виоско, мастер, магистар и доктор наука). Од тога 68 жена је имало примарни, 526 секундарни, 406 терцијарни ниво образовања. Како је већ наглашено да су жене на селу биле носиоци репродукције и да се њихова улога мењала са модернизацијом друштва. У урбаним срединама мајке су постале равноправне са партнерима, запослене са пуним радним временом са доласком у градске средине постепено се одлагао брак смањивала и репродукција нарочито код високообразованих жена.

Табела 21. Образовне карактеристике жена према просечном броју рођене деце

	Фреквенција испитаница %	Просечан број деце
Образовни статус		
Основно	6,8	2,43
Средње	52,6	2,0
Високо	40,6	1,83

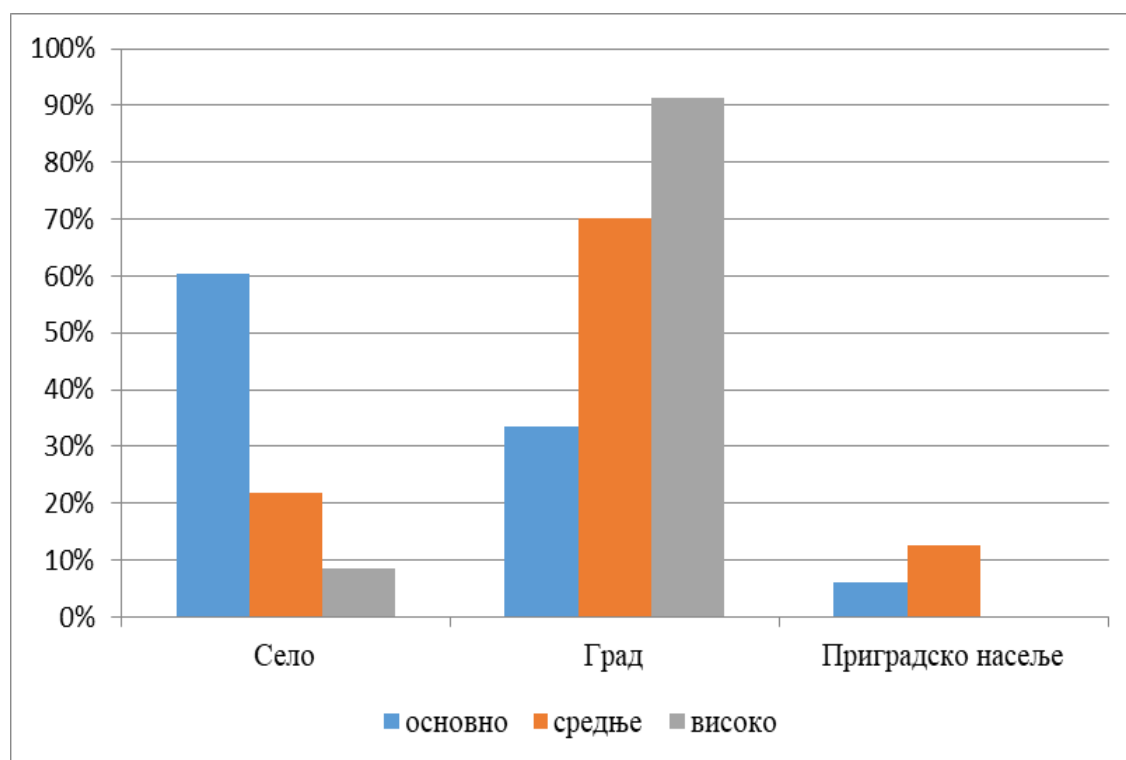
Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IMB SPSS-19

У табели 21 дескриптивне статистике уочава се да је највећи просек броја рођене деце код мајки са основним образовањем, а најмањи код мајки које имају

високо образовање. Жене са основним образовањем рађају у просеку 2,43 деце, док је код оних које имају високо образовање тај просек значајно мањи 1,83.

У графикону 23 према резултатима истраживања уочени су типови образовања који су најдоминантнији и у ком типу насеља. Највећи број испитаница са основним образовањем живи у сеоској средини са 60,5%, 33,5% у градској и 6% у приградском насељу. Средње образовање највећи број жена има у градској средини са 70,2%, затим сеоској са 21,7% и у приградској са 12,5%. Испитанице са високим нивоом образовања углавном су настањене у урбаној зони чак 90,36% и мали проценат у сеоској са свега 8,63%.

Графикон 23. Образовни статус жена према типу насеља

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Да би се потврдила хипотеза о различитом фертилном понашању жена са примарним и терцијарним образовањем урађена је АНОВА анализа у којој је примењен Шефев тест за утврђивање разлика између група. Једносмерна Анова анализа (табела 22) са резултатима F теста (18,866) са вредношћу $p < 0,000$ указује на постојање статистички значајне разлике у оствареном фертилитету у зависности од оствареног степена образовања мајки.

Табела 22. АНОВА анализа нивоа образовања примарно -терцијарно

	Sum of squares	Df	Mean squares	F	Sig.
Између група	22,572	2	11,288	18,866	,000
У склопу група	602,904	997	0,605		
укупно	625,479	999			

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

У наредној табели (23) утврђено је између којих то категорија образовања постоји статистички значајна разлика. Шефеов (Sheffe) тест указује да су разлике у образовању велике и статистички значајне између жена са високим и основним са вредношћу $p \leq 0,000$, затим са високим и средњим $p \leq 0,001$, као и средњим и основним образовањем где је $p \leq 0,000$, чиме потврђујемо постављену хипотезу **X5: Ниво образовања делује као фактор снижавања фертилитета у Семберији, преко одлагања рађања мајки са вишим и високим образовањем.**

Табела 23. Шефеов тест (Scheffe, Multiple comparation)- групе разлике према сектору занимања.

Образовање	Groups	Mean Difference	Std. Error	Sig.
Основно	Средње	-,42*	,100	,000
	Високо	-,60*	,102	,000
Средње	Основно	-,42*	,100	,000
	Високо	-,17*	,051	,004
Високо	Основно	-,60*	,102	,000
	Средње	-,17*	,051	,004

*Разлике аритметичких средина су значајне на нивоу значајности $p \leq 0,05$

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Табела 24. Пирсонов коефицијент корелације

	Pearson Correlation	Sig.
Старост	1	,000
образовање	,391**	,000

**Ниво значајности $p \leq 0,01$

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Утврђено је и постојање статистички значајне повезаности између образовања и доби рађања првог детета (табела 24).

Коефицијент корелације је позитиван указује да постоји статистичка значајаност (0,391), односно повезаност између година рађања првог детета и образовања. Са порастом година старости мајке и већим степеном образованости касније рађају прво дете у односу на мајке које нису наставиле образовање.

Повећани образовни ниво код женског становништва увелико утиче на ставове о ступању у брак, када формирати породицу, у којем обиму и распореду рађања. Према спроведеном истраживању може се закључити да ће предстојећи период допринети само још већим променама у образовној структури односно интезивирати квалитет и степен образовања што ће уједно и смањивати већ низак фертилитет. Ниске и опадајуће стопе рађања биће демографска одлика образовног фертилног континента и то у најоптималнијем репродуктивном добу. Опадање фертилитета је и последица дужег процесе школовања, затим пословне афирмације које додатно утичу на одлагање рађања и брака. Негативна корелација се уочава код пораста нивоа образовања и пада фертилитета али како наводи Маринковић (2010) треба узети у обзир и старосну структуру жена са школом и оних без школе што је веома важно када се узме у обзир репродуктивни потенцијал и ставови о планирању породице и потребе за већим рађањем деце.

Ителектуални потенцијал као производ друштвено-економског развоја чини главни окидач у развоју и напретку једног друштва и државе. Под образовањем се подразумева стицање одређеног степена школске спреме. Данас се све већи број популације одлучује на виши ниво образовања чиме се занемарује улога породице у најпродуктивнијем животном циклусу жене. У традиционалним друштвима где је ниво образованости доста мањи, супружници се раније одлучују за брак и породицу, док модерно друштво чак има предрасуду да ли уопште заснивати брак и одлучити се за репродукцију. Досадашња истраживања указују на чињеницу да жене са нижим степеном образовања имају веће стопе фертилитета, док жене које су високо образоване у складу са годинама које проведу у процесу едукације одгађају рађање са доласком запослења, каријере, мањка личне слободе и других фактора. Савремени економски услови се понекад карактеришу као структурално непријатељски за успостављање породице. Ако уопште не инхибирају плодност, такви услови су барем снажан подстицај за одлагање рођења и тиме доприносе темпо ефекту, као и ризику да у будућности немају децу (Wolfgang, 2005). Социо-економски положај

жена се значајно променио током последњих деценија. Удео жена у терцијарном образовању повећава се од 1970-их широм Европе и у Аустралији. У некомунистичким земљама све веће образовање жена подразумевао је и све веће учешће женске радне снаге с циљем повећане потенцијалне зараде. У многим земљама ширењем образовања и повећањем учешћа женске радне снаге се поклопа са брзим одлагањем материнства које снижава ниво плодности знатно испод нивоа замене, с тога се намеће мишљење да су плодност и степен образовања жене негативно повезани (Wood at al, 2014).

Одлагање рађања као последица образовања погодила је скоро све развијене земље света. Жене су са равноправношћу тежиле ка одређеном степену образовања и професионалним усваршавањем што је резултирало на још фреквентнију незаступљеност у рађању. Жене на једној страни теже професионалном остварењу, а на другој ка родитељству али се оне најчешће задовоље једним или евентуално са двоје деце. Други разлози су партнерски односи, разни облици контрацепције, услови становања и економска неизвесност (Söderberg, at al, 2015). Економска зависност младих жена- студенткиња које похађају високу школу утицала је на смањење рађања најплодније старосне кохорте 20-24 године старости. Како наводи Никитовић (2016) према истраживању Ван де Каа (2006), актуелна криза рађања не мора нужно значити негативне импликације за будући демографски развој без обзира што је СУФ испод нивоа потребног за обнављање популације. Данас смо сведоци да је потребније улагати у људски капитал па је потребније путем јавних политика подизати квалитет образовања младих (Никитовић, 2016).

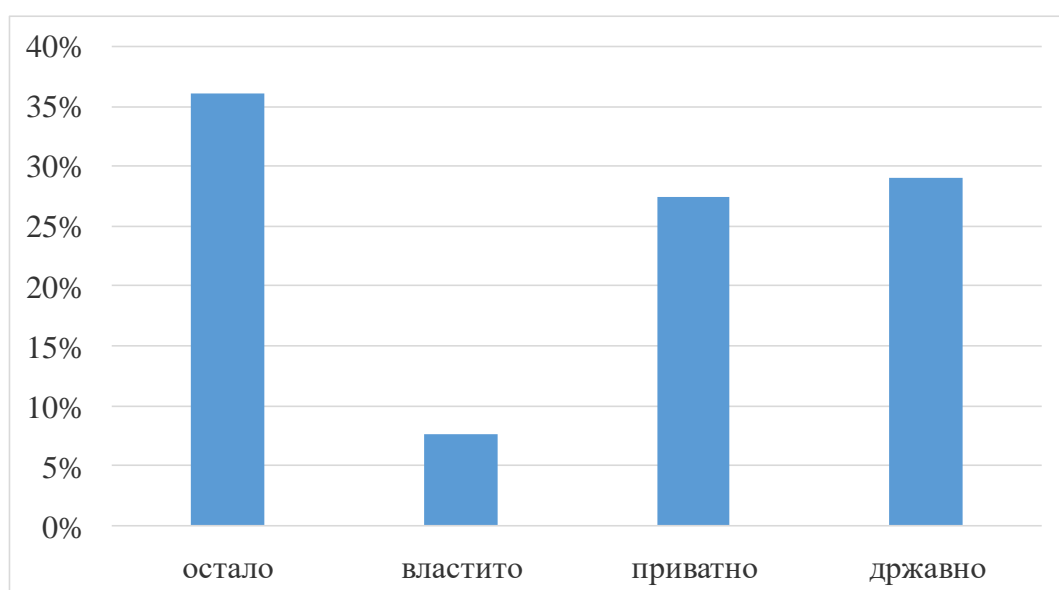
Репродуктивни потенцијал високообразованих жена ће бити циљна група популационе политике у будућности због експанзије терцијарног образовања. Повећава се пропорција жена код којих је све израженија доминантност изразито ниских репродуктивних норми (Мирић, 2018). У будућности ће се више стављати фокус на пораст фертилитета код високообразованих жена, него код оних које не припадају терцијарном сектору образовања.

Образовни статус мајки указује на чињеницу да се већи број високо образованих жена касније одлучују на потомство и одлажу брак и рађање у периоду живота када слаби репродуктивни капацитет жене условљен факторима биолошке природе стога остаје мање времена да се мајке одлуче за свако наредно дете.

РАДНИ СТАТУС

Радни статус жена је представљен као важна компонента потврђивања значаја и улоге жене у друштву, с тога има значајну улогу у редуковању фертилитета. Код жена које су учествовале у анкетном истраживању уочене су велике разлике у статусу запослености као и врсти предузећа (властито предузеће, приватно и државно). На графикону 24 приказан је број запослених жена према власништву предузећа.

Графикон 24. Запослени према власништву предузећа

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету SPSS-19

Највећи број испитаница се није изјаснио око врсте предузећа односно власничке својине чак 36%, док је 7,6% изјавило да поседује властито предузеће, у приватном ради 27,4% и у државном 29%.

Табела 25. Просечан број деце према радном статусу испитаница

Статус запослености	Фреквенција	Просечан број деце
Незапослена	461	1,90
Запослена	401	2,10
Привремено запослена	138	1,73
Укупно	1000	1,96

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету SPSS-19

У табели 25 дескриптивне статистике приказан је број жена према радном статусу и просечном броју деце. У Семберији је 461 незапослена жена која је у просеку рађала 1,9 деце, затим запослених 401 са просечно 2,10 дететом и привремено запослених 138 које су у просеку оставиле 1,73 детета.

Да би се утврдила статистичка значајност радног статуса на одлуке у рађању примењена је једносмерна АНОВА анализа.

Табела 26. Једносмерна АНОВА анализа- радни статус

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig
Између група	16,998	2	8,499	13,926	,000
У склопу група	608,481	997	0,610		
Укупно	625,479	999			

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету SPSS-19

Једносмерна АНОВА анализа (табела 26) са резултатима F теста (13,926) и вредношћу p -,000 показује статистички значајне разлике у погледу фертилитета када је у питању категоричка варијабли радни статус. Да би се утврдило између којих група је уочена статистички значајна разлика примењена је пост хок (Post hoc) анализа.

Пост хок анализом (табела 27) је утврђено да су те разлике статистички значајне између групе запослене и незапослене мајке, као и код групе незапослене и привремено запослене што одговара постављеној хипотези *Х6: Радни статус представља индиректно важан фактор фертилитета у Семберији због неусклађености породично-радних обавеза*. Добијени резултат указује да статистички значајна разлика не постоји између група запослене и привремено запослене жене, па се са правом може рећи да несигурност посла у великој мери доприноси смањеном рађању у односу на преостале две категорије.

Табела 27. Радни статус (Post hoc)

Статус запослености	Group	DF	Mean Difference	Sig.
Незапослена	Запослена	,854	,200	,001
	Привремено запослена		,373	,000
Запослена	Незапослена	,722	-,200	,001
	Привремено запослена		,173	,075
Привремено запослена	Незапослена	,750	,373	,000
	Запослена		,173	,075

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Како наводи једна Данска студија да мајке које раде пуно радно време на плаћеном послу обично зарађују мањи приход од жена које немају децу. Прво, мајке чешће прекидају каријеру због породилског одсуства. Ово доводи до смањења вредности људског капитала што резултира нижим приносом на тржишту рада. Као друго, мајке саме бирају за породицу посао у јавном сектору с нижим платама. Треће, жене са породичним везама обично се суочавају са ограничењима у потрази за послом, што подразумева нижу мобилност у поређењу са женама без породичних обавеза (Leung, 2016). С тога оправданост је да стално запослене жене имају већи број деце од оних које су у несигурном радном односу или у потрази за истим. Запослене мајке се опредељују за флексибилнија радна места с мањим приходима како би слободно време посветиле породичном аспекту живота. Одлагање рађења другог детета је приметно је у земљама са великом незапосленошћу и међу женама које имају привремене уговоре. Неизвесности на тржишту рада довешће до тога да ће жене одложити или ревидирати њихове репродуктивне планове (Adsera, 2011; Kreyenfeld, Andersson 2014).

ЗАНИМАЊЕ

Истраживањем је обухваћен широки спектар занимања којим се баве испитанице. У анкетном истраживању издвојене су три категорије занимања: примарни (домаћице), секундарни (услужни, трговински, занатски) и терцијарни (образовни, културни и здравствени). Узимајући у обзир да се већи део анкетирања спровео у Дому здравља, предшколским и образовним установама установама 36,8% испитаница ради у терцијарном сектору. Од тога 230 жена је у категорији домаћица, 402 су најчешће по занимању фризер, трговци, угоститељи, док је 368 по занимању из поља образовања, односно, наставници, професори, учитељи, васпитачи, правници и доктори. У даљем тексту добијен је резултат о утицају занимања на одлуке о рађању.

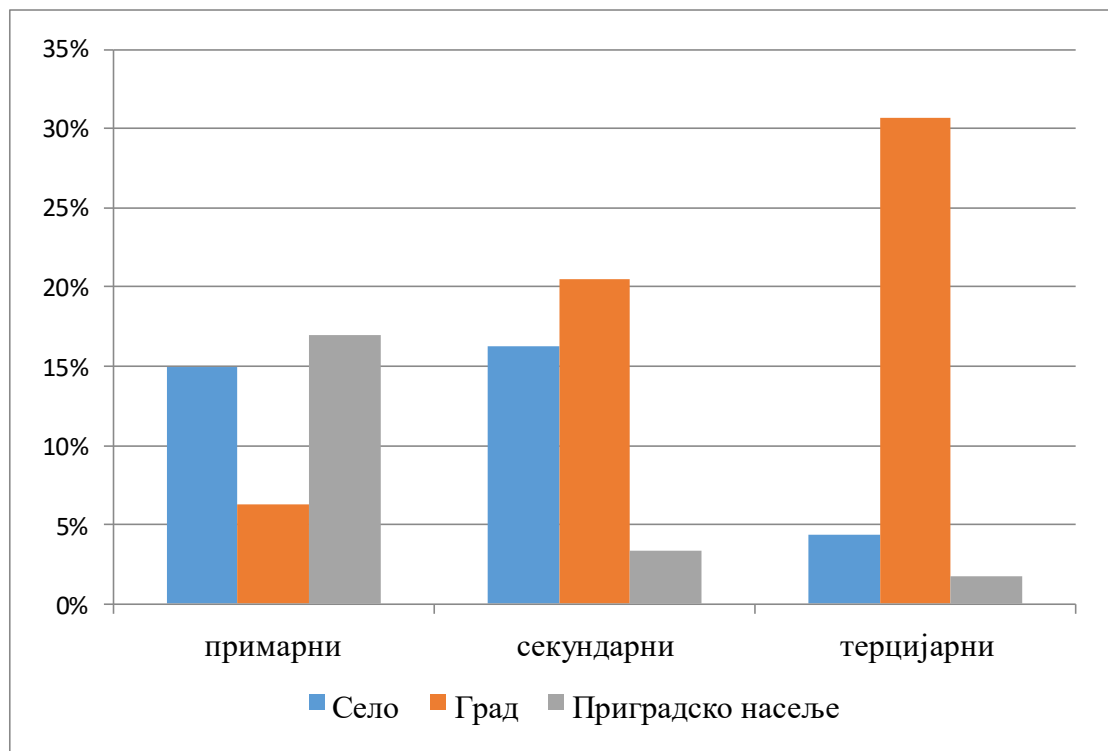
У табели дескриптивне статистике (28) приказан је просечан број деце које су оствариле мајке у односу на три сектора делатности. Примарни сектор занимања остварио је највећи број деце по просеку и то 2,23, затим секундарни са 1,93 детета, а најмањи је код мајки чије је занимање везано за терцијарни сектор са 1,83.

Табела 28. Просечан број деце по сектору занимања.

	Фреквенција испитаница %	Просечан број деце
Примарно	23	2,23
ЗАНИМАЊЕ	Секундарно	40,2
	Терцијарно	36,8

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

На графикону 25 према резултатима истраживања може се уочити који сектори занимања су најдоминантнији и у ком типу насеља. Највећи број испитаница са примарним занимањем живи у сеоској средини са 15%, у градској 6,3% и у приградском насељу 1,7%. Секундарни сектор највећи број жена има у градској средини са 20,5%, затим сеоској са 16,3% и у приградској са 3,4%. Испитанице терцијарног занимања углавном су настањене у урбаној зони чак 30,7% са малим процентом у сеоској 4,4% и 1,7% у приградској зони.

Графикон 25. Сектор занимања према врсти насеља.

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Да би се потврдила хипотеза о различитом фертилном понашању жена са примарним и терцијарним образовањем и у овом случају је урађена АНОВА анализа у којој је примењен Шефеов (Sheffe) тест за утврђивање разлика између група (табела 29).

Табела 29. АНОВА анализа утицај занимања на број деце.

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig
Између група	23,773	2	11,886	19,695	,000
У склопу група	601,706	997	0,604		
Укупно	625,479	999			

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Једносмерна Анова анализа са резултатима F теста (19,695) и вредношћу p-,000 указује на постојање статистички значајне разлике у оствареном фертилитету у зависности од врсте занимања мајки.

У наредној табели (30) утврђена је разлика између врста занимања по секторима делатности.

Табела 30. Шефев тест (Scheffe)-групне разлике у рађању по секторима занимања.

Занимање	Groups	Mean Difference	Std. Error	Sig.
Примарни	Секундарни	,30*	,064	,000
	Терцијарни	,40*	,065	,000
Секундарни	Примарни	-,30*	,064	,000
	Терцијарни	,10	,056	,178
Терцијарни	Примарни	-40*	,065	,000
	Секундарни	-,10	,056	,178

*Разлике средњих вредности су значајне на нивпу $p \leq 0,05$

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IMB SPSS-19

Шефевим (Scheffe) тестом добијене су разлике оствареног фертилитета нарочито изражене између жена са примарним и терцијарним занимањем као и примарним и секундарним, док те разлике нису уочене између секундарног и терцијаног поља занимања, између којих постоји велика сличност у броју рођене деце. Поље делатности делује као фактор снижавања фертилитета у Семберији, преко одлагања рађања код мајки секундарног и терцијарног занимања чиме се потврђује постављена хипотеза *X7*.

У литератури се често среће веза између брака и занимања јер се у нашем друштву највећи број рађања остварује у законски регулисаним заједницама. Удате жене штеде напор утрошен на рад тражећи мање енергетски захтевна занимања најчешће у јавном сектору који важи за „mother friendly“ посао, како би имале више времена да се посвете породичним аспектима живота. Женама треба обезбедити флексибилнија занимања која ће омогућити усклађивање професионалних и родитељских амбиција. Наравно, подразумева се послови који не изискују превелики психички и физички напор мајки, како би сачувала енергију за потребе домаћинства и бриге о деци.

ЕКОНОМСКИ СТАТУС

Економски статус породице у великој мери утиче на њену величину. Иако се често дешава да породице са виоким приходима не желе већи број деце, код породица са мањим приходима представља ограничавајући фактор проширења породице. Висока цена родитељства представљена је кроз бројне трошкове које доноси новорођенче, скупа дечја опрема, нега, цене предшколских установа, недостатак стамбеног простора и др., што родитељима са нижим приходима који желе децу додатно отежава ову одлуку.

Табела 31. Ставови испитаница о економском статусу породице

Број деце%	Веома добар %	Добар %	Лош %	Веома лош %	Укупно
1	3,2	21,5	3,2	0	27,9
2	5,7	43,9	2,7	0,4	52,7
3	1,4	12,4	1,5	0,2	15,5
4	0,2	2,7	0,4	0	3,3
5	0,1	0,4	0	0	0,5
6	0	0,1	0	0	0,1
Укупно	10,6	81,0	7,8	0,6	100

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IMB SPSS-19

Узимајући у обзир степен економског развоја на подручју Семберије из табеле број 31 може се закључити да је велики број жена фертилне доби (810) свој материјални статус оценио као добар што чини 81% испитаница које су уједно највећи носиоци репродукције у овом истраживању. Заједно су родиле 1574 детета, већина их је родила друго дете по реду рођења 54,19% од тога 15% њих је родило треће дете, 3,33 четврто и веома мали проценат 5. и 6. дете. Веома добро материјално стање има 106 испитаница, које су у просеку највише рађале другорођену децу (57), затим прворођену (32), а када су у питању деца вишег реда тај број се постепено смањује, четврто дете је родило две, пето само једна и 6 ни једна жена. Варијабла материјални "статус" лош изјаснило се 78 жена, од тога њих 32 су родиле само прво

дете по реду рођења, бројност рођених опада када је у питању друго (27), треће (15), четврто (4), пето (0) и шесто (0) дете. Материјални статус као веома лош оценило је само 6 испитаница, њих четири има по двоје деце и две по троје деце, изостају деца вишег реда рођења.

У наредној табели 32 погледаћемо у којој мери материјални статус утиче на број деце.

Табела 32. АНОВА анализа материјални статус.

Материјални статус	Df	F	Sig.
Веома добар	999	,389	,857
Добар	999	,995	,420
Лош	999	2,536	,027
Веома лош	999	,75	,643

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

На основу резултат АНОВА анализе може се закључити да материјални статус с обзиром да је у највећој мери оцењен као добар и веома добар нема значајан утицај на величину породице у Семберији. Оно што је изузетно важно је да варијабла лош материјални статус има негативан и статистички значајан утицај на кретање броја деце на нивоу значајности од 0,05 што оправдава постављену хипотезу *H8*.

У складу с осталим детерминантама социо-економског карактера материјални статус утиче на одлуке о будућем рађању. Од наведених описних оцена материјалног стања добијен је податак да једино лош материјални статус има негативан однос према породичним амбицијама.

Много варијабли које су у корелацији са приходом имају утицаја на плодност, а то су образовање, занимање, стамбена локација, потенцијална зарада супруга, животне навике, трошкови и користи подизања деце. Уколико постоје двоструки приходи, односно запослена оба супружника омогућиће боље услове за формирање породице. Са повећаним приходима смањује се психолошки стрес имања детета. Родитељска брига за егзистенцију, пружање адекватног школовања, интересовања деце и наравно могућности њиховог збрињавања док су заузети радним обавезама има изузетан утицај на одлуке о рађању. Са порастом прихода и бољим материјалним статусом расту и тенденције проширења породице. Истраживања фертилитета у

Европи указују на то да се економска ограничења појављују као један од главних разлога за ограничено рађање међу женама које сматрају да постоји велика разлика између потенцијалног и оствареног фертилитета (Adsera, 2011).

СТАМБЕНИ ПРОСТОР

Величина породице је условљена и величином стамбеног простора. Прилагођавањем градским условима живота стамбени простори постају скупљи и недовољни за потребе вишечлане породице. Постоји законски регулисано решење у развијеним државама света, којима се према броју чланова прописује потребна величина стамбеног простора и помоћ државе у реализацији откупнине истог као подстицајна мера наталитета.

У властитој стамбеној површини живи 90,5% (са 1,96 деце) испитаница, а 8,4% станује у приватном поседу (са 1,94 деце) и 1,1% (са 1,98 деце) се није изјаснило.

У табели 33 приказан је просечан број деце по стамбеној површини у метрима квадратним. Стамбене површине су подељене у следећим интервалима: 0-50, 51-100, 101-150 и преко 150 m².

Табела 33. Површина стана према броју деце.

Површина стана m ²	Број деце	Фреквенција	%
0-50	1,67	112	11,2
51-100	1,97	580	58
101-150	2,12	129	12,9
преко 150	2,04	84	8,4
Остало	1,95	95	9,5
Укупно	1,96	1000	100

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Према табели дескриптивне статистике (33) може се уочити да са порастом величине стамбеног простора расте и просечан број деце по жени. У стабеној површини 0-50m² живи 11,2% испитаница са остварених 1,67 деце по жени. Међутим највећи број испитаница 58% са просечно 1,97 деце живи у стамбеном

простору величине 51-100m². Идеална величина простора је 101-150m² у којој живи 12,9% испитаница које су у просеку родиле 2,12 деце. У стану површине 150 m² живи само 8,3% испитаница са 2,04 детета. Неизјашњено је 9,5% испитаница које су оствариле 1,95 деце.

У наредној табели 34 приказани су резултати Пирсоновог коефицијента корелације односно резултати повезаности између варијабли број деце и површина стана.

Табела 34. Површина стана и број деце.

		Број деце	Стан површина
Број деце	Pearson Correlation	1	,072*
	Sig		,023
	Total	1000	1000
Стан површина	Pearson Correlation	,072*	1
	Sig (2-tailed)	,023	
	Total	1000	1000

*Ниво значајности $p \leq 0,05$

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Пирсонов кефицијент корелације ,072 на нивоу значајности 0,05 показује јаку повезаност између ове две варијабле указујући на чињеницу позитивног предзнака да пораст једне варијабле условљава раст друге. Односно са већом стамбеном површином се рађа и већи број деце чиме се потврђује постављена хипотеза **X9: величина стамбеног простора представља индиректно важан фактор фертилитета у Семберији.**

У глобалном контексту, површина простора по особи веома је различита међу земљама, средња пријављена површина пода по особи је 14,4 m², са глобалним распоном од 2 до 69 m². Површина простора по особи повећава се у складу са економским развојем, са око 6 m² по особи у земљама са ниским приходима до 35 m² у земљама са високим приходима. Субсахарска Африка и Јужна Азија имају најмању површину по особи, а највећу имају индустријализоване земље. Просечна површина пода у граду има 15 m², тако да резултати показују добре животне услове за просечну породицу. У складу с тим што је већа стамбена површина има више могућности за приватност сваке јединке и пожељан је већи простор за већу породицу (United Nations, 1999).

ОСТАЛЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ ФЕРТИЛИТЕТА

На основу аритметичке средине и непараметарског Хи квадрат теста и бинарне логистичке регресије настоји се утврдити који су то фактори који утичу на смањено рађање и постоји ли разлика и мишљењу испитаница у погледу социоекономских детерминанти и њиховом утицају на смањено рађање.

На основу изабраних социо-демографских фактора за истраживање у овом раду примењена је петостепена Ликертова скала како би била добијена валидна процена поменутих индикатора плодности. Тврдње су постављене у скалној вредности од 1 до 5 где је 1 – у потпуности се не слажем, 2 – не слажем се, 3 – немам мишљење, 4 – слажем се и 5 – у потпуности се слажем.

Табела 35. Ставови испитаница о утицају социоекономских детерминанти на ниво фертилитета у Семберији.

Тврдње	%					Аритметичка средина
	1	2	3	4	5	
а) Економска криза и незапосленост,	6,4	4,9	5,0	37,1	46,6	4,13
б) Лоши стамбени услови	4,5	10,9	11,0	43,3	30,3	3,84
в) Изостанак финансијске помоћи државе и општине	5,5	6,9	14,7	37,1	35,8	3,91
г) Касније склапање брака,	6,5	17,1	16,3	34,7	25,4	3,55
д) Већа запосленост и самосталност жене	9,7	21,9	17,2	27,1	24,1	3,34
ђ) Недовољан број и квалитет услова за бригу о деци,	6,2	13,9	21,9	33,5	24,5	3,56
е) Висока цена предшколских установа	8,5	17,6	19,0	29,5	26,4	3,47
ж) Неусклађеност рада и родитељства	6,4	12,8	17,1	35,9	27,8	3,66
з) Несигурна будућност и политичка ситуација,	5,8	9,0	14,0	30,1	41,1	3,92
и) Скраћено породилско одсуство	3,4	0,9	7,8	40,0	47,9	3,69
Укупно						3,71

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

У табели 35 приказана је фреквенција одговора и просечну оцену коју су испитанице дале утицају социо-економских фактора на смањење рађања.

Од десет фактора који сачињавају дату табелу, испитанице су највећу вредност дале **економској кризи и незапослености** са просечном оценом 4,13, а чак 46,6 % је потврдило да се у потпуности слажу, 37,1% да се слажу, 5% нема мишљење, 4,9% се не слаже и 6,4% се уопште не слаже да овај фактор утиче на смањено рађање. Економски статус и незапосленост препознати су као кључни параметри који лимитирају индивидуалне жеље породиља за вишечланом породицом.

Затим следи, **несигурна будућност и политичка ситуација** са просечном оценом 3,92. Од тога 30,3% се у потпуности слаже, 43,3% се слаже, 11% нема мишљење, а 10,9% се не слаже и 4,5% се уопште не слаже. С обзиром да је Босна и Херцеговина саставни дио Балкана познатог као „буре барута“, политичка нестабилност је саставни део свакодневице. У литератури је познато да се велики број младих брачних парова одлучује на спољне миграције због стабилне будућности за свој потомке.

Изостанак финансијске помоћи државе и општине с просечном оценом 3,91 је трећа детерминанта по утицајности. Ако сагледамо одговоре којима је додељена оцена 4 и 5 можемо рећи да је чак 72% сагласно да је неопходна подршка државе и општине у даљим репродуктивним одлукама.

Лоши стамбени услови као четврти фактор (3,84) се показао као веома битан, 73% је сагласно да утиче и веома утиче на величину породице. Са бројем деце требао би расти и број квадрата стамбене површине, међутим са процесом урбанизације породице су се прилагодиле модерним условима живота - мањи стан и мањи број чланова породице.

Скраћено породиљско одсуство са оценом 3,69 и процентуалним сагласношћу 87% и **неусклађеност рада и родитељства** 3,66 са 63% сагласности указују на велики број запослених породиља у приватним предузећима која диктирају заузетост пословним обавезама и обликују породични стил живота.

Касније склапање брака, 3,55 (60% се у потпуност слаже и слаже се) препознат је као један од могућих чинилаца ниског фертилитета код кохорти које су се оствариле као мајке у каснијем репродуктивном раздобљу.

Када је у питању **висока цена предшколских установа** испитанице су га оцениле 3,56 (сагласно 55,9%) и **недовољан број и квалитет услова за бригу о**

дечи са оценом 3,47 (сагласно 58%). Најмању вредност су дале на **већа запосленост и самосталност жене** 3,34 (сагласно 51,2%). Већина или има неутрално мишљење по питању утицајности или сматрају да у мањој мери утичу на смањено рађање. Како су резултати показали да је 30% испитаница из сеоске средине (децу чувају баке) или незапослено са оправданим разлогом су дале нижу вредност од осталих поменутих фактора.

Табела 36. Статистички закључак- Хи квадрат тест.

Тврдње	Хи квадрат	Df	Sig.
а) Економска криза и незапосленост,	818,970 ^a	4	,000
б) Лоши стамбени услови,	526,520 ^a	4	,000
в) Изостанак финансијске помоћи државе и општине	476,000 ^a	4	,000
г) Касније склапање брака,	224,800 ^a	4	,000
д) Већа запосленост и самосталност жене	92,380 ^a	4	,000
ђ) Недовољан број и квалитет услова за бригу о деци,	216,880 ^a	4	,000
е) Висока цена предшколских установа	126,110 ^a	4	,000
ж) Неусклађеност рада и родитељства	279,430 ^a	4	,000
з) Несигурна будућност и политичка ситуација,	452,930 ^a	4	,000
и) Скраћено породичко одсуство.	270,530 ^a	4	,000

^a 0 ћелија (,0%) има очекивану фреквенцију мању од 5. Миимална очекивана вредност фреквенција је 200,0

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

На основу резултата Хи квадрат теста у табели број 36 може се уочити да социо-демографске детерминанте у великој мери утичу на смањено рађање. Овим резултатима се потврђује постављена *хипотеза Х10 да постоји статистички значајна разлика у ставовима жена да је смањено рађање условљено је у највећој мери факторима из групе економских детерминанти*. Несигуран посао и брига за

егзистенцију породице у складу са осталим детерминантама показале су знатан утицај на одлуке о рађању.

Да би потврдили ваљаност модела и утицај поменутих фактора на будуће одлуке о рађању примењена је и бинарна логистичка регресија.

Независну варијаблу представљао је податак о “наставку рађања”, 0 = не планирају рађати и 1 = планирају рађати. У укупном узорку смо имали 612 жена које планирају рађати и 388 њих које то не планирају.

Предикторски скуп представљао је укупно 16 варијабли и то: образовање испитаника, тип насеља у којем живи, средње године рађања, површина стана у којој породица живи, радни статус, место запослења, материјални статус породице, економски статус породице, лоши стамбени услови, изостанак финансијске помоћи државе, каснији брак, већа запосленост, недовољан обухват деце у предшколским установама, висока цена предшколских установа, неусклађеност рада и родитељства, несигурна будућност, скраћено породилско одсуство.

Табела 37. Варијабле у једначини

	B	SE	Wald	Df	Sig.	Exp(b)
Step 0 Constant	,456	,065	49,317	1	,000	1,577

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Блок нула реално не представља превише значајан поступак али нам показује какво нам је предвиђање даљег рада без увођења предикторских варијанти (табела 37). У математичком смислу то је количник између броја жена које се одлучују за рађање и оних које неће више рађати. Exp (b) не може да буде негативан, његова вредност указује на смер повезаности:

- Exp (b) од нула до један – негативна повезаност
- Exp (b) = 1 – нема повезаности
- Exp (b) > 1 – позитивна повезаност (Pešić, 2016)

У нашем случају износи 1,577 која говори о позитивној повезаности односно могућности да ће се жене одлучити на рађање жељеног броја деце уколико се реше егзистенцијална питања.

У табели Омнибус тестови коефицијената модела се виде збирни показатељи перформанси модела. Тај тест се зове зове „goodness of fit“ и показује колико добро

модел предвиђа резултате. Наравно, овај скуп резултата треба да буде што значајнији, односно величина значајност p би требало да буде мања од 0,05.

Табела 38. Омнибус тест

		Chi-square	df	Sig.
Step 1	Step	83,619	17	,000**
	Block	83,619	17	,000
	Model	83,619	17	,000

**Ниво значајности $p < 0.001$.

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

У овом случају, значајност износи 0,00 тј. $p > 0, 05$ из чега се закључује да овај модел боље предвиђа податке.

Хи квадрат износи 83,619 и са седамнаест степени слободe, колико је број предикторских варијанти статистички значајан ($p=0,000$). На основу тога одбацујемо хипотезу да су сви логистички коефицијенти у популацији једнаки нули, односно да немају партијски допринос (Golub. at al, 2023).

Табела 39. Ваљаност модела

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square
1	1252,071 ^a	,080	,109

^aНиво значајности $p < 0.001$

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

-2 Log likelihood је вероватноћа слична суми квадрата резидуала као код линеарне регресије и потребно је да буде што мања. У табели 39 се виде вредности Cox & Snell R Square и Nagelkerke R Square које показују колики део зависне варијабле овај модел објашњава. У овом случају, те вредности износе 0,080 и 0,109. Другим речима, скуп променљивих које чине добијени модел објашњавају између 8% и 10,9% варијансе (Golub, at al, 2023).

Процена модела означава % тачних класификација на основу модела, а што је % ближи 100% то је модел бољи. То је показатељ предиктивне вредности

логистичког модела. Аналоган је коефицијенту детерминације и стандардној грешци у линеарној регресији. Видимо да овај модел о будућем рађању даје 66,8% тачних класификација.

То је за 16,8% више него да смо случајно класификовали жене, јер када је предиктор бинарне варијације вероватноћа случајног погађања 50%, отуда $66,8 - 50 = 16,8\%$.

Табела 40. Варијабле у једначини

Step 1a	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I. for EXP(B)	
							Lower	Upper
Ради статус	,300	,146	4,238	1	,040	1,350	1,014	1,797
Лоши стамбени услови	,291	,086	11,456	1	,001	1,338	1,130	1,583
Изостанак финансијске помоћи државе	,189	,087	4,761	1	,029	1,208	1,019	1,433
Constant	-2,87	,611	22,195	1	,000	,056		

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

У колони значајност уочавамо да статистички значајан утицај на даље рађање имају варијабле: радни статус, лоши стамбени услови, изостанак финансијске помоћи државе. Ово не значи да и друге варијабле не утичу, али значи да ове три варијабле имају посебан предикторски допринос одлуке о даљем рађању.

Логички се намеће одговор на постављено питање о даљем рађању да особа која нема сигуран и добро плаћен посао, адекватан стан и ако изостаје системска подршка неће наставити са рађањем и обрнуто.

Очигледно да овде долази до изражаја финансијска сигурност као мотив који се одмах налази изнад примарних мотива (Golub, et al, 2023).

У табели посебно треба нагласити тумачење експоненцираног логистичког коефицијента (Exp(b)). Овде се ради о експоненцираном количнику шансе, да ће се десити циљна категорија уколико је повећамо за један у односу на почетно стање.

Погледом у таблу 40 видимо да су нпр. 1,350 пута веће шансе да се нека жена одлучи за рађање уколико је запослена, или 1,388 пута веће шансе ако су бољи стамбени услови, или 1,208 пута веће шансе ако постоје системске мере државе у подршци породици која се одлучи за рађање деце вишег реда (Golub, et al, 2023).

На основу понуђених резултата намеће се закључак да понуђени модел може да послужи за предвиђање наставка рађања испитиване групе жена у Семберији.

Већина истраживања указује на то да се плодност успорава током година рецесија и убрзава се током економског бума. Током економског пада, млађе кохорте у ранијим тридесетим одлажу породичне обавезе као што су брак и рађање детета. Како наводи Шобот (2018), почетак и рађање другог детета код жена се одвија у њеним тридесетим годинама што је допринело врло малим уделима виших редова рођења у случајевима одгођеног рађања. Одлагање је обично само привремено и чим се економија опорави, парови бар делом опорављају бракове и рођења. Међутим, жене које су близу 40 година старости знају да им се шансе за зачеће смањују сваке године (Caltabiano at al, 2017). Један од главних теоријских аргумента који утичу на одлагање рађања деце током економских падова односи се на пораст незапослености, релативних трошкова рађања детета и пад доприноса. Жене су мајке са пуним радним временом (такозване „мајке које остају код куће“), не учествују на тржишту рада и рађају децу раније. Парови у којима су оба партнера високо образована, имају веће приходе, а тиме и могу „приуштити“ децу иако мајка ради (Testa at al., 2014). Студије су откриле да су фертилне промене повезане са променама демографских, социоекономских и културних фактора који посебно утичу на величину породице, контрацептивни приступ као и године старости при ступању у брак (Agiho at al, 2018). Већина рађања данас се оствари у оквиру брака, мада је све чешћи облик ванбрачних заједница у којима се остварује потомство. Супружници у све каснијим година ступају у брак што са собом носи и последицу одлагања рађања. Пораст средњих година оба партнера при склапању брачне заједнице, пораст броја разведених бракова и инциденције неудатих и нежењених, доводи до тога да је под њиховим непосредним утицајем брак мање универзалан, ступање у брак касније, разводи чешћи, заснивање брачне заједнице ређе и краћег трајања, а алтернативне форме заједништва мушкарца и жене све бројније и дужег трајања. Отуда су брачне варијабле постале важни узроци ниске и недовољне плодности становништва (Рашевић, 1999).

Да би добиле адекватно запослење и боље приходе будуће мајке се или школују или раде дуже, са све мање слободног времена да ускладе рад и родитељство. Због тога се све теже опредељују на раније склапање брака што утиче и на раније стварање породичног живота, као и рађања другог и сваког наредног детета по реду рођења.

Просечна стопа склапања брака у Семберији је у константном паду од 2007. године када се кретала око 6,33‰ са 641. склопљеним браком. Иако је било доста варирања, она се кретала у интервалу од 6,19‰ (2003) до 4,06‰ (2020). Према најновијим резултатима пописа с обзиром на укупан пад броја становника стопа нупцијалитета је смањена. У 2020. години брак је склопило 422 пара, разлог томе можемо придодати епидемиолошкој ситуацији и економској кризи последње године посматрања.

Скуп свих ових ових фактора диктира данашње трошкове родитељства. Високи трошкови предшколских установа, нефлексибилно радно време за нове мајке, политичка и економска ситуација само су неки од фактора који одређују аспекте породичног живота. На основу истраживања Маринковића и осталих (2020) постављено је питање: “Који видови флексибилног радног времена би лакше допринели усклађивању родитељских и радних обавеза?” највећи удео (40,7%) анкетираних запослених жена каже могућност избора смене, на другом месту (30,1%) је клизно радно време, а на трећем са 23,5% удела је прерасподела радног времена. При избору новог радног места апсолутно највећи удео (83,1%) анкетираних запослених жена би дала предност послодавцу који би им омогућио флексибилно радно време. Неповољне могућности да се ускладе породица и посао, за ефекат могу имати не само одлагање већ и одустајање од родитељства. Негативно искуство у погледу збрињавања деце за време док су на послу има утицаја и на генерације које тек доносе одлуке о родитељству и рађању уопште (Шобот, 2018). Економске недаће повећавају вероватноћу незапослености или привременог запошљавања, што заузврат доводи до одлагања формирања породице (Lange et al, 2014). Незапосленост као основна одлика несигурне будућности и економске кризе индиректно врши утицај на касније склапање брака и стварање потомства. Стопа запосленог становништва у Семберији креће се око 24,11% што представља 38,74% од укупно радно-способног становништва што је испод републичког просека (34,90%) за 2020. годину. Стопа незапослености се креће око 49,88% као последица повећаног удела старијих лица у укупној популацији која не утиче само на процесе старења већ и на величину економски активног становништва па самим тим и на обим радне снаге. Социо-економска структура становништва знатно је утицала на демографске процесе који се тичу рађања (наталитет). Још увек нисмо установили систем у којем ће породице осећати да су испуниле очекивања и да ће им деца имати жељену будућност (Stankuniene, Jasilioniene, 2008).

У испитивањима социо-демографских детерминанти фертилитета на подручју Европе дошло се до сличних резултата. Финансијски фактори наведен је као најважнији фактор фертилитета у бројним студијама Еванс (2015), Берингтон (2014), Греј (2013), Брзозовска (2017) и Голдстајн (2013). Радови који су анализирали статус фертилитета у контексту економских санкција једногласно су се сложили да се тренд креће ка опадајућем. Постоје неки докази да су земље које су највише погођене последњом великом рецесијом доживеле пад фертилитета, посебно међу младима. Штавише, доказано је да нестабилност запошљавања, једна од најозбиљнијих последица економске кризе, има велики утицај на рађање већег броја деце (Goldstein, 2013). У истраживању на подручју Србије, Вељовић (2015) објашњава да 71% испитаница старијих од 30 година сматрало се да је дошло до дубоке економске кризе што је утицало на одгајање рађања. Економска цена одгајања деце представља значајну препреку у вредновању и актуелизацији репродуктивних норми. Материјални статус је значајна одредница у задовољењу животних потреба (Veļjović, 2015). Свеопшти хаос, како истичу, допринео је интензивирање осећања несигурности и дестимулативно утиче на мотивацију за родитељство (Veļjović, 2015). Истраживања Рашевић и Васић, (2017) показују да су најважнији фактори запосленост, занимање, животни стандард, статус у друштву, мобилност, индивидуалне потребе и аспирације и могућности њиховог остварења, различити притисци и обавезе које се постављају пред жену, поимање вредности брака, породице и деце, психолошка цена родитељства, цена мајчиног времена, индивидуализам. образовање је осим тога повезано и са једним бројем непосредних узрока фертилитета као што су године ступања у брак, контрола рађања и други. Опсежнија истраживања на нивоу ентитета Босне и Херцеговине у области фертилитета и социо-демографских детерминанти се једино помињу у оквиру владиног пројеката на простору Републике Српске (2009). За потребе БиХ искоришћен исти пројекат али без анкетног испитивања (2020), у којем је само представљена анализа стања становништва поменутог подручја, сличност у истраживању проналазимо и у докторској дисертацији Алме Побрић (2009). Економски развој и масовно образовање утичу промене у репродуктивном понашању у Босни и Херцеговини. Благо повећање забележено је у просечној старости уласка у брак за жене и просечној старости у први порођај. Истовремено, просечна старост при порођају је опала тенденција и на овај пад је у знатној мери утицало опадање у стопе у вишим редовима наталитета. Побрић (2009), тврди да

економска активност жена доводи до смањене плодности. Велики број доказа наглашава како у општинама са високим уделом економски активног женског становништва, нивои фертилитета су незнатни. Такође да су од значаја миграције село-град које су утицале на пад плодности у руралним срединама.

Социо- демографске детерминате фертилитета на простору Републике Српске представљење су у оквиру научно-истраживачког пројекта „Анализа демографског стања и спровођење пронаталитетних мера и активности у Републици Српској“ 2009. Пројекат је послужио као смерница за истраживање фертилитета на подручју Семберије. Истраживањем је обухваћено 1535 жена у постпорођајном периоду, чији ставови су послужили као образац за планирање новог оквира популационе политике. Због тренутне стопе фертилитета у Републици Српској од 1,2 која је далеко испод могућности обнове становништва природним путем, новија истраживања Маринковић и остали (2020) су испитала додатне узроке овог светског проблема. Према стајалишту о рађању у будућности у условима идеалних економских, политичких и здравствених прилика, 68,5% жена би родило, док би на подручју Семберије само 40%. Сличност у одговорима проналазимо по питању фактора који су утицали на смањено рађање. Уочена су значајна одступања у фертилитету жена према степену образовања као што је случај и у Семберији. Највећи фертилитет имају жене са основним образовањем 2,23, са средњим 1,78 и са високим 1,58 деце у просеку. Материјални статус је такође оцењен као добар и да је неколицина лош материјалн статус навела као разлог за непостизање жељене репродукције. На постављено питање: „Која појава код нас највише утиче на број рођене деце?“, највећи удео (24,5%) анкетираних породиља рекло је незапосленост, економска криза има удео од 20,5%, док је несигурна будућност на трећем месту са 14,9%. Као значајне препреке за рађање већег броја деце породиље су навеле лоше стамбене услове (10,7%) и изостанак финансијске помоћи државе (10,4%). Према њиховом мишљењу мањи утицај имају: касније склапање брака (5,5%), нестабилна политичка ситуација (3,4%), већа запосленост и samozапосленост жена (3,2%), инсистирање на већем квалитету живота (3,2%) , пораст броја развода (2,0%), став да је мањи број деце бољи за њихово одрастање (1,2%) и недостатак вртића (0,5%) (Маринковић остали, 2020).

У погледу историјског тока транзиције фертилитета у балканским земљама, земље које су шездесетих година 20. века имале изузетно високу стопу укупног

фертилитета: од 3,40 деце у Црној Гори, више од 3,95 деце у Северној Македонији и Босни и Херцеговини, до готово 6. деце по жени у Албанији. Оно што је интересно јесте да су ове земље забележиле највећи пад стопе фертилитета, иако је њихова транзиција почела касније. Према подацима из 2017. године, само Црна Гора има стабилну вредност стопе укупног фертилитета која износи око 1,78 деце по жени. У последње време су Албанија и Северна Македонија забележиле вредности које се крећу око 1,5 деце, Србија 1,46, док су оне у Босни и Херцеговини најниже међу балканским земљама 1,26 деце по жени. Босна и Херцеговина је у групи земаља са „најнижим ниским фертилитетом“. Како на простору Републике Српске, Семберије тако и на простору Босне и Херцеговине промене у укупној стопи фертилитета део су ширег друштвеног контекста и под утицајем низа фактора повезаних са степеном модернизације и секуларизације који утиче на гледишта о репродукцији на више нивоа, кроз усвајање нових друштвених норми и нових вредносних система, контролу рађања, континуирано образовање, повећање степена образовања, повећану запосленост и еманципацију жена (Анализа стања становништва у Босни и Херцеговини, 2020).

Социолошка анализа фертилитета у Семберији показује да је смањено рађање последица економске неизвесности која је у спрези с потребама личне афирмације, нарочито жена на тржишту рада, које омогућава осећај самосталности, испуњености и независности (Маринковић и остали, 2020.). Успорен процес радних, породичних и стамбених транзиција условио је касније заснивање породичне, стамбене и економске самосталности, који уз продужени процес образовања представљају структурне препреке у мотивационом систему (Veljović, 2015).

ПОТЕНЦИЈАЛНЕ МЕРЕ ПОПУЛАЦИОНЕ ПОЛИТИКЕ И ФЕРТИЛИТЕТ

Планирање породице један је од основних стубова сигурног материнства и репродуктивног права. Светска здравствена организација је планирање породице дефинисала као „начин размишљања и живљења који се усваја добровољно на основу знања, ставова и одговорних одлука појединаца и парова, у циљу промоције здравља и добробити породице и да на тај начин ефикасно доприносе друштвеном развоју земље“ (Park, 2011). Популациона политика омогућава да се сазна висина норми коју би појединац прихватио у условима у којима не би постојала никаква ограничења да би задовољио своје потребе за потомством и родитељством (Рашевић, 1999).

У стручној литератури популациона политика се сматра функцијом друштва, односно реакцијом целине (државе) на репродуктивна понашања (индивидуа).

Универзални циљ савремене популационе политике је умерено рађање и продужење средњег трајања живота. Остваривањем тог општег циља постигло би се просто обнављање становништва и побољшао би се квалитет живота постојећих генерација, што садржи и читав низ посебних циљева који су битни популационој политици: од хуманизације и модернизације биолошке репродукције друштва (Савовић, 2008).

Рађање као позитивна компонента утиче на ревитализацију и обнављање становништва као и његове старосне структуре. Мерама популационе политике се подстиче и усмерава на повећано рађање и продужење просечног трајања живота.

Примери добре праксе у популационој политици у свету се могу приписати Пољској која одваја 4% БДП-а, дајући јој прво место на ранг листи европских земаља које најиздашније подржавају породице, поред Данске (3,5% БДП), Луксембурга (3,4% БДП) и Немачке (3,2% БДП). Пољска је померила старосну границу женског становништва за одлазак у пензију на 60 година, у јулу 2019. влада је највише проширила издашан програм широке финансијске подршке за породице са децом породични програм 500+. Опште универзална подршка од 500 ПЛН (115 ЕУР) месечно је у понуди за сву децу млађу од 18 година (за прво дете у породицама са ниским примањима). Његово увођење значајно је смањило сиромаштво деце и побољшала финансијски услови хиљада породица (Magda et al, 2019). Најефикаснији

новчани трансфери су они који су усмерени на најмлађу децу (узраста 0-3), док они који се исплаћују око порођаја чини се да су мање ефикасни (Luci-Greulich, Thevenon, 2011). Русија је у програм популационе политике увела матерински капитал за рођење другог детета у фиксној вредности око 7200 USD. Матерински капитал је облик јавне субвенције који се не исплаћује у готовини. Постоји само неколико начина како новац се може потрошити. Прво, може се користити за побољшање услове живота породице. Друго, може финансирати образовање деце. Коначно, новац се може користити као мајчина пензијска штедња за уплату хипотеке одмах након рођења детета, ова опција се користи у 77% случајева. Са статистичке тачке гледишта, руска пронаталитетна политика изгледа као успех, број рођених у првих пет година реформе порастао са 1,5 милиона на 1,9 милиона и укупна стопа плодности порасла са 1,31 на 1,69 (Levin et al, 2016).

На републичком нивоу усвојене мере популационе политике које се спроводе преко институционалних активности Јавног фонда за дечију заштиту, на коју се ослања Семберија су следеће:

- рефундација исплаћене накнаде нето плате за време коришћења породилског одсуства (односи се на исплату накнаде нето плате послодавцу за последњих 11 месеци коришћења породилског одсуства за прво и друго дете, а за последњих 17 месеци за близанце, треће дете и свако наредно дете);

- право на матерински додатак које остварује незапослена мајка под условом да лична примања, приходи од покретне имовине и катастарски приход не прелазе утврђени цензус (ово право се остварује за прво троје деце по рођењу у трајању од једне године);

- право на накнаду за опрему новорођенчета које се остварује за свако новорођено дете у породици (висина накнаде за опрему новорођенчета износи 50% просечне нето плате по запосленом у привреди Републике Српске остварене у претходној години);

- право на једнократну новчану помоћ које има свака мајка приликом рођења трећег, односно четвртог детета .

- право на додатак на децу који се остварује се за друго, треће и четврто дете, а за децу ометену у психофизичком развоју, децу без родитељског старања и децу

чија породица остварује право на материјално обезбеђење и за прво дете (Маринковић и Мајић, 2013).

На основу институционалних активности на нивоу Републике Српске до сада су препознатљиве следеће мере материјалне подршке (Службени Гласник Републике Српске, 114/17)

1. дечији додатак за другорођено, трећерођено и четворорођено дете, који је условљен имовинским цензусом;
2. помоћ за опрему новорођенчета, која за 2012. годину износи 250 КМ(125eura);
3. исплата једнократних новчаних помоћи приликом рођења трећег и четвртог детета у просеку око 500 КМ(250eura);
4. матерински додатак који се додељује незапосленој мајци до годину дана старости
5. финансирање два покушаја вантелесне оплодње у сврху лечење стерилитета;
6. субвенционирање каматне стопе за стамбене кредите младима и младим брачним паровима у висини од 1% од камате;
7. бесплатна додела уџбеника за све полазнике првих и других разреда деветогодишњи школа, према одлуци Владе Републике Српске;
8. помоћ за школовање деце у средњим и вишим школама и факултетима и стипендирање талентованих студената преко фондова за школовање деце при институцији Председника Републике и Министарства просвете и културе;
9. додела уџбеника за све одличне ученике из породица са четворо и више деце у склопу акције Владе Републике Српске у сарадњи са Удружењима породица са четворо и више деце;
10. једнократне помоћи за породице са више деце и уручивање поклон пакета за новогодишње и верске празнике, посебно породицама са троје и четворо деце, деци самохраних родитеља, као и породицама са више деце.

У буџету Града Бијељина за 2020. годину планирана су средства за доделу једнократне новчане помоћи за обављање асистираних репродукције – вантелесне оплодње у износу од 25.000.00 КМ (12500 eura), чија додела је регулисана Правилником о додели једнократне новчане помоћи за обављање асистираних

репродукције – вантелесне оплодње („Службени гласник Града Бијељина“, број: 8/12, 12/13 и 18/18).

Са ове буџетске ставке финансирају се и друге мере популационе политике као што су: - Новчана помоћ за прворођене бебе 1. јанура 2021. године (у Новој години) и 14. јануара 2021. године (у Православној новој години).

- Манифестација „Конференција беба“;
- Манифестација „Дечија недеља“;
- Новчана помоћ за мајке са највећим бројем рођене деце,
- Обележавање Светског Дана породице
- Пријем хранитељских породица
- додела једнократне новчане помоћи породицама, за сваку новорођену бебу у износу 100 КМ (50 eura).
- „Пријатељи породице“ „3+“ , на основу којих вишечлане породице са троје и више деце остварују попуст при куповини роба и услуга.

Град Бијељина од 2006. године стипендира ученике основних и средњих школа, који су проглашени ученицима генерације, као и ученике основних школа под условом да станују на удаљености већој од 4 км од седишта школе и да користе услуге превоза. Ученици са потешкоћама у развоју, који имају Решење о туђој нези се стипендирају и у основној и средњој школи без обзира на удаљеност од школе.

Центар за социјални рад, спроводи првостепени поступак за остваривање права из ове области, а иста се реализују преко установе Јавни Фонд за дечију заштиту Републике Српске. У складу са Законом о дечијој заштити („Службени гласник Републике Српске“ број 114/17 и 122/18), право на додатак за децу у 2019. години користило је 2.047 деце из 1.400 породица, за друго дете 934, треће дете 587, четврто дете 127, вулнерабилне групе деце -399. Висина дечијег додатка на друго и четврто дете износила је 39,60 КМ (19,50 eura), за треће дете 79,20 КМ (39,5 eura), док је увећани дечији додатак за вулнерабилне категорије деце износио 101,20 КМ (50,5 eura). Матерински додатак оствариле су 512 незапослених породиља у износу од 405,00 КМ (202,50 eura). Рефундацију плате за запослене породиље остварила су 466 правна лица. Право на помоћ за опрему новорођенчета примиле су 837 породице за децу рођену у 2019. Години. Пронаталитетну накнаду за треће дете примила је 121 породица, право на организован одлазак на море у склопу пројекта „Социјализација деце Републике Српске“ у 2019. години, користило је 129 деце са територије града Бијељина (Извештај о раду Јавне установе Центар за социјални рад Бијељина, 2019).

С обзиром на поменути проблем недовољног рађања истражен је утицај могућих мера популационе политике на будуће репродуктивне одлуке. На основу изабраних мера за подстицај рађања за истраживање у овом раду примењена је петостепена Ликертова скала како би била добијена валидна процена поменутих индикатора плодности. Тврдње су постављене у скалној вредности од 1 до 5 где је 1 – у потпуности се не слажем, 2 – не слажем се, 3 – немам мишљење, 4 – слажем се и 5 – у потпуности се слажем.

Табела 41. Ставови испитаница о могућим мерама популационе политике.

Тврдње %	1	2	3	4	5	Аритметичка средина
а) Дечији додатак који би растао за свако наредно дете	5	0,6	3,9	33	57,5	4,37
б) Мање стопе пореза за дечију опрему, обућу одећу, храну и сл.	4,1	1,6	6,1	30,8	57,4	4,36
в) Субвенције у повољнији кредити за породице с децом	3,2	1,8	12,8	35,6	46,6	4,21
г) Решавање стамбених питања вишечланих породица	3,4	1,3	8,4	36,6	50,3	4,29
д) Предност при запошљавању родитеља са више деце	3,7	1,2	7,2	33	54,9	4,34
ђ) Флексибилно радно време за родитеље мале деце	3,3	1,8	6,5	34,5	53,9	4,37
е) Потпуни обухват деце предшколским установама	3,8	1,1	13,8	38,8	42,8	4,15
ж) Веће пореске олакшице за породице које имају више од двоје деце	3,4	0,9	7,8	40	47,9	4,28
з) Финансијске олакшице за образовање деце из вишечланих породица	3,7	0,5	4,8	35,1	55,9	4,39
и) Раст коефицијента пензије за свако наредно дете	4,1	2,3	8,3	29,7	55,6	4,30
Укупно						4,30

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IMB SPSS-19

У табели број 41 можемо погледати фреквенције одговора и просечну оцену коју су испитанице дале утицају поменутих мера на ниво рађања. Колико би свака од следећих мера популационе политике омогућила боље услове за рађање и одгој деце.

Од десет индикатора за подстицај рађања поменутих у табели 41, испитанице су највишу вредност 4,39 дале на **Финансијске олакшице за образовање деце из вишечланих породица**, односно 91% је сагласно да би финансијска помоћ увелико олакшала трошкове финансирања деце и да би то била једна од важнијих мера која би им помогла да се одлуче за будуће рађање. Свега 4,2% се не слаже, док је 4,8% неутралног мишљења.

Дечији додатак који би растао за свако наредно дете са просечном оценом 4,37 представља другу мера по утицајности. С обзиром да је вредност дечијег додатка изузетно ниска на републичком нивоу, нове мере са већим финансијским приливом омогућио би да се жене лакше одлуче за свако наредно дете по реду рођења. Са овом мером сагласно је 90,5% испитаница, 3,9% је суздржано, а 5,6% се не слаже са датом тврдњом.

Трећа мера по утицајности са оценом 4,37 је **флексибилно радно време за родитеље мале деце**. Оно што недостаје у нашем систему је управо немогућност родитеља да се прилагоде пословним и породичним обавезама истовремено. Поједине земље у свету имају могућност да сат времена раније заврше радно време да би избегле саобраћајне гужве, или додатну паузу од сат времена за жене које доје децу. Са овом мером сагласно је 88,4%, суздржано 6,5%, не слаже се 5,1%.

Мање стопе пореза за дечију опрему, обућу одећу, храну и сл. Са просечном оценом 4,36 такође високе вредности представља још једну од мера финансијске природе изузетно значајне наручито за родитеље са више деце. Мање стопе пореза или укидање истих допринело би да 88,2% сагласних жена промени одлуке о рађању, док њих 6,1% је суздржано, а само 6,7 % сматра да не би утицале на њихове одлуке.

Предност при запошљавању родитеља са више деце треба бити примат приликом запошљавања с обзиром на опортуне трошкове двоје и више деце. Са просечном оценом од 4,34 указује на слабију запосленост мајки. С обзиром да финансије представљају кључ опстанка породице не чуди чињеница да саласних

87,9% испитаница сматра да би обезбеђен радни однос за мајке са више деце управо решио индивидуалне одлуке о рађању, без мишљења о овој мери је 7,2% и 4,9% које се не слажу за дати допринос.

За запослене испитанице велику улогу игра **раст коефицијента пензије за свако наредно дете** с просечном оценом 4,3. Са овом тврдњом сагласно је 85,3%, којима би дата олакшица омогућила бољи финансијски прилив у старости док је 8,3% неутралног мишљења и 6,4% не сматра да има било какав допринос.

Решавање стамбених питања вишечланих породица са просечном оценом 4,29 у систему мера популационе политике данас чину једну од најактуелнијих захтева породичних људи. С обзиром да мала стамбена површина немогућава довољно приватност за проширење породице, родитељи су принуђени да са доласком новорођенчета мењају одлуке о животном простору. Када би постојала могућност решавања стамбеног простора 86,9% испитаница би родило више деце, суздржано 8,3% и не слаже се 4,7%

Веће пореске олакшице за породице које имају више од двоје деце са 4,28 је још једна у низу финансијских мера која утиче на висику цену родитељства. Смањење пореза на имовину, стамбени простор, плате омогућио би за 87,0% сагласних жена лакше материнство, 7,9 % нема мишљење док 5,1 % се не слаже са датом тврдњом.

Субвенције у повољнији кредити за породице с децом се такође високо котира са 4,21. У систему мера популационе политике у Републици Српској постоји субвенција каматне стопе за младе брачне парове за стамбене кредите она износи 1%. Тако да 82,2% испитаница је сагласно да ова мера може имати изузетан утицај на одлуке о рађању, 12,8% нема мишљење и 5% није сагласно.

Последња у низу предложених мера, али не и мање битна је **потпуни обухват деце предшколским установама**. Дата оцена од 4,15 говори у прилог томе да су жене углавном сагласне 81,6% да је неопходан обухват деце у предшколским установама. Субвенционисање смештаја деце у предшколским установама (нарочито двоје и више) Републике Српске као и посебне олакшице за сиромашне породице и децу с посебним потребама подржава већина општина.

Табела 42. Могуће мере популационе политике Хи квадрат тест

Тврдње	Хи квадрат	Df	Sig.
а) Дечији додатак који би растао за свако наредно дете	1217,910 ^a	4	,000
б) Мање стопе пореза за дечију опрему, обућу одећу, храну и сл.	1149,990 ^a	4	,000
в) Субвенције у повољнији кредити за породице с децом	806,270 ^a	4	,000
г) Решавање стамбених питања вишечланих породица	976,730 ^a	4	,000
д) Предност при запошљавању родитеља са више деце	1084,990 ^a	4	,000
ђ) Флексибилно радно време за родитеље мале деце	1067,770 ^a	4	,000
е) Потпуни обухват деце предшколским установама	760,090 ^a	4	,000
ж) Веће пореске олакшице за породице које имају више од двоје деце	983,910 ^a	4	,000
з) Финансијске олакшице за образовање деце из вишечланих породица	1196,900 ^a	4	,000
и) Раст коефицијента пензије за свако наредно дете	1032.220 ^a	4	,000

^a0 ћелија (,0%) има очекивану фреквенцију мању од 5. Минимална очекивана вредност фреквенција је 200,0

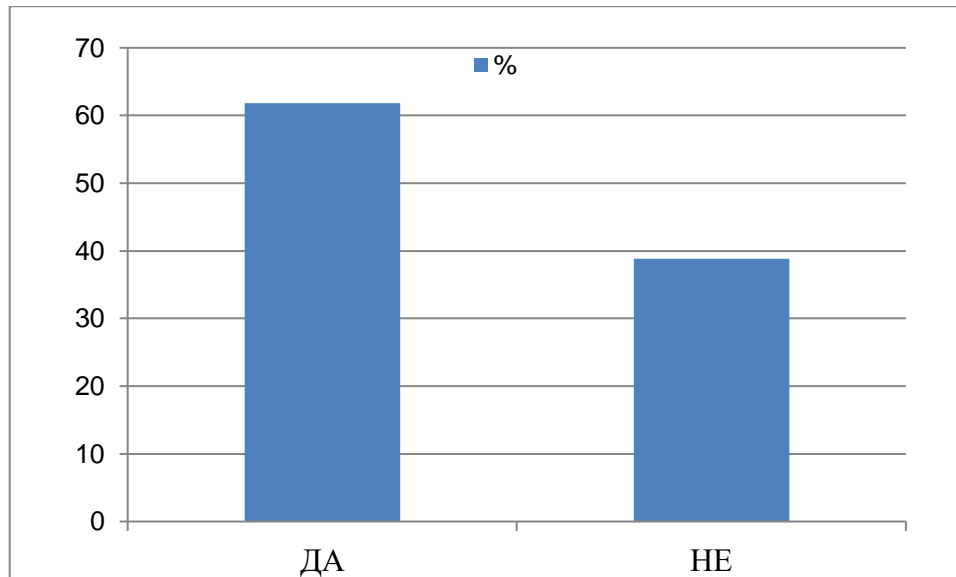
Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Резултати Хи квадрат теста (табела 42) говоре у прилог чињеници да се знатно разликују ставови испитаница када су у питању предложене мере популационе политике (X11). Статистички значајна разлика уочена је код свих предлога у корист испитаница које су дале описну оцену слажем се и у потпуности се слажем. Већина жена жена је сагласна да би им помогло да размисле од будућој деци уколико би се могле ослонити на подршку локалне и државне власти.

Када би постојале наведене мере да ли би омогућиле да родите жељени број деце, испитанице су се изјасниле у следећем омеру: 61,2% би родило, 38,8% не неовисно од мера не жели више да рађа (графикон 26).

Графикон 26. Ставови испитаница о будућем рађању (%)

Извор: Ауторска обрада података у програмском пакету IBM SPSS-19

Охрабрује чињеница да управо 612 (61,2%) од 1000 испитаница би родиле у будућности што би на локалном и регионалном нивоу дало значајне резултате у погледу потребног фертилитета. Жељени број деце је круцијалан да би се употпунила демографска слика Семберије и допринео би да се садашња стопа укупног фертилитета помери са кризне тачке гледишта. Жене са подручја Семберије се са годинама знатно мање одлучују на рађање и без обзира на дате мере поједине не желе ни под којим условима да шире породичну заједницу сматрајући да је остварени фертилитет за њих довољан. Могуће је да би са реализацијом датог програма промениле мишљење и родиле ако би заиста били испуњени захтеви од органа локалне самоуправе.

Анализом демографских детерминанти у складу с осталим чиниоцима како биолошког, здравственог и психолошког карактера долазимо до закључка да су итекако утицале на смањене стопе фертилитета. Да би популација била рачуната као стабилна (стационарна) неопходно је смањити демографски рецесију путем мера

популационе политике. Сведоци смо да се данашње породице суочавају са низом проблема, од материјалне до физичке природе чиме је ускраћена могућност репродукције. Стерилитет брачних парова је све чешћа појава у друштву која се стимулише преко потпомогнуте оплодње и бесплатна три покушаја на републичком нивоу. Локална самоуправа Семберије односно административне јединице града Бијељина од 2012. године стимулише додатно скупе интервенције за четврти покушај вантелесне оплодње у износу од 1500км (750 еура), што је недовољно брачним паровима за суфинасирање даљег лечења. Према правилнику од мера се издваја трошкови предшколских установа деци која су жртве насиља и корисници социјалне помоћи. Пак фертилни парови који су репродуктивно здрави нису довољно стимулирани постојећим мерама за развој и планирање породице. Поједина давања на републичком нивоу самим тим и на локалном више су симболичног карактера с тога је неопходно заинтересовати целокупан фертилни капацитет новим и могућим мерама популационе политике како би се будуће породиље осећале безбрижније. Подстицајне мере које су до сада спровођене су краткорочног карактера у виду награде за рођење детета. Потребно је повећати подстицајне мере како би се стимулисале породиље за рађање 3. или пак четвртог детета по реду рођења. Због тога је неопходна друштвена брига и помоћ институција на свим нивоима од локалног до републичког. Породица захтева бригу целокупног друштва, стога је неопходно избалансирати пословне и породичне обавезе и смањити ниво психолошког терета тако што ће се мајкама обезбедити сигурни послови и флексибилно радно време, а истовремено смањити трошкови родитељства. Међутим, посебну пажњу треба посветити друштвеној бризи како мале деце, тако и деце нижег основношколског узраста, увођењем флексибилних радних аранжмана који погодују мајкама и родитељима (клизно радно време, рад од куће, слободан избор смене, рад у неформалне сате), као и подршку родитељима да користе (Маринковић и остали, 2020). Како би се стимулисао процес рађања треба обезбедити различиту финансијску и другу помоћ за подстицање бракова, смањење броја развода, као и учешће жена на тржишту рада и повратак на рад жена након породилског периода које треба стимулисати флексибилним радним временом, алтернативним начинима бриге и образовања (Вобос et al, 2010). Економска компонента и даље представља кључни фактор за раније ступање у брак, опстанак породице и испуњавање основних животних потреба.

Популациона политика кроз подршку породици треба константно вршити промоцију наталитета кроз надоградњу нових мера, усваршавањем и побољшањем постојећих. Потребно је пратити популационе трендове у свету, позајмити идеје које су биле делотворне у другим регионима, државама с сличним или истим проблемима. Континуирано и адекватно спровођење поменутих мера помогло би на дугорочном нивоу да се популација ревитализује. Оно што се најчешће помињало је „финансијска ињекција“ као водећи стимуланс у рађању, међутим то не подразумева само краткорочно помагање у датом моменту већ обезбеђивање финансијског прилива преко решавања незапослености. Популациона политика на ниовоу административне јединице града Бијељина тек је у процесу формирања. Сматра се да ће путем нових предлога и невладиних удружења за подстицај и подршку рађања доћи до знатног побољшања на пољу фертилитета.

ЗАКЉУЧАК

Промене у социјално-економском систему државе након грађанског рата у Босни и Херцеговини (1992-1995) видно су промениле услове живљења. Смањен животни стандард, повећање незапослености и недостатак прихода допринели су страху преживљавања породице због трошкова које изискује, што је касније утицало на смањење величине породице и довело до промена у репродуктивном понашању. Након две деценије (1998-2020) Семберија је суочена са падом фертилитета као последицом опадања апсолутног броја живорођених, одлагања рађања првог детета, све каснијег склапања брака у складу с осталим чињеницама социо-демографског карактера који су препознати као структурна препрека у реализацији и обликовању жељене величине породице. Брак као носилац рађања у још делимично традиционалном друштву какво је у Семберији, настоји да обезбеди рађања унутар законски регулисаних заједница. Неретко се сусрећемо са ванбрачним и нестабилним облицима заједница, али са модернизацијом друштва брак као стил живота постаће све мање универзалан и продубиће постојеће репродуктивно незадовољство. То показују и чињенице да се стално повећавају године старости при ступању у брак, благи пад стопе нупцијалитета и пораста диворцијалитета. Одлагањем брака са собом носи и одлагање рађања првог детета, смањујући дужину фертилног периода, а самим тим директно утиче на целокупну демографску слику Семберије коју одликује депопулација, убрзано старење и негативан природни прираштај. Прелазак са традиционалног на савремени режим репродукције као последица индустријализације и урбанизације, с преласком младих брачних парова у градове, смањивањем стамбених јединица, смањила се и репродукција урбаних породица.

Резултати истраживања указују да фактори који су значајно утицали на трансформацију породице и изазвали значајне промене фертилитета у Семберији приписују се социо-демографским детерминантама. С обзиром широк спектар обрађених детерминанти уочене су битне карактеристике и узроци недовољног рађања. Међу првима је место боравка, у којима се по броју рођене деце издвајају породиље које су настањене у сеоским подручјима, затим приградским и на крају градским. Још увек сеоске јединице држе репродуктивни рекорд иако је заједнички остварени фертилни капацитет недовољан што потврђује прву хипотезу.

На основу демографских индикатора укупног рађања и броја фертилних жена уочава се биолошка депопулација, а то потврђује чињеница да је општа стопа фертилитета мања од 70%, а СУФ 1,44 (2020) што се дефинише као модел недовољне природне репродукције. Већи је удео старијих фертилних кохорти у укупној фертилној популацији односно жена преко 35. година чија је биолошка плодност све мања са порастом година старости. Анализом специфичних стопа фертилитета уочава се тренд пада фертилитета у млађим кохортама и померањем ка старијим у складу са прихватањем новог модерног модела репродуктивног понашања. Он подржава одложено рађање, одложене брачне везе па самим тим и одложену репродукцију са све мање биолошког времена за рађање другог и сваког наредног детета. На простору Семберије доминантно је одвијање репродукције у старосној кохорти између 25-29 година, као и пораст у сваком наредном петогодишту. Евидентан је пад у млађим кохортама које су на почетку репродукције и које ће бити будући носиоци плодности чиме је потврђена друга хипотеза. Највеће промене плодности претрпеле су кохорте 20-24 године чија је стопа фертилитета душло мања на крају посматраног периода 1998-2020. Средње године рађања мајки по типу насеља се такође разликује. Млађе старосне кохорте су углавном из сеоских средина што је случај и са годинама склапања брака. Иако се репродуктивно здравље породиља оцењује као веома добро, ипак је њихово учешће на пољу репродукције оскудно и недовољно (хипотеза 3). Жељени број деце се не поклапа с оствареним просеком. Забринутост за будућност детета је најчешћи разлог зашто се родитељи не одлучују на рађање.

На основу резултата истраживања можемо закључити да постоје потешкоће у остваривању жељене величине породице, да социо-демографске детерминанте итекако утичу на рађање жељеног броја деце, што је наметнуло питање о могућим мерама популационе политике што потврђује четврту хипотезу. Образовање представља кључну променљиву која са собом носи низ промена када је у питању фертилитет. Из економског угла високообразоване жене са порастом каријере све мање наглашавају материнство као приоритет. Што је већа вероватноћа одлагања материнства у све каснијим годинама живота све чешће се јавља и проблем са плодношћу. Виши ниво образовања допринео је и каснијем и мањем обиму рађања. Жене са примарним нивоом образовања у просеку су родиле 0,6 деце више него жене са терцијарним нивоом образовања што оправдава пету хипотезу. Друштвена условљеност фертилитета се одвија у сфери социјалних, културних и економских варијабли. Са економског аспекта

тешко је издвојити једну варијаблу која је доминантна у погледу смањеног рађања. Породица се посматра као потрошачка јединица чије потрошачке потребе често превазилазе могућности за пружање оптималних услова за одгој деце. Спрега економске неизвесности, материјалног статуса, стамбеног питања су поред индивидуалних жеља одиграле значајнију улогу у погледу неостварене репродукције. Запосленост и други облици економске активности, са једне стране, омогућили су већу независност жена и подстакли амбиције ван породице, али су истовремено променили њихов положај у породици. Остварени фертилитет стално запослених мајки је виши и за разлику од мајки које имају нестабилан радни однос и он се креће испод двоје деце по жени (хипотеза 6). Занимање је такође допринело да мајке у примарном сектору делатности остварују већи број деце за разлику од секундарног и терцијарног што оправдава хипотезу 7. Често запослени парови имају или привремене или слабо плаћене послове чија финансијска ситуација не омогућава стамбено обезбеђивање па самим тим ни економску независност. Бројне препреке као што је лош материјални статус, мањак стамбеног простора, као и место боравка одиграле су битну улогу у репродуктивним одлукама испитаница. Иако су породице свој материјални статус оцениле као добар, финансијску ситуацију су високо категоризовале као препреку родитељства. Лош материјални статус уочен је код 7,8 % породиља које су у просеку родиле само прво дете, а свако наредно је било ређа појава, за разлику од породиља доброг материјалног стања које су родиле жељени број деце што делимично потврђује хипотезу 8. Мање стамбене јединице (испод 50m²) подржавале су и мањи број чланова породице, односно рођене деце (1,67), док су преко те квадратуре имале 2,04 детета, што погодује хипотези 9. Све поменуте детерминате имају релативно јак утицај на одлуке о рађању, а поједине као што су економска криза и незапосленост, затим несигурна будућност и политичка ситуација и изостанак финансијске помоћи државе и општине издвајају се као најдоминантније што је сагласно с хипотезом 10. Предложеним мерама популационе политике истражен је њихов утицај на ставове испитаница о намерама плодности. Ставови испитаница се знатно разликују када су у питању њихове сагласности о одлукама за будуће рађање. Скоро све предложене мере су подржане као веома подстицајне и високо су котиране на мерној скали од 1 до 5. Заједничка просечна оцена је 4,30, а највише се истичу финансијске олакшице за образовање деце из вишечланих породица, дечији додатак који би растао за свако наредно дете, флексибилно радно време за родитеље мале деце, што оправдава хипотезу 11. Уколико би се извршавале поменуте мере за подстицај наталитета више

од половине породиља би се одлучила на рађање жељеног броја деце, док трећина ни под којим условима не би више родиле. Сматрају да су се оствариле довољан број деце и да не овисно од мера не желе више учествовати у репродукцији. Стога намеће се неопходност обезбеђивања подршке породицама преко државних институција. Ако је појединац задовољан својим економским статусом, лакше ће се одлучити за шири облик заједнице или породицу.

Истраживање је посвећено факторима који доводе до смањене плодности у Семберији, са циљем идентификације контекста заједнице у овој регији који обликује стварну и жељену величину породице, као и идентификације могућих циљних група за будуће програме планирања породице. Резултати анкете потврђују да наведени фактори, попут запослености, лоших услова становања и финансијске подршке државе, релативно снажно утичу на одлуке о жељеном броју деце.

Локална влада треба да узме у обзир ниску стопу запослености и имплементира повећање исте у стратегији развоја као један од будућих циљева развоја града и регије. На основу добијених резултата, може се закључити да се понуђени модел може користити за предвиђање "будућег рађања" испитиване групе жена у Семберији. Било би смислено укључити неке друге варијабле, попут особинских карактеристика, у овај модел, јер оне могу значајно утицати на став према рађању уопште.

Резултати овог истраживања требају се користити за крајњи циљ, а то је популациони раст у будућности. Потребно је цистемом мера популационе политике како државних тако и локалних лидера стимулирати носиоце репродукције да би се спречиле даље негативне импликације на наталитет и целокупни опстанак једног друштва. На пољу демографске кризе намеће се неопходност реаговања на измену репродуктивног понашања младих како би се популаризовао брак, а са њим и форма вишечлане породице. Треба стимулирати бракове и рађање у млађим и најплоднијим кохортама преко финансијских олакшица за студенткиње на породилском одсуству, ослободити их школарине за текућу годину и збринути дете преко бесплатног боравка у предшколској установи након враћања мајке у процес школовања. Обезбедити сталан радни однос мајкама с троје деце како би се смањио осећај финансијске несигурности, субвенционисати 50% боравка у предшколској установи за друго и 100% за треће дете, док је неопходан бесплатан обухват деце у предшколским установана за родитеље који су у процесу запошљавања. Наравно све ово изискује већи буџет и већи обухват деце у предшколским установама као и отварање новог објекта у власништву градске

управе у којем за пријем детета неће бити услов да су оба родитеља у радном односу. Као још једну од мера треба увести бесплатан 4. покушај вантелесне оплодње или субвенције за парове којима је неопходна донација јајне ћелије, сурогат мајка или спермогенетског материјала који не подлеже Фонду здравственог осигурања Републике Српске. Ефекат датим мера би био ефикасан ако би се усвојиле и реализовале у скорије време. Више од трећине испитаница би променило своју одлуку и родило жељени број деце ако би се предложене мере имплементирале у систем популационе политике. Породица захтева бригу целокупног друштва стога је неопходно ускладити радне и породичне обавезе, смањити ниво психичког оптерећења на тај начин што ће омогућити мајкама сигуран посао и флексибилно радно време, уз редукцију трошкова које носи родитељство. Економска компонента је и даље кључни фактор за раније склапања брака, опстанка породице и остваривање елементарних животних потреба стога је она лимитирајући фактор остваривања жељене породице.

Некада се јачина државе мерила величином популације па је друштво опстајало захваљујући разним мерама популационе политике јачајући она регионална подручја која су демографски била слабија. Семберија данас треба да следи сличан програм и ради на јачању националног идентитета путем мера социо-економског карактера, јер су кључни фактор у формирању негативних трендова ових простора. Вредност добијених резултата доприноси бољем разумевању фертилитета на овим просторима с циљем његове ревитализације и будућег напретка.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ ПОДАТАКА

- Akram, R, Sarker, AR, Sheikh, N, Ali, N, Mozumder, M, Sultana, M. (2020). Factors associated with unmet fertility desire and perceptions of ideal family size among women in Bangladesh: Insights from a nationwide Demographic and Health Survey. *PLoS ONE* 15(5), 1-17.
- Arpino, B, Luppi, F.(2020). Childcare arrangements and working mothers' satisfaction with work–family balance. *DEMOGRAPHIC RESEARCH* , 42(19), 549-588.
- Adsera, A. (2011). The interplay of employment uncertainty and education in explaining second births in Europe. *DEMOGRAPHIC RESEARCH* , 25 (16), 513-544.
- Andrei, T., Oncea, B., Capatana, C., and Bucerzan, I.(2015).Characteristic of the population of Romania during 1990-2013. *Transylvanian review of Administrative Sciences* no 46. Pp 20-36
- Анализа демографског стања и спровођење пронаталитетних мера и активности у Републици Српској“ 2009.
- Анализа стања становништва у Босни и Херцеговини, 2020. године
- Ariho,P., Kabagenyi, A., Nzabona, A. (2018). Determinants of change in fertility pattern among women in Uganda during the period 2006–2011. Ariho et al. *Fertility Research and Practice* 4:4, 2-11.
- Арсеновић, Д., Никотовић, В., Магдаленић, И. (2018). Просторна димензија друге демографске транзиције у Србији. Зборник Матице српске за друштвене науке. 167.
- Beaujouan, E., Sobotka, T. (2019). Late childbearing continues to increase in developed countries. *Population & Societies*, 562(1), 1-4.
- Billari, F. (2008). Lowest-Low Fertility in Europe: Exploring the Causes and Finding Some Surprise. *The Japanese Journal of Population*, 6(1), 2-18.
- Behreman, J., Gonalons-Pons, p. (2020). Women's employment and fertility in a global perspective (1960–2015). *DEMOGRAPHIC RESEARCH*, 43, (25), 707–744.

- Bobak, M., & Gjonca, A. (2001). The Seasonality of live birth is strongly influenced by socio-demographic factors. *Human reproduction*, 16(7) pp 1512-1517.
- Boboc, C., Ghita, S., & Voinegau, V. (2010). Quantitative analysis of the socio-demographic impact of family benefits. *5th International Conference on Applied Statistics, Bucharest*, 1-8.
- Bongaarts, J, Watkins, S. (1996). Social Interactions and Contemporary Fertility Transitions. *Population and Development Review*, Population Council 22(4), pp. 639-682
- Burkimsher, M. (2017). Evolution of the shape of the fertility curve: Why might some countries develop a bimodal curve? *Demographic Research* 37(11): 295–324.
- Berrington A, Pattaro S. Educational differences in fertility desires, intentions and behavior: A life course perspective.
- Brzozowska Z, Mynarska M. Fertility intentions and their realization: Insight from the polish generations and gender survey. *Working papers*. 2017. Available from: WWW.OEAW.AC.AT
- Van de Kaa, D.J. (2004). Is the Second Demographic Transition a useful research concept? Questions and answers. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2004, 4–10.
- Van de Kaa, D.J (2006). Temporarily New: On Low Fertility and the Prospect of Pro-natal Policies. *Vienna Yearbook of Population Research* 2006: 193-211.
- Veljović, R. (2015). Demografski aspekti fenomena odlaganja rađanja u Srbiji. Master rad. Beograd: Univerzitet u Beogradu Geografski fakultet.
- Грабчановић, М. (2006). Бијељина и бијељинци. Препород Бијељина, 132.стр.
- Galloway, P.R., R.D. Lee, & E.A. Hammel. 1998. Urban versus Rural: Fertility Decline in the Cities and Rural Districts of Prussia, 1875 to 1910. *European Journal of Population* 14(3):209-264.
- Goldstein B, Joshua R. Fertility reactions to the“Great Recession” in Europe: Recent evidence from order-specific data. *Demogr Res.* 2013;29:85–104
- Gray E, Evans A, Reimondos A. Childbearing desires of childless men and women: When are goals adjusted? *Adv Life Course Res.* 2013;18:141–9.
- Golub, R. (2022). Fertилне разлике u ruralno-urbanoj zoni Semberije. *Glasnik Antropološkog društva Srbije*, br. 55, str. 27-34, 2022

- Golub, R., Ivkov-Dzigurski, A. and Simeunović, V. (2023). Determinants of Fertility Intentions of the Women in Bosnia and Herzegovina—An Example from the Semberija Region. *Behavioral Science* 13, 417. <https://doi.org/10.3390/bs13050417>
- Danaut-Vasile, J., Cigu, E. (2014). Analysis of Fertility in ten central Eastern European countries after 1989. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 42, pp. 49-77.
- Девеџић, М. (2004). Значај брачности за ниво фертилитета. *Демографија*, 1: 73-92.
- Ђурђевић, Б. и Арсенијевић, Д. (2015). Демографски развој и популациона политика Републике Србије. У Д. Маринковић (ур.), Демографска политика у Републици Српској – стварност и потребе (књ.10,71-80). Бањалука: Академија наука и умјетности РС
- Ђурђевић, Б., Арсенијевић, Д. (2014). Географија становништва. Практикум. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство
- Ђурђевић, Б. (2001). Основне технике у демографији. Београд: Друштво демографа Југославије.
- Evens E, Tolley E, Headley J, McCarraher DR, Hartmann M, Mtimkulu VT, et al. (2015). Identifying factors that influence pregnancy intentions: Evidence from South Africa and Malawi. *Cult Health Sex.*;17:374–89.
- Џивковић, Ј., Лукић Т., Ивков Дџигурски, А и Ђекић, Т. (2017). Policy responses to low fertility in Serbia. Case study of the municipality of Bela Palanka. *Transylvanian review of Administrative Sciences* no 51. 155-170.
- Zeman, K., Beaujouan, E., Brzozowska, Z., & Sobotka, T. (2018). Cohort fertility decline in low fertility countries: Decomposition using parity progression ratios. *Demographic Research*, 38(25), 651-690.
- Завод за статистику Републике Српске, билтен 10-20
- Извештај о раду Јавне установе Центар за социјални рад Бијељина, 2019.
- Jemna, D. Cigu, E. (2014). Analysis of fertility in ten central and eastern european countries after 1989. *Transylvanian review of Administrative Sciences* no 42. Pp 49-77
- Kohler, H.-P. (2002). Fertility. In J. J. Siegers, J. Bongaarts, & T. K. Burch (Eds.), *The encyclopedia of population* (Vol. 1, pp. 346-350). Macmillan Reference USA.

- Kreyenfeld, M, Andersson, G. (2014). Socioeconomic differences in the unemployment and fertility nexus: Evidence from Denmark and Germany. *Advances in Life Course Research*, Elsevier. 1-15
- Kohler, H-P., Billari, F.C. & Ortega, J. A. (2006). Low fertility in Europe: Causes, implications and policy options. In: F.R. Harris (ed.), *The baby bust: Who will do the work? Who will pay the taxes?* pp. 48-109, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Kreyenfeld, M, Andersson, G, Pailhé, A. (2012). Economic Uncertainty and Family Dynamics in Europe (Introduction to Special Issue of Demographic Research). Max-Planck-Institut für demografische Forschung Max Planck Institute for Demographic Research, 2-24
- Kohler, H. P., & Ortega, J. A. (2002). Tempo-adjusted period parity progression measures of low fertility. *Population Studies*, 56(2), 197-214.
- Lesthaeghe, R. & Van de Kaa, D.J. (1986). Twee demografische transitities? *Bevolking: groei en krimp*, 9–24.
- Лукић, С. (2006). Бијељина кроз вијекове. СПКД Просвјета.
- Lesthaeghe, R. & J. Surkyn (1988). Cultural dynamics and economic theories of fertility change. *Population and Development review*, 14(1), 1-45.
- Lorimer, F. (1958). *Culture And Human Fertility*. UNESCO.
- Leung MYM, Groes F, Santaaulalia-Llopis R (2016) The Relationship between Age at First Birth and Mother's Lifetime Earnings: Evidence from Danish Data. *PLoS ONE* 11(1): 1-13
- Lange, M., Wolbers, M. H. J., Gesthuizen, M, Ultee, W.C.(2014). The Impact of Macro- and Micro-Economic Uncertainty on Family Formation in The Netherlands Marloes de Lange. *Eur J Population* (2014) 30:161–185
- Lerch, M (2019) Regional variations in the rural-urban fertility gradient in the global South. *PLoS ONE* 14(7), 1/18
- Lerch, M . (2017). Urban and rural fertility transitions in the developing world: a cohort perspective. *Max Planck Institute for Demographic Research* , 1-26

- Лукић, Т. М., Маринковић, Д. (2018). Фертилне карактеристике града Источно Сарајево. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад, 167(3), 370-379.
- Лукић, Т. М. (2016). Фертилне карактеристике града Источно Сарајево. *Докторска дисертација*
- Luci-Greulich, A. and O. Thévenon, 2013. "The impact of family policies on fertility trends in developed countries", *European Journal of Population/Revue européenne de Démographie*, 29.4: 387-416.
- Levin V., E. Besedina, T. Aritoni, 2016. "Going Beyond the First Child. Analysis of Russian Mothers' Desired and Actual Fertility patterns", World Bank Group. Policy Research Paper 7643.
- Magda I., Brzeziński M., Chłoń-Domińczak A., Kotowska IE, Myck M., Najsztub M., Tyrowicz J., 2019, „Rodzina 500+ - ocena programu i propozycje zmian”
- Marinković, D. (2010). Demografski razvoj i sprovođenje mjera populacione politike u Republici Srpskoj. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, 131, 33-43.
- Маринковић, Д., Мајић, А. (2012). Промјене у морталитету становништва Републике Српске у периоду 1996-2010. године – фактори и последице, *Демографија*, књ. IX, стр. 27-44.
- Marinković, D. & Majić, A. (2013). Populaciona politika i planiranje porodice u Republici Srpskoj–stanje i tendencije. *Glasnik Herald*, 17, 69-85.
- Marinković, D., Majić, A. (2018). Stanovništvo Republike Srpske- demografski faktori I pokazatelji. Univerzitet u Banjoj Luci, Prirodn-matematički fakultet.
- Маринковић, Д. (2014). *Демографске детерминанте популационе политике Републике Српске*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Природно-математички факултет.
- Маринковић, Д., PERIĆ-ROMIĆ, P., PETRAŠEVIĆ, A., PERENDIJA, B., MAJIĆ, A. (2020). Socio-demografska analiza stavova porođilja o planiranju porodice i mjerama populacione politike u Republici Srpskoj. *Демографија*. Универзитет у Београду. Географски факултет.

- Маринковић, Д., Петрашевић, А., Мајић, А. (2020). УСКЛАЂИВАЊЕ РАДА И РОДИТЕЉСТВА – СТАВОВИ ЗАПОСЛЕНИХ ЖЕНА У ГРАДУ БАЊОЈ ЛУЦИ. Хералд. 24
- Morgan, S. P., & Taylor, M. G. (2006). Low fertility at the turn of the twenty-first century. *Annual Review of Sociology*, 32, 375-399.
- Мандић, Р., Поповић, А. (2017). Брак као регулатор плодности у Републици Српској. *Нова школа* XII (1), Педагошки факултет, Бијељина. 252-261
- Мандић, Р., Томић, В. (2017). Утицај репродуктивних норми понашања на демографско стање Републике Српске. *Гласник Антрополошког друштва Србије*. 52, 29-36.
- Mills, Melinda. 2010. "Gender Roles, Gender (in)equality and Fertility: An Empirical Test of Five Gender Equity Indices." *Canadian Studies in Population* 37 (3-4): 445–474
- Micevska, M. at al (2001) Working Paper What accounts for the emergence of Malthusian fertility in transition economies? *Claremont Colleges Working Papers*, 1-38
- Мирић, Н. (2018). Пораст завршног фертилитета код високообразованих жена-Фокус у креирању популационе политике у Србији. *Зборник Матице српске за друштвене науке*. 167, 409-419.
- Мирић, Н. (2018). Фертилитет високообразованих жена у Србији. Докторска дисертација. Географски факултет, Универзитет у Београду.
- Muhoza, D.N., Broekhuis, A., Hooimeijer, P. (2014). Variations in Desired Family Size and Excess Fertility in East Africa. *Hindawi Publishing Corporation International Journal of Population*. 1-11.
- Matysiak, A., Sobotka, T., Vignoli, D. (2021). The Great Recession and Fertility in Europe: A Subnational Analysis. *European Journal of Population*, 37, 29–64.
- Nikitović, N. (2016). Dugoročne demografske implikacije niskog fertiliteta u region bivše Jugoslavije. *Stanovništvo*, 54(2): 27-58 .
- Нејаšмић, I. (2005). Демогеографија: становништво у просторним односима и процесима, Загреб: Школска књига
- Пашалић, С., Маријанац, З., Ђурђевић, Б., Маринковић, Д., Живковић, М. и Вуковић, Ј. (2006). *Демографски развој и популациона политика Републике Српске*. Бијељина: ИП Младост.;1-184.

- Пашалић, С. (2015). Друштвено-економске последице будућих демографских кретања у Републици Српској. *Нови Економист, часопис за економску теорију и праксу*, Факултет пословне економије, вол. 17, 15-22.
- Pobrić, A. (2015). Fertility trends in Europe: fertility changes and recent characteristics in Bosnia and Herzegovina. *Geografski pregled* No.36, 109-134
- Pobrić, A., Sivas, A. (2016). The education-fertility relationship in Bosnia and Herzegovina. *Geografski pregled*, 37, 167-182.
- Pobrić, A. (2009). The impact of female employment on fertility: Eastern Europe and the post-Socialist states. *European Journal of Population*, 25(4), 447-479.
- Popis stanovništva, domaćinstava/kućanstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991, Federalni zavod za statistiku BiH, Sarajevo, 1998;
- Pešić, M. (2016). Upotreba Logisticke Regresije u Modeliranju Verovatnoće Bankrota Preduzeca; PMF, University Novi Sad: Novi Sad, Serbia,
- Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Српској 2013. године, Републички завод за статистику РС, Бањалука, 2017.
- Park, k., (2011). Demography and family planning. Text book of preventive and social medicine, 21 Jabalpur, M/s BanarsidasBhanot Publishers;, 443,445,447,454.
- Radivojević, B. 2018. Demografska analiza. Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.
- Рашевић, М. (2015). Фертилитет женског становништва. У: В. Никитовић (ур.), Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији: Популација Србије почетком 21. века (стр. 74-95). Београд: Републички завод за статистику.
- Рашевић, М. (1999). *Планирање породице као стил живота*. Београд: Институт друштвених наука, Центар за демографска истраживања.
- Рашевић, М., Васић, П. (2017). Образовање као фактор фертилитета у Србији. *ANNALES · Ser. hist. sociol.* No. 27,3
- Службени гласник Републике Српске“ број 114/17 и 122/18
- Службени гласник Града Бијељина“, број: 8/12, 12/13 и 18/18

- Soldić-Aleksić, J.(2009). *Primenjena analiza podataka rad u programima za statističku analizu i tabelarna izračunavanja*. Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
- Спасеновић, С., Девеџић, М. (2012). Фертилитет становништва Београда у контексту теорије Друге демографске транзиције. *Зборник Матице српске за друштвене науке*, 138: 55–70.
- Савовић, М. (2008). *Васпитање младих за хумане односе међу половима*. Јагодина: Педагошки факултет.
- Stankuniene, V., and Jasilioniene, A. (2008). Lithuania: Fertility decline and its determinants. *Demographic Research*: 19(20), 706-740
- Sobotka, T. (2003). “Tempo-quantum and Period-cohort Interplay in Fertility Changes in Europe. Evidence from the Czech Republic, Italy, the Netherlands and Sweden.” *Demographic Research* 8: 151–214
- Sobotka, T. (2004). Is Lowest-Low Fertility in Europe Explained by the Postponement of Childbearing? *Population Council*, 30(2) pp.195-220.
- Sobotka, T. (2008). The diverse faces of the Second Demographic Transition in Europe. *DEMOGRAPHIC RESEARCH VOLUME 19/8*, pp 171-224
- Söderberg, M., Christensson, K., Lundgren, I., & Hildingsson, I. (2015) Women’s attitudes towards fertility and childbearing—A study based on a national sample of Swedish women validating the Attitudes to Fertility and Childbearing Scale (AFCS). *Sexual & Reproductive Healthcare* 6 54–58.
- Skirbekk, V. (2008): Fertility trends by social status. *Demographic Research*, 18, 5, 145–180.
- Скарић, В. (1910). Себерија. *Развитак*
- Турјачанин, В., Чекрлија, Ђ. (2006)Основне статистичке методе и технике у СПСС-у. Бања Лука
- Testa, M.R., Cavalli, L., and Rosina, A. (2014). The effect of couple disagreement about child-timing intentions: A parity-specific approach. *Population and Development Review* 40(1): 31–53.
- Thomson, E.(2015). *Family Size Preferences*. Elsevier

- Tomkinson, J. (2020). Age at first birth and subsequent fertility: The case of adolescent mothers in France and England and Wales. *DEMOGRAPHIC RESEARCH*, 40 (27), 761-798.
- United Nations. (1999). *World Population Prospects: The 1998 Revision, Volume I: Comprehensive Tables*. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
- Филиповић, М. (1966). Постанак и значење имена Семберија. *Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине*, XXX, Сарајево
- Frejka, T. and Sardon, J.-P. (2006). First birth trends in developed countries: Persisting parenthood postponement. *Demographic Research* 15(6): 147–180. doi:10.4054/DemRes.2006.15.6.
- Frejka, T. (2008). Overview Chapter 2: Parity distribution and completed family size in Europe: Incipient decline of the two-child family model. *Demographic Research*, 19(1), 47–72.
- Frejka, T. (2012). Parity-specific fertility intentions in low-fertility countries. *Demographic Research*, 27, 1-28.
- Цвијић, Ј. (1922). Балканско полуострво. Београд
- Camoli, C.L.(2017). The fertility response to the Great Recession in Europe and the United States: Structural economic conditions and perceived economic uncertainty. *DEMOGRAPHIC RESEARCH VOLUME 36, ARTICLE 51*, 1549-1600
- Castro M. T. (1995). Women's Education and Fertility: Results from 26 Demographic and Health Surveys. *Studies in Family Planning*, 26, (4), pp. 187-202 *Population Council*.
- Caltabiano, M., Ludovica Comolli, C., Rosina, A. (2017). The effect of the Great Recession on permanent childlessness in Italy. *DEMOGRAPHIC RESEARCH. VOLUME 37, ARTICLE 20, PAGES 635,668*
- Coutinho R. Z., Golgher, A.B. (2018). Modelling the proximate determinants of fertility for Brazil: the advent of competing preferences. *Rev. bras. estud. popul.* [online]. 2018, vol.35, n.1
- Čipin, I., Međimurec, P., Vlah Jerić, S. (2016). Fertility and the changing female educational attainment in Croatia // European Population Conference

- Ђоровић, В. (1921). Кенз Иво од Семберије. Портрети и дела. Београд
- Шобот, А. (2018). Одлагање родитељства и нерађање из угла социо-професионалних карактеристика жена у Србији. Зборник Матице српске за друштвене науке. 167, 445-456.
- Wolfgang, L. (2005). Fertility rates and future population trends: will Europe's birth rate recover or continue to decline? *International journal of andrology*, Viena Austria, 29(1), 22-33.
- Weitheimer-Baletić, A. (1999). Stanovništvo i Razvoj. Mate, Zagreb.
- Wertheimer-Baletić, A. (2016). Demografski tranzicijski procesi – kontinuitet ili diskontinuitet. Rad Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti. 51. Zagreb. 7-63.
- Wood, J., Neels, K., Kil, T. (2014). The educational gradient of childlessness and cohort parity progression in 14 low fertility countries. *Demographic Research: Volume 31, Article 46* 1365–1416
- Ward, Michael D.; Ahlquist, John S. (2018). Maximum Likelihood for Social Science : Strategies for Analysis. Cambridge University Press. p. 36. ISBN 978-1-316-63682-4.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1. Анкетни упитник - Анализа социо-демографских детерминанти фертилитета и ставова о планирању породице

1. Година рођења _____
  2. Место рођења _____
- Општина _____ држава _____
3. Стално место боравка _____, општина _____
- Тип насеља (заокружити): а.) село б.) град в.) приградско насеље
4. Брачно стање _____ број чланова породице _____
  5. Старост при ступању у брак: супруг _____, супруга _____.
  6. Број живорођене деце _____.
  7. Број деце рођене у: брачној заједници _____ ван брачне заједнице _____
  8. Година рођења деце: прво _____, друго _____, треће _____, четврто _____, пето _____, шесто _____.
  9. Жељени број деце (заокружити):
а) једно, б) двоје, в) троје, г) четворо и више
  10. Да ли сте имали проблема у вези са стерилитетом (заокружити):
а) да, б) не
  11. Да ли сте имали неки од здравствених проблема (заокружити):
а) ванматеричну трудноћу, б) спонтани побачај, в) мртворођено дете,
г) намерни прекид трудноће, д) остало
  12. Школска спрема породиље (заокружити):
а) без школе, б) основна школа, в) средња школа, г) виша школа, д) висока школа, е) мастер, ж) магистрат, з) докторат
  13. Радни статус (заокружити):
а) незапослена, б) стално запослена, в) привремено запослена
  14. Занимање породиље _____.
  15. Породиља ради у (заокружити):
а) приватно, а-1) властитом предузећу, а-2) запослена код послодавца, б) државном.
  16. Како оцењујете материјални статус ваше породице (заокружити):
а.) веома добар, б) добар, в) лош, г) веома лош
  17. Стамбена површина у којој породица живи: властити стан _____ м²,
изнајмљени стан _____ м².
  18. Колико неке од појава утичу на смањење броја рођене деце:
У празно рубрику додати одговарајући број: 1- У потпуности се не слажем, 2- Не слажем се, 3-
Немам мишљење, 4- Слажем се, 5- У потпуности се слажем.

Тврдње	У потпуности се не слажем	Не слажем се	Немам мишљење	Слажем се	У потпуности се слажем
а) Економска криза и незапосленост,					
б) Лоши стамбени услови,					
в) Изостанак финансијске помоћи државе и општине					
г) Касније склапање брака,					
д) Већа запосленост и самосталност жене					
ђ) Недовољан број и квалитет услова за бригу о деци,					
е) Висока цена предшколских установа					
ж) Неусклађеност рада и родитељства					
з) Несигурна будућност и политичка ситуација,					
и) Скраћено породичко одсуство					

19. Колико би свака од следећих мера популационе политике омогућила боље услове за рађање и одгој деце?

У празну рубрику додати одговарајући број: 1- У потпуности се не слажем, 2- не слажем се, 3- немам мишљење, 4- слажем се, 5- у потпуности се слажем

Тврдње	У потпуности се не слажем	Не слажем се	Немам мишљење	Слажем се	У потпуности се слажем
а) Дечији додатак који би растао за свако наредно дете					
б) Мање стопе пореза за дечију опрему, обућу, одећу, храну и сл.					
в) Субвенције у повољнији кредити за породице с децом					
г) Решавање стамбених питања вишечланих породица					
д) Предност при запошљавању родитеља са више деце					
ђ) Флексибилно радно време за родитеље мале деце					

е) Потпуни обухват деце предшколским установама					
ж) Веће пореске олакшице за породице које имају више од двоје деце					
з) Финансијске олакшице за образовање деце из вишечланих породица					
и) Раст коефицијента пензије за свако наредно дете					

20. Када би постојале наведене мере да ли би омогућиле да родите жељени број деце (заокружити)?

а) да, б) неовисно од мера не желим више да рађам

Прилог 2. Процена броја становника 1998-2020.

У	женско	мушко	
101695	51738	49957	1998
101714	51746	49968	1999
101684	51757	49927	2000
101653	51783	49870	2001
101673	51827	49846	2002
101709	51860	49849	2003
101638	51829	49809	2004
101439	51726	49713	2005
101214	51620	49594	2006
101262	51685	49577	2007
101636	51911	49725	2008
102167	52197	49970	2009
102748	52517	50231	2010
103211	52755	50456	2011
103523	52912	50611	2012
103811	53053	50758	2013
104098	53184	50914	2014
104134	53222	50912	2015
104019	53187	50832	2016
104008	53185	50823	2017
103983	53173	50810	2018
103937	53159	50778	2019
103783	52927	50856	2020

Извор: Демографска статистика бр. 10, 11, 15 и 20. Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Прилог 3. Број умрлих 1998-2020.

Година	Пол	Укупно
2020	Укупно	1506
	Мушко	812
	Женско	694
2019	Укупно	1341
	Мушко	697
	Женско	644
2018	Укупно	1320
	Мушко	663
	Женско	657
2017	Укупно	1351
	Мушко	718
	Женско	633
2016	Укупно	1406
	Мушко	714
	Женско	692
2015	Укупно	1443
	Мушко	761
	Женско	682
2014	Укупно	1339
	Мушко	697
	Женско	642

2013	Укупно	1261
	Мушко	640
	Женско	621
2012	Укупно	1303
	Мушко	705
	Женско	598
2011	Укупно	1231
	Мушко	626
	Женско	605
2010	Укупно	1184
	Мушко	618
	Женско	566
2009	Укупно	1102
	Мушко	571
	Женско	531
2008	Укупно	1150
	Мушко	607
	Женско	543
2007	Укупно	1249
	Мушко	666
	Женско	583
2006	Укупно	1155
	Мушко	615
	Женско	540
2005	Укупно	1175
	Мушко	594
	Женско	581
2004	Укупно	1160
	Мушко	587
	Женско	573
2003	Укупно	1038
	Мушко	548
	Женско	490
2002	Укупно	1082
	Мушко	565
	Женско	517
2001	Укупно	1091
	Мушко	608
	Женско	483

2000	Укупно	1070
	Мушко	561
	Женско	509
1999	Укупно	1037
	Мушко	566
	Женско	471
1998	Укупно	1027
	Мушко	524
	Женско	503

Извор: Демографска статистика бр. 10, 11, 15 и 20. Републички завод за статистику Републике Српске,
Бања Лука

Прилог 4. Процена женског становништва по петогодиштима 1998-2020.

Год.	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39
1998	2820	2720	3289	3386	3443	3338	3732	4070
1999	2815	2628	3211	3382	3428	3375	3622	3996
2000	2712	2665	3088	3375	3425	3435	3461	3939
2001	2621	2699	3002	3350	3411	3465	3359	3860
2002	2575	2737	2887	3326	3396	3458	3339	3774
2003	2549	2821	2719	3285	3384	3438	3330	3716
2004	2547	2815	2627	3207	3378	3424	3365	3608
2005	2530	2712	2663	3084	3368	3422	3424	3446
2006	2469	2620	2698	2998	3343	3407	3454	3342
2007	2395	2577	2738	2902	3340	3408	3453	3328
2008	2342	2554	2829	2755	3330	3442	3454	3337
2009	2329	2558	2832	2667	3290	3491	3474	3390
2010	2354	2563	2739	2706	3200	3529	3532	3460
2011	2357	2520	2664	2753	3139	3556	3564	3513
2012	2365	2445	2636	2792	3055	3572	3578	3547
2013	2373	2388	2623	2888	2888	3547	3602	3567
2014	2317	2369	2634	2909	2793	3509	3628	3592
2015	2228	2390	2624	2817	2836	3425	3657	3640

2016	2195	2398	2560	2731	2869	3337	3687	3657	
2018	2133	2418	2418	2676	2983	3009	3705	3681	
2019	2130	2370	2397	2677	2980	2911	3650	3703	
2020	2153	2278	2415	2650	2857	2911	3518	3713	
Год	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85-89
1998	4187	2994	3254	3622	2910	2026	1240	317	153
1999	4315	3269	2978	3599	3001	2135	1340	335	147
2000	4376	3587	2677	3597	3087	2244	1384	407	144
2001	4426	3751	2556	3585	3173	2298	1431	515	139
2002	4337	3900	2697	3402	3274	2377	1470	625	134
2003	4163	4122	2917	3112	3331	2499	1517	740	128
2004	4100	4243	3187	2855	3323	2586	1605	805	139
2005	4079	4302	3502	2561	3339	2645	1698	821	170
2006	4066	4361	3658	2449	3339	2710	1736	868	214
2007	4057	4294	3818	2599	3191	2822	1786	901	263
2008	4047	4147	4068	2842	2951	2918	1893	921	314
2009	3996	4106	4212	3137	2731	2956	2010	988	347
2010	3970	4102	4291	3470	2470	3012	2109	1081	361
2011	3929	4100	4372	3643	2379	3060	2179	1140	389
2012	3863	4081	4324	3803	2540	2951	2277	1194	404
2013	3817	4062	4183	4051	2768	2729	2376	1262	423
2014	3731	4014	4151	4189	3045	2515	2424	1326	473
2015	3579	3987	4142	4270	3353	2260	2476	1391	509
2016	3479	3943	4114	4351	3518	2171	2507	1440	531
2018	3480	3821	4051	4145	3926	2540	2225	1598	598
2019	3520	3728	3992	4091	4044	2797	2084	1618	662
2020	3561	3576	3940	4058	4100	3094	1884	1661	722

Извор: Демографска статистика бр. 10, 11, 15 и 20. Републички завод за статистику Републике Српске,

Бања Лука

Прилог 5. Број живорођених по реду рођења

	1	2	3	4	5+	непознато
1999	550	333	80	13	4	280
2000	455	357	80	16	2	258
2001	495	386	89	18	2	167
2002	508	371	92	22	4	186
2003	330	306	80	16	8	175
2004	385	293	72	17	6	176
2005	310	315	79	12	3	201
2006	314	286	84	12	4	257
2007	312	99	19	2	2	195
2008	344	311	69	14	3	230
2009	360	297	117	17	3	246
2010	303	263	90	12	2	249
2011	428	324	98	21	2	0
2012	442	351	115	24	1	0
2013	430	339	109	27	4	0
2014	435	344	97	18	3	0
2015	446	285	110	22	4	0
2016	414	347	126	25	5	0
2017	420	333	107	22	16	0
2018	430	291	106	27	11	0
2019	488	329	108	19	22	0
2020	465	298	108	39	17	0

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука⁵

Прилог 6. Број живорођених по годинама старости мајке 1998-2020.

Год.	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	Ж.пођ	Бр.ст.	н
1998	49	312	328	169	77	15	0	1001	101695	9,84
1999	79	342	324	187	81	10	0	1266	101714	12,44
2000	57	313	355	182	76	18	0	1172	101684	11,52

⁵ Подаци у прилозима 5, 6, 7, 8, 9, 10 и 11 добијени су на писани захтев з апотребе израде докторске дисертације

2001	79	348	355	185	89	23	0	1159	101653	11,40
2002	81	360	356	189	83	18	0	1185	101673	11,65
2003	64	307	295	155	67	19	0	924	101709	9,08
2004	71	300	319	170	71	5	2	949	101638	9,33
2005	57	275	347	176	47	17	0	924	101439	9,10
2006	56	297	355	180	63	16	2	984	101214	9,72
2007	57	259	320	199	68	16	2	936	101262	9,24
2008	62	266	349	206	78	7	0	972	101636	9,56
2009	52	260	371	253	88	14	1	1042	102167	10,19
2010	35	209	388	242	83	11	2	921	102748	8,96
2011	30	181	362	231	70	14	0	894	103211	8,66
2012	39	221	349	242	87	16	2	956	103523	9,23
2013	27	172	333	264	110	18	0	930	103811	8,95
2014	20	166	309	282	105	25	1	908	104098	8,72
2015	26	141	327	265	90	21	1	871	104134	8,36
2016	27	155	315	287	115	22	0	921	104019	8,85
2017	23	132	271	326	118	28	0	898	104008	8,63
2018	18	138	287	274	119	29	0	865	103893	8,32
2019	17	158	299	300	159	29	4	966	103 937	9,30
2020	22	132	303	301	130	36	2	927	103 783	8,91

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Прилог 7. СУФ, учешће жена у оставареном фертилитету 1998-2020.

1,35	1998
1,49	1999
1,43	2000
1,55	2001
1,57	2002
1,32	2003
1,38	2004
1,35	2005
1,44	2006
1,35	2007
1,44	2008
1,53	2009
1,42	2010
1,29	2011
1,40	2012
1,36	2013
1,34	2014
1,28	2015
1,36	2016
1,33	2017
1,31	2018
1,47	2019
1,44	2020

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Прилог 8. Општа стопа фертилитета 1998-2020.

37,97	1998
48,28	1999
44,86	2000
44,63	2001
46,09	2002
36,42	2003
37,87	2004
37,34	2005
40,23	2006
38,58	2007
40,34	2008
44,43	2009
38,52	2010
37,42	2011
40,13	2012
39,19	2013
38,42	2014
37,30	2015
39,35	2016
38,61	2017
37,33	2018
42,22	2019
41,35	2020

Извор: Демографска статистика бр. 10, 11, 15 и 20. Републички завод за статистику Републике Српске,
Бања Лука

Прилог 9. Број жена у фертилном и предфертилном периоду 1998-2020.

	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
1998	2820	2720	3289	3386	3443	3338	3732	4070	4201	4187
1999	2815	2628	3211	3382	3428	3375	3622	3996	4133	4315
2000	2712	2665	3088	3375	3425	3435	3461	3939	4110	4376
2001	2621	2699	3002	3350	3411	3465	3359	3860	4097	4426
2002	2575	2737	2887	3326	3396	3458	3339	3774	4077	4337
2003	2549	2821	2719	3285	3384	3438	3330	3716	4049	4163
2004	2547	2815	2627	3207	3378	3424	3365	3608	3975	4100
2005	2530	2712	2663	3084	3368	3422	3424	3446	3920	4079
2006	2469	2620	2698	2998	3343	3407	3454	3342	3846	4066
2007	2395	2577	2738	2902	3340	3408	3453	3328	3769	4057
2008	2342	2554	2829	2755	3330	3442	3454	3337	3728	4047
2009	2329	2558	2832	2667	3290	3491	3474	3390	3641	3996
2010	2354	2563	2739	2706	3200	3529	3532	3460	3511	3970
2011	2357	2520	2664	2753	3139	3556	3564	3513	3433	3929
2012	2365	2445	2636	2792	3055	3572	3578	3547	3412	3863
2013	2373	2388	2623	2888	2888	3547	3602	3567	3416	3817
2014	2317	2369	2634	2909	2793	3509	3628	3592	3470	3731
2015	2228	2390	2624	2817	2836	3425	3657	3640	3536	3579
2016	2195	2398	2560	2731	2869	3337	3687	3657	3585	3479
2017	2177	2409	2478	2693	2901	3194	3721	3661	3617	3468
2018	2133	2418	2418	2676	2983	3009	3705	3681	3636	3480

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Прилог 10. Специфичне стопе фертилитета по старости мајке 1998-2020.

Год	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49
1998	14,47	90,61	98,26	45,28	18,19	3,57	0
1999	23,35	99,76	96	51,56	26,42	2,41	0
2000	16,88	91,38	103,34	52,58	19,29	4,37	0
2001	23,58	102,02	102,45	55,07	23,05	5,61	0
2002	24,35	106	102,94	55,65	22,16	4,41	0
2003	19,48	90,07	85,80	46,54	18,03	4,69	0
2004	22,13	88,80	93,16	50,52	19,67	1,25	0,48
2005	18,48	81,65	101,40	51,40	13,63	4,33	0
2006	19,67	88,84	104,19	52,11	18,85	4,10	0,49
2007	19,64	75,54	93,38	57,63	20,43	4,24	0,49
2008	22,50	79,87	101,39	59,64	23,37	1,87	0
2009	19,49	79,02	106,27	72,82	25,95	3,84	0,25
2010	12,93	65,31	109,94	68,51	23,98	3,13	0,50
2011	10,89	57,66	101,79	64,81	19,92	4,07	0
2012	13,96	72,34	97,70	67,63	24,52	4,60	0,51
2013	9,34	59,55	93,88	73,29	30,83	5,26	0
2014	6,87	59,43	88,05	77,72	29,23	7,20	0,26
2015	9,22	49,71	95,47	72,46	24,72	5,93	0,27
2016	9,88	54,02	94,39	77,84	31,44	6,13	0
2017	8,54	45,50	84,84	87,61	32,23	7,74	0
2018	6,35	46,26	95,38	73,85	32,32	7,97	0

2019	6,35	52,98	102,71	82,19	42,29	7,93	1,13
2020	8,30	46,20	104,08	85,55	35,01	9,79	0,56

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Прилог 11. Склапање брака, старост супружника 2003-2020.

		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84		
2003	М	11	143	217	111	59	32	19	15	7	7	4	2	1	1	630	6,19
	Ж	76	245	148	66	32	23	20	11	3	3	2	1	0	0		
2004	М	15	155	202	97	65	26	19	10	6	6	5	2	0	0	607	5,97
	Ж	72	224	176	63	23	17	10	8	7	1	4	1	0	0		
2005	М	4	130	201	101	41	40	17	7	8	7	5	4	1	0	566	5,57
	Ж	70	197	153	61	24	20	16	12	3	6	2	1	0	1		
2006	М	9	128	215	112	59	34	21	17	7	3	7	3	5	1	621	6,13
	Ж	67	216	174	69	21	27	16	13	4	2	2	1	0	0		
2007	М	8	151	218	113	62	31	15	20	11	3	4	1	3	1	641	6,33
	Ж	81	224	157	79	35	20	22	14	4	2	2	1	0	0		
2008	М	3	119	207	125	52	30	27	10	8	4	4	6	4	3	602	5,92
	Ж	61	217	162	58	40	21	16	15	4	2	3	2	0	0		
2009	М	8	109	210	112	63	27	19	13	9	6	3	5	3	3	590	5,80
	Ж	61	196	164	73	31	18	20	11	3	8	2	1	1	0		
2010	М	8	94	183	117	62	22	16	12	6	7	1	3	3	1	535	5,23
	Ж	40	160	175	69	32	17	12	7	7	6	2	1	0	1		
2011	М	5	77	227	112	56	23	19	17	7	5	6	1	3	0	557	5,39
	Ж	41	163	198	60	34	25	13	5	11	3	1	2	0	0		

2012	М	2	75	207	122	52	20	12	12	7	8	2	1	1	0	521	5,03
	Ж	32	158	182	78	30	14	8	9	6	2	2	0	0	0		
2013	М	9	69	187	139	56	17	8	7	8	4	2	0	2	0	522	5,02
	Ж	32	130	202	73	33	19	11	10	8	1	3	0	0	0		
2014	М	5	79	180	144	54	28	29	10	11	7	4	1	0	0	562	5,39
	Ж	36	143	184	92	36	23	22	12	5	5	3	0	0	0		
2015	М	7	80	209	171	58	36	18	10	7	13	7	4	0	0	623	5,98
	Ж	28	172	225	105	32	16	18	10	9	4	1	2	1	0		
2016	М	4	65	158	129	70	31	9	14	12	10	4	1	3	1	511	4,91
	Ж	31	110	177	95	43	20	7	11	12	4	0	0	1	0		
2017	М	7	89	196	144	77	29	21	19	7	8	3	1	2	1	604	5,80
	Ж	24	154	212	113	39	30	12	9	4	2	3	2	0	0		
2018	М	82	195	132	86	32	18	15	12	7	3	3	0	0	0	585	5,62
	Ж	18	144	202	94	55	35	16	10	6	4	1	0	0	0		
2019	М	2	73	196	158	71	35	29	14	11	11	4	1			605	5,81
	Ж	21	151	194	111	48	32	11	25	7	4		1				
2020	М	3	43	150	93	59	21	19	12	6	5	4	4	2	1	422	4,02
	Ж	12	109	144	71	31	23	16	8	2	3	2	1				

Извор: Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Прилог 12. Тип обазовања по секторима

%	Село	Град	Приградско насеље	Укупно
Примарно 68	60,5	33,5	6	100
Секундарно 526	21,7	70,2	12,5	100
Терцијарно 406	8,63	91,36	0	100

Извор: Резултати анкетног истраживања**Прилог 13. Радни статус породиља**

	остало	властито	приватно	буџет
фреквенција	360	76	274	290

Извор: Резултати анкетног истраживања**Прилог 14. Стерилитет по типу насеља**

Одговор	село	град	приградско насеље
да	16	41	7
не	341	534	61
укупно	357	575	68

Извор: Резултати анкетног истраживања**Прилог 15. Запослена према врсти својине предузећа.**

запосленост	остало	властито	приватно	државно
%	36	7,6	27,4	29

Извор: Резултати анкетног истраживања**Прилог 16. Да ли би сте родиле ако би постојале будуће мере популационе политике.**

%	да	можда	не
родићу	41	33,6	25,4

Извор: Резултати анкетног истраживања

Прилог 17. Занимање по сектору делатности.

сектор	примарни	секундарни	терцијарни	Укупно
Село	150	163	44	357
Град	63	205	307	575
Приградско насеље	17	34	17	68
укупно	230	402	368	1000

Извор: Резултати анкетног истраживања

Прилог 18. Број деце рођене у браку и ван брака.

	рођене у браку	ван брака
број деце	95,5	4,5

Извор: Резултати анкетног истраживања

Прилог 19. Старост становништва 2020.

Територија	Групе старости <i>Age group</i>						Укупно <i>Total</i>	Просјечна старост <i>Average age</i>	Идекс старења <i>Ageing index</i>
	0-14		15-64		65+				
	број <i>number</i>	%	број <i>number</i>	%	број <i>number</i>	%			
Град Бијељина	14472	13,94	68850	66,34	20461	19,72	103783	42,61	141,6

Извор: Демографска статистика бр. 20. Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Прилог 20. Удео становништва по полу и старосто у укупној популацији 2020. године

2020	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85-89	90+
М	2,32	2,4	2,53	2,19	2,95	2,96	3,23	3,72	3,55	3,41	3,38	3,73	3,51	3,36	2,38	1,22	1,08	0,36	0,13
Ж	2,07	2,19	2,32	2,55	2,75	2,8	3,38	3,57	3,54	3,43	3,44	3,79	3,91	3,95	2,98	1,81	1,6	0,69	0,15

Извор: Демографска статистика бр. 20. Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Прилог 21. Удео становништва по полу и старости у укупној популацији по попису становништва 2013. године

2013	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70-74	75-79	80-84	85-89
М	2,46	2,4	2,61	2,19	3,09	2,96	3,33	3,44	3,55	3,23	3,38	3,86	3,51	3,64	1,95	1,13	0,76	0,25
Ж	2,28	2,29	2,52	2,8	2,72	3,4	2,48	3,45	3,27	3,67	3,86	3,98	3,98	2,74	2,33	1,81	1,23	0,51

Извор: Попис становништва и домаћинстав у Републици Српској 2013. године.. Републички завод за статистику Републике Српске, Бања Лука

Прилог 22. Варијабле у логистичкој једначини

Step 1 ^a	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I. for EXP(B)	
							Lower	Upper
obrazovanje	,078	,140	,309	1	,578	1,081	,822	1,421
tip naselja	,035	,154	,051	1	,822	1,035	,766	1,399
srednje godine radjanja	-,019	,074	,069	1	,794	,981	,848	1,134
povrsinas	,125	,071	3,073	1	,080	1,133	,985	1,303
radni status	,300	,146	4,238	1	,040	1,350	1,014	1,797
radiu	-,066	,080	,674	1	,412	,936	,800	1,095
materijalni status	,162	,155	1,095	1	,295	1,176	,868	1,592
ekonomski status	,115	,086	1,801	1	,180	1,122	,948	1,327
losi st.us.	,291	,086	11,456	1	,001	1,338	1,130	1,583
izostanak	,189	,087	4,761	1	,029	1,208	1,019	1,433
kasniji brak	-,007	,068	,011	1	,917	,993	,868	1,136
veca zaposl	-,019	,069	,074	1	,785	,981	,857	1,124
nedovoljan	-,043	,084	,257	1	,612	,958	,813	1,130
visoka cena	,045	,079	,326	1	,568	1,046	,895	1,223
neuskладjenost	,049	,087	,325	1	,569	1,051	,887	1,245
nesigurna	-,037	,077	,234	1	,629	,964	,829	1,120
skraceno	-,026	,075	,119	1	,730	,974	,841	1,129
Constant	-2,879	,611	22,195	1	,000	,056		

a. Variable(s) entered on step 1: obrazovanje, tip naselja, srednje godine radjanja, povrsinas, radni status, radiu, materijalni status, ekonomski status, losi st.us., izostanak, kasniji brak, veka zaposl, nedovoljan, visoka cena, neuskладjenost, nesigurna, skraceno.

БИОГРАФИЈА

Рада Голуб, рођена 05.07.1987. године у Зеници. По занимању мастер географије. Претходна образовања стекла на Природно-математичком факултету у Бањој Луци: Дипломирани географ (22.10.2010.) и Мастер географије (13.07.2015.), октобар 2015. уписала докторске студије на ПМФ у Новом Саду.

Као наставник географије радила у основним школама „Стеван Немања“, „Свети Сава“ и „Вук Караџић“ у Бијељини, „Меша Селимовић“ у Јањи и „Петар Кочић“ у Козлуку у периоду од 2011-2013, стекла компетенције за рад у настави полагањем стручног испита у Бањој Луци. Од 01.07. 2013. године ангажована као асистент на Педагошком факултету и Факултету пословне економије у Бијељини. У области Друштвене географије изводи вежбе на следећим предметима: Основи друштвених наука, Основи географије и демографије, Природни и људски ресурси, Завичајна географија, ГИС, Просторно планирање, Планирање породице, Упознавање околине с методиком и Економска географија. За организацију „Save the children“ радила као едукатор у оквиру педагошких радионица за обуку учитеља и васпитача у периоду фебруар-јун 2015. године. Стипендиста Града Бијељина. Од априла 2021. члан експертског тима за популациону политику Града Бијељина и председник удружења породица са проблемом стерилитетета «Бебац Бн».

Као учесник присуствовала бројним домаћим научно-стручним конференцијама, симпозијумима и конгресима као што су Конгрес Антрополошког друштва на Златибору, Српски конгрес географа на Копачици, Конгрес интернационалног карактера у Риму, «Дани Берислава Бете Берића» у Новом Саду „Јахорински пословни дани“ на Палама, „Наука и евроинтеграције“ на Палама, „Природна породица“ у Београду, „Економ-биз“ у Бијељини, „Демографска политика у Републици Српској – стварност и потребе“ у Бањој Луци и „Буђење српског народа“ у Александровцу, и бројни други што доказује одабраним референцама.

Учествовала на пет водећих пројекта као сарадник-истраживач од 2012-2015. године.

Пројекти:

1. Истраживач- сарадник, Научно истраживачки пројекат: Утицај демографске транзиције на пензиони систем и тржиште рада Републике Српске ". Носилац пројекта: Педагошки факултет у Бијељини, руководилац пројекта Стево Пашалић, Универзитет у Источном Сарајеву. Финансијска подршка: Министарство науке и технологије у Влади Републике Српске, 2012.
2. Истраживач- сарадник, Научно истраживачки пројекат: "Утицај будућих демографских промјена на развој Републике Српске". Носилац пројекта: Педагошки факултет у Бијељини, руководилац пројекта Стево Пашалић, Универзитет у Источном Сарајеву. Финансијска подршка: Министарство науке и технологије у Влади Републике Српске, 2014.
3. Истраживач- сарадник, Научно истраживачки пројекат: " Демографски ресурси и организација образовног система Републике Српске". Носилац пројекта: Педагошки факултет у Бијељини, руководилац пројекта Момчило Пелемиш, Универзитет у Источном Сарајеву. Финансијска подршка: Министарство науке и технологије у Влади Републике Српске, 2014.
4. Истраживач сарадник, Научно истраживачки пројекат: Планирање породице и популациона едукација као модел демографског опоравка Републике Српске ". Носилац пројекта: Педагошки факултет у Бијељини, руководилац пројекта Стево Пашалић, Универзитет у Источном Сарајеву. Финансијска подршка: Министарство науке и технологије у Влади Републике Српске, 2015.
5. Истраживач сарадник, Научно истраживачки пројекат: "Диспаритети просторног развоја Републике Српске на основу вриједности индекса". Носилац пројекта: Педагошки факултет у Бијељини, руководилац пројекта, Даниел Романо, Универзитет у Источном Сарајеву. Финансијска подршка: Министарство науке и технологије у Влади Републике Српске, 2015.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Пашалић С., Мандић Р. (2014). *Утицај туризма на демографски раст Републике Српске*. Зборник радова са III међународне научне конференције Јахорински пословни дани: Иновативност и предузетништво у туризму. Источно Сарајево: Економски факултет

2. Пашалић С., Пелемиш М., **Мандић Р.** (2014). *Демографски ресурси и организација основног образовања*. Гласник Антрополошког друштва Србије. Вол. 51
3. **Мандић Р.**, Пашалић С. (2015). *Људски ресурси у туризму Републике Српске као кључни развојни фактор*. Зборник радова са IV међународне научне конференције Јахорински пословни дани: Иновативност и предузетништво у туризму. Источно Сарајево: Економски факултет
4. Пашалић С., Лалић Н., **Мандић Р.**, Пашалић Д. (2015). *Рурални туризам и предузетништво у Републици Српској- примјер етно села Станишићи*. Зборник радова са IV међународне научне конференције Јахорински пословни дани: Иновативност и предузетништво у туризму. Источно Сарајево: Економски факултет
5. **Мандић Р.**, Антонић Ј., Ивановић С, Бунијевац М. (2015). *Демографски континенти школске популације Републике Српске – изазови за њен развој*. Александровац: Пети национални конгрес о деци и наталитету, „Буђење српског народа“, Зборник радова.
6. **Мандић Р.**, Гочевић Л., Пашалић, Б. (2015): *Планирање породице у функцији развоја школе будућности*. Бијељина: Нова Школа, Педагошки факултет.
7. Пашалић С., Мандић Р. (2015): *Посљедице будућих демографских промјена у Републици Српској*. Бања Лука: књига 10. Академија наука и умјетности Републике Српске.
8. Раšалић S., **Mandić, R.** (2015): Demodinamički i depopulacioni procesi u Republici Srpskoj. 4. Srpski kongres geografa. Univerzitet Beogradu, Geografski fakultet.
9. **Мандић Р.** (2016): *Утицај евроинтеграција на демографске и економске процесе у Босни и Херцеговини*. Пале: Наука и евроинтеграције, посебна издања и научни скупови 10, ТОМ 1.
10. **Мандић Р.** (2016) : *Истраживање ставова наставника о примјени и ефикасности амбијенталног модела учења у настави природе и друштва*. Бијељина: Бијељински методички часопис, вол.3. Педагошки факултет Бијељина.
11. Пашалић, Д., Пашалић, С., **Мандић Р.** (2016): *Демографске промјене и одрживост јавних финансија у Републици Српској*. Бијељина: Нови Економист часопис за економску теорију и праксу. Универзитет у Источном Сарајеву Факултет пословне економије Бијељина.

12. **Мандић, Р.**, Антић, С., Гајић, М., Ракић М. (2016): *Географски садржаји у функцији образовања у млађим разредима основне школе*. Бијељина: Нова Школа, Педагошки факултет.
13. Пашалић, Д., Пашалић, С., **Мандић Р.** (2016): *Економска активност женског становништва и промјене у моделу рађања*. Бијељина: Нови Економист часопис за економску теорију и праксу. Универзитет у Источном Сарајеву Факултет пословне економије Бијељина.
14. **Mandić, R.**, Pašalić, S. (2017): *Obrada geografskih sadržaja u nastavi prirode i društva primjenom ambijentalnog modela učenja*. Banja Luka: Zbornik radova, Prirodno-matematički fakultet.
15. **Mandić, R.**, Popović, A. (2017): *Uticaj braka na demografsko stanje Republike Srpske*. Bijeljina: Nova škola XII, Pedagoški fakultet.
16. **Mandić, R.**, Tomić, V. (2017): *Uticaj reproduktivnih normi ponašanja na demografsko stanje Republike Srpske*. Niš: Glasnik Antropološkog društva Srbije. Vol.52, str. 29-36.
17. Јовичић, М., Мирковић, М., **Мандић, Р.**(2017). Хотел „Дрина“ у функцији туристичке понуде града Бијељина. *Зборник радова са VI међународне научне конференције Јахорински пословни дани: Иновативност и предузетништво у туризму*, 267-278. Источно Сарајево, Економски факултет, ISSN 2303-8969, М63
18. **Мандић, Р.**, Јовичић, Л., Ђурић, М.(2018). *Испитивање ставова наставника о примјени и значају рефлексивне праксе у наставу географије*. Нова школа број XIII (1). Педагошки факултет у Бијељини 192-200.
19. **Mandić, R.** Ivkov-DŽigurski, A. (2018). *Komparativna analiza fertiliteta prema starosti i stepenu obrazovanja u Republici Srpskoj i Srbiji*. Zbornik matice srpske za društvene nauke. Matica srpska, Novi Sad.
20. Јовичић, Л., **Мандић, Р.** (2018). *Оствареност опитних компетенција наставника географије у сеоским и градским школама у Републици српској*. Наука и настава данас, IX научни скуп са међународним учешћем, Педагошки факултет Бијељина,
21. **Мандић, Р.**, Јовичић, Л. (2019). *Мотивација као фактор учења у настави усмјереној на ученике*. Наука и настава данас, X научни скуп са међународним учешћем, Педагошки факултет Бијељина
22. Branislav D., **Голуб, Р.**(2020). *Утицај абиотичких фактора на распрострањеност вегетације у Републици Српској*. Нова школа (XV). Педагошки факултет у Бијељини, 65-83

23. **Голуб, Р.** (2021). *Смртност становништва Града Бијелине за време и пре појаве вируса Covid-19*. Зборник радова Демографски развој-Југоисточна Европа, 26 Научни скуп Регионални развој и демографски токови земаља Југоисточне Европе Економски факултет, Универзитет у Нишу
24. **Мандић, Р.**, Јовичић, Л. (2021). *FULFILLMENT OF GENERAL COMPETENCES OF GEOGRAPHY TEACHERS IN RURAL AND URBAN SCHOOLS IN THE REPUBLIC OF SRPSKA*. Zbornik geografskog fakulteta, 5. Srpski kongres geografa. Нови Сад
25. **Golub, R.** (2022). *Fertilne razlike u ruralno-urbanoj zoni Semberije*. Glasnik Antropološkog društva Srbije, br. 55, str. 27-34, 2022
26. **Golub, R.**, Ivkov-Dzigurski, A. and Simeunović, V. (2023). *Determinants of Fertility Intentions of the Women in Bosnia and Herzegovina—An Example from the Semberija Region*. Behavioral Science 13, 417. <https://doi.org/10.3390/bs13050417>

Нови Сад, јун 2023. године

Рада Голуб

План третмана података

Назив пројекта/истраживања
СОЦИО-ДЕМОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАТЕ ФЕРТИЛИТЕТА У СЕМБЕРИЈИ
Назив институције/институција у оквиру којих се спроводи истраживање
Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет, Департман за географију, туризам и хотелијерство.
Назив програма у оквиру ког се реализује истраживање
Докторске студије (Доктор наука – геонауке), докторска дисертација
1. Опис података
<p><i>1.1 Врста студије</i></p> <p><i>Укратко описати тип студије у оквиру које се подаци прикупљају</i></p> <p>У докторској дисертацији под називом „ Социо-демографске детерминанте фертилетта у Семберији“, већином су кориштени су секундарни извори података страних и домаћих аутора који се баве проблематиком фертилетта становништва и политиком јавног здравља. Највећи обухват података везан је за званичне публикације и саопштења виталне статистике Републичког завода за статистику Републике Српске, као и извештаја јавних установа Града Бијељина и службених гласника. Поред тога, као примарни извор података кориштени су резултати анкетног истраживања спроведеног током 2018. године на простору Града Бијељина Анкетни упитник био је потпуно анониман и добровољан и садржавао је 20 питања, већином затвореног типа. Статистички обухват у упитнику чинило је 1000 пунолетних особа, женског пола. Обрада статистичких података урађена је преко софтверског пакета SPSS (IBM SPSS-19.00 AIX, HP-UX, Linux, iOS, Solaris, Windows) док су тематске карте и картографски прикази направљени уз помоћ софтверског пакета ArcGis Explorer Desktop.</p> <p>1.2 Врсте података</p> <p>а) квантитативни</p> <p>б) квалитативни</p>

1.3. Начин прикупљања података

а) анкете, упитници, тестови

б) клиничке процене, медицински записи, електронски здравствени записи

в) генотипови: навести врсту _____

г) **административни подаци: навести врсту** - Званични статистички подаци Републичког завода за статистику Републике Српске

д) узорци ткива: навести врсту _____

ђ) снимци, фотографије: навести врсту _____

е) **текст, навести врсту:** секундарни извори података међу којим се издвајају научни радови, књиге, научне

монографије и разне студије

ж) **мапа, навести врсту** ARC GIS Explorer Desktop

з) остало: описати _____

1.3 Формат података, употребљене скале, количина података

1.3.1 Употребљени софтвер и формат датотеке:

а) Excel фајл, датотека: .xlsx фајл

б) SPSS фајл, датотека: sav фајл

с) PDF фајл, датотека: .pdf фајл

д) Текст фајл, датотека: .docx фајл

е) JPG фајл, датотека: .jpg фајл

ф) Остало, датотека: .shp, .png фајл

1.3.2. Број записа (код квантитативних података)

а.) број варијабли: анкетно истраживање садржавало је одговоре на 20 питања, статистичком анализом обрађено 20 питања (варијабли). Подаци Републичког завода за

статистику садржавали су преко 100 различитих варијабли.

б) број мерења (испитаника, процена, снимака и сл.): 1

1.3.3. Поновљена мерења

а) да

б) не

Уколико је одговор да, одговорити на следећа питања:

а) временски размак између поновљених мера је _____

б) варијабле које се више пута мере односе се на _____

в) нове верзије фајлова који садрже поновљена мерења су именоване као _____

Напомене: _____

Да ли формати и софтвер омогућавају дељење и дугорочну валидност података?

а) Да

б) Не

Ако је одговор не, образложити _____

_____

2. Прикупљање података

2.1 Методологија за прикупљање/генерисање података

2.1.1. У оквиру ког истраживачког нацрта су подаци прикупљени?

а) експеримент, навести тип _____

б) корелационо истраживање, навести тип: статистичке методе између зависних и независних варијабли у статистичком програму SPSS

ц) анализа текста, навести тип : кориштење научних радова, монографија, књига и студија

д) остало, навести шта: анкетно истраживање

2.1.2 Навести врсте мерних инструмената или стандарде података специфичних за

одређену научну дисциплину (ако постоје).

У истраживању је кориштено више различитих статистичких тестова. Хи-квадрат тест

(χ^2), бинарна логистичка регресија, АНОВА, t test, post hoc, Pearson coefficient of correlation

2.2 Квалитет података и стандарди

2.2.1. Третман недостајућих података

а) Да ли матрица садржи недостајуће податке? Да **Не**

Ако је одговор да, одговорити на следећа питања:

а) Колики је број недостајућих података? _____

б) Да ли се кориснику матрице препоручује замена недостајућих података? Да **Не**

в) Ако је одговор да, навести сугестије за третман замене недостајућих података

2.2.2. На који начин је контролисан квалитет података? Описати

Сваки анкетни упитник је детаљно прегледан. С обзиром да је већина питања јасно

дефинисана а испитаници су давали одговоре затвореног типа, у истраживању нису

примећена одступања и нелогичности око одговора испитаника.

2.2.3. На који начин је извршена контрола уноса података у матрицу?

Након завршетка анкете, подаци су кодирани и унешени у софтверски пакет SPSS

3. Третман података и пратећа документација

3.1. Третман и чување података

3.1.1. Подаци ће бити депоновани у репозиторијуму *Докторских дисертација Универзитета у Новом Саду.*

3.1.2. URL адреса: <https://cris.uns.ac.rs/searchDissertations.jsf>

3.1.3. DOI

3.1.4. Да ли ће подаци бити у отвореном приступу?

а) Да

б) Да, али после ембарга који ће трајати до _____

в) Не

Ако је одговор не, навести разлог _____

3.1.5. Подаци неће бити депоновани у репозиторијум, али ће бити чувани.

Образложење

3.2 Метаподаци и документација података

3.2.1. Који стандард за метаподатке ће бити примењен? _____

3.2.1. Навести метаподатке на основу којих су подаци депоновани у репозиторијум.

Стандард који примењује Репозиторијум докторских дисертација Универзитета у Новом

Саду

Ако је потребно, навести методе које се користе за преузимање података, аналитичке и процедуралне информације, њихово кодирање, детаљне описе варијабли, записа итд.

3.3 Стратегија и стандарди за чување података

3.3.1. До ког периода ће подаци бити чувани у репозиторијуму? **Трајно архивирани**

3.3.2. Да ли ће подаци бити депоновани под шифром? Да **Не**

3.3.3. Да ли ће шифра бити доступна одређеном кругу истраживача? Да **Не**

3.3.4. Да ли се подаци морају уклонити из отвореног приступа после извесног времена?

Да **Не**

Образложити

4. Безбедност података и заштита поверљивих информација

Овај одељак МОРА бити попуњен ако ваши подаци укључују личне податке који се односе на учеснике у истраживању. За друга истраживања треба такође размотрити заштиту и сигурност података.

4.1 Формални стандарди за сигурност информација/података

Истраживачи који спроводе испитивања с људима морају да се придржавају Закона о заштити података о личности (https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_podataka_o_licnosti.html) и одговарајућег институционалног кодекса о академском интегритету.

4.1.2. Да ли је истраживање одобрено од стране етичке комисије? Да **Не**

Ако је одговор Да, навести датум и назив етичке комисије која је одобрила истраживање

4.1.2. Да ли подаци укључују личне податке учесника у истраживању? Да **Не**

Ако је одговор да, наведите на који начин сте осигурали поверљивост и сигурност информација везаних за испитанике:

- а) Подаци нису у отвореном приступу
- б) Подаци су анонимизирани
- ц) Остало, навести шта

5. Доступност података

5.1. Подаци ће бити

a) јавно доступни

б) доступни само уском кругу истраживача у одређеној научној области

ц) затворени

Ако су подаци доступни само уском кругу истраживача, навести под којим условима могу да их користе:

Ако су подаци доступни само уском кругу истраживача, навести на који начин могу приступити подацима:

5.4. Навести лиценцу под којом ће прикупљени подаци бити архивирани.

Ауторство – некомерцијално – без прераде.

6. Улоге и одговорност

6.1. Навести име и презиме и мејл адресу власника (аутора) података

Rada Golub, rada.golub pfb.ues.rs.ba

6.2. Навести име и презиме и мејл адресу особе која одржава матрицу с подацима

Rada Golub, rada.golub pfb.ues.rs.ba

6.3. Навести име и презиме и мејл адресу особе која омогућује приступ подацима другим истраживачима

Rada Golub, rada.golub pfb.ues.rs.ba